

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste Instituut

Kateryna Botnar

**KULTUUR KUI KOHANEMISE VAHEND UKRAINA SÕJAPÕGENIKE
NÄITEL EESTIS**

Magistritöö

Juhendajad: professor Art Leete; Jana Reidla, PhD

Tartu 2023

Olen magistritöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelisele seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Kateryna Botnar

.....

(allkiri)

.....

(kuupäev)

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Ukraina kultuur Eestis: ajaloolised eeltingimused ja arengud enne laulvat revolutsiooni	8
1.1. Ukraina kogukonna arengud laulva revolutsiooni ajal ja pärast seda.....	11
2. Kuulumine ja identiteet	16
2.1. Kuulumine ja translokaalne paiknemine (<i>translocational positionality</i>)	26
2.2. Ukraina kultuuri arengut soodustavad õigusaktid	34
3. Ukraina kogukond Eestis konviviaalsuse seisukohast	40
3.1. Ukraina kogukond Eestis: konviviaalsuse näited enne 2022. aastat	43
3.1.1. Konviviaalsuse näited etenduskunstis	44
3.1.2. Konviviaalsuse põhimõtted Ukraina Kultuurikeskuse näitel	45
3.2. Ukraina kogukond Eestis: konviviaalsuse näited 2022. a ja 2023. a algusest	47
3.2.1. Ukraina kogukond Eestis: konviviaalsus haridusalal	48
3.2.2. Ukraina kogukond Eestis: konviviaalsus kultuuris	49
3.2.2.1. Näitused	50
3.2.2.2. Muusika ja teater	52
3.2.2.3. Kirjandus	54
3.2.2.4. Filmikunst	56
3.2.2.5. Toetusaktsioonid	58
4. Kultuur kui kohanemise vahend	60
4.1. Ligipääs infole kui kohanemist soodustav tegur	62
4.2. Koostöö kui kohanemist soodustav tegur	65
4.3. Kultuur kui kohanemise vahend: hariduslik aspekt	68
4.4. Kirjanduse roll kohanemisprotsessis	72
Kokkuvõte	76
Kasutatud lühendid	80
Kasutatud allikad ja kirjandus	81
Lisa 1. Intervjuude kava	91
Lisa 2. Eesti Ukrainlaste Kongressi pöördumine Eesti Vabariigi valitsuse poole	92
Lisa 3. Avalik kiri raamatukaupluste Apollo ja Rahva Raamatu juhtkonnale	94

Lisa 4. Eesti Ukrainlaste Kongressi avaldus seoses Vladõslav Reznitšenko osalusega üritusel okupeeritud Krimmis	96
Summary	97

[...]

meie ukrainame

teie ukrainate

nemad tapavad

Veiko Märka

SISSEJUHATUS

Selle salmi taga peitubki minu põhjendus taolise teema valikuks. 2023. aasta 16. aprilli seisuga viibib Eestis alaliselt 35 350 Ukraina sõjapõgenikku, kellest 45,6% on alaealised. Veel 44 927 ajutise kaitse taotlust on registreeritud (Siseministeerium. Ukraina sõjapõgenike statistika). Nende praegune nimetus – sõjapõgenikud – reedab seda, et nad ei ole siin oma vabast tahtest, vaid sellepärast, et 2022. aasta 24. veebruari varahommikul leidsid nad ennast tingimustes, kus ei saa enam oma tavaeluga jätkata. Teine põhjendus oleks võinud olla see, et olen ise rahvuselt ukrainlanna, kuid sellest ei piisa.

Alates 2022. aasta märtsist hakkasid mu kaasmaalased saabuma Eestisse, ettevalmistused selleks olid kestnud kõigest mõne nädala. Eesti riigile nagu ka ta elanikele sõltumata rahvusest oli see uus ja raske kogemus. Kohati juhtus nii, et pakutud abi oli ohtrasti rohkem kui abivajajaid. Kõige kõnekam näide on sõjapõgenike majutus, sest pakkumisi tavaeestlastelt oli mitu korda rohkem kui alguses Eestisse jõudnud sõjapõgenikke. Olles ise töötanud juba mitu aastat Ukraina Kultuurikeskuses Tallinnas, kogesin erinevaid olukordi abiandmise protsessis, mille tõttu olen ka praegu veendunud, et emotsionaalne tugi on olnud see esmaabi, mida Ukraina sõjapõgenikud kõige rohkem vajavad. Sellist tuge andsid neile muu hulgas meelevaldused ja erinevad kultuuriüritused: laste pühapäevakoolist kuni linnaekskursioonideni välja. Peamine faktor oli koosolemine, -mõtlemine ja -töö. Ja see on ajendanud mind mõtlema, mis roll on sellises kriisiolukorras kultuuril tema kõige laiemas tähenduses. Sest olles põgenenud sõja eest, on ukrainlased leidnud ennast kriisiolukorras uues riigis, kus nad pidid kõigega nullist alustama.

Sellest tuleneb ka mu töö peamine eesmärk, mis on uurida kultuuri funktsiooni kohanemise vahendina. Selles kontekstis panen ette võtta kultuuri kõige laiemas

tähenduses, st arvestada kõiki ta liike ja väljendusi, nagu muusika- ja luuleõhtud, näitused ja teatrietendused, aga ka linnalaagrid ja ekskursioonid, keelekursused ja kohanemisprogrammid, vaimse tervise tugiteenused, töötoad ja Eestit tutvustavad loengud jpm.

Töö uurimisküsimused on järgmised:

1. Kuidas kuulumine ja identiteet on omavahel põimunud ning mis mõiste aitab paremini mõtestada ukraina kogukonda Eestis ehk Eesti ukrainlasi?
2. Kuidas toimivad konviviaalsuse printsiibid ning mis moodi väljenduvad nad Eesti ühiskonnas?
3. Kuidas avaneb ning millel põhineb kultuuri uus funktsioon – kultuur kui kohanemise vahend?

Uurides kultuuri kui kohanemise vahendit Ukraina sõjapõgenike näitel, toetun kõige rohkem Floya Anthiase põhjalikult käsitletud mõistetele “kuulumine”, “konviviaalsus” ja “translokaalne paiknemine” (ptk 2 ja 3) ning võrdlen neid eesti teadlaste pakutud mõttekäikudega mitmikidentiteedist (vt nt Ehala 2018) ja saavutatud identiteedist (vt nt Valk 2017).

Toetusmeetmeid ja sotsiaalseid garantiisid pidid kohandama vastavalt Ukraina sõjapõgenike vajadustele ka erinevad Eesti riigi asutused ja organisatsioonid. Töösse lülis ennast kohe sisse ka ukraina kogukond Eestis, kelle liikmed esinesid kultuurivahendajana, aga ka koostööpartnerina Eesti asutuste jaoks. Tänu aktiivsematele kogukonnaliikmetele toimus lakkamatult vastastikune infovahetus riigiasutuste ja sõjapõgenike koordinaatorite vahel: Eesti valitsus sai kiiremas korras teada sõjapõgenike vajadustest ning koordinaatorid edastasid ametlikku infot valitsuselt otse sõjapõgenikele. Selline süsteem on tõestanud ennast efektiivsena ja edukana olukorras, mis vajab kiiret reageerimist.

Selles magistritöös on rakendatud nii ajalist kui ka geograafilist piirangut. Oma uurimuses keskendun sündmustele, st toetusmeetmetele kultuurivaldkonnas, mis leidsid aset 2022. aasta jooksul ning 2023. aasta alguses. Ülevaatlilikult kirjeldan ka ukraina kogukonna elu ja arengut alates selle sünniperioodist kuni meie ajani. Geograafiliselt olen otsustanud piirduda Eestisse jõudnud sõjapõgenikega, st uurida kultuuri kui kohanemise vahendit Ukraina sõjapõgenike näitel just Eestis. Sõna “venemaa” kirjutan

väikese tähega ning pean seda enda poliitiliseks otsuseks, seega palun mitte käsitleda seda grammatilise veana.

Töö põhiväärtus ja uudsus avaldub selles, et see on esimene uurimus, mis vähemalt osaliselt jäädvustab Ukraina sõjapõgenikele osutatud abi kultuuri- ja hariduse alal otsesõnu, kuna töö praktilise osa moodustavad muu hulgas eesti ja ukraina aktiivsete kodanike ja tegijate kogemused, mälestused ja arvamused enda tehtud tööst, toimunud sündmustest ning abiandmise protsessist. Minu läbiviidud intervjuud on esmakordne taoline katse jäädvustada 2022. ja 2023. aastal Eestis juhtunud selle pealtnägijate enda sõnadega. Osutatud abi pole jäädvustatud täielikult, kuna olen kasutanud ainult neid fakte ja andmeid, millest olin ise teadlik või mis selgusid intervjuude käigus. Seega kinnitan, et töös kirjeldatud sündmused ei moodusta ega ole mõeldud moodustama täielikku nimekirja. Intervjuusid ei avalikustata tervenisti, aga küsimustik on saadaval magistritöö lisadena. Lisadest leiab ka paar avaldust Eesti Ukrainlaste Kongressi poolt Eesti valitsusele, mis tulid reageeringuna Ukrainat või ukrainlasi puudutavatele poliitilistele sündmustele.

Töö koosneb sissejuhatusest, neljast peatükist, kokkuvõttest ja lisadest.

Esimeses peatükis “Ukraina kultuur Eestis: ajaloolised eeltingimused ja arengud enne laulvat revolutsiooni” annan ülevaate ukraina kogukonna kujunemisest ja arengust alates ta sünnist XIX sajandi lõpus kuni laulva revolutsioonini aastatel 1987–1991.

Teises peatükis “Kuulumine ja identiteet” käsitlen selliseid mõisteid nagu “kuulumine”, “identiteet”, “translokaalne paiknemine” seoses ukraina kogukonna arenguga ja äsja Eestisse jõudnud Ukraina sõjapõgenikega. Samuti kirjeldan ukraina kultuuri soodustavaid õigusakte Eestis.

Kolmandas peatükis “Ukraina kogukond Eestis konviviaalsuse seisukohast” vaatlen konviviaalsuse põhimõtteid ning selle saavutamise viise Eesti ühiskonnas mitmesuguste koostööprojektide kaudu Eesti asutuste ja ukraina kogukonna vahel.

Neljandas peatükis “Kultuur kui kohanemise vahend” toon näited toetusmeetmetest, kultuuriüritustest ja aktsioonidest, mis on leidnud aset Eestis Ukraina ja ukrainlaste toetuseks.

Kokkuvõttes esitan töö peamisi tulemusi ning vastan tõstatatud uurimisküsimustele.

Ukraina kogukond Eestis, mis sai viimasel kahel aastal täiendatud Ukraina sõjapõgenikega, on vähe uuritud teema, mistõttu ongi väga inspireeriv sellega töötada. Kogukonna ajalugu on jäädvustatud Oleg Samorodni raamatus “See magus sõna vabadus”, kuid see lõpeb 2018. aastaga. Teised minule teadaolevad allikad lähevad veelgi rohkem ajalukku. Seega ma loodan, et minu uurimistööst saab alus edasistele retkedele mitte ainult ammusesse ukraina kogukonna ajalukku, vaid ka nüüdisaegsesse. Ma tänan ukraina kogukonna eestvedajaid – Anatoli ja Bogdan Ljutjukki, Vira Konõkit ja Liliya Ivanchenkot mitmekülgse toetuse ja koostöö eest; Igor Kotjuhit sisukate nõuannete eest; minu intervjueeritavaid nende valmisoleku eest jagada oma kogemusi ja mu juhendajaid – Art Leetet ja Jana Reidlat.

1. UKRAINA KULTUUR EESTIS: AJALOOLOSED EELTINGIMUSED JA ARENGUD ENNE LAULVAT REVOLUTSIOONI

Ukraina kogukonna kujunemist ja arengut Eestis on võimalik jälgida geograafiliselt – kus tekkisid esimesed koondumised – ning kultuuriliselt – kes olid need ajalootegelased, kelle päritolumaa oli kunagi Vene impeeriumile kuulunud Ukraina; kelle perekonnanimed olid ukrainapärased; kes enamasti ka rääkisid omavahel ukraina keelt. Viimase kohta on isegi säilinud ajaloolised tõendid (Issakov, 1999). Nimelt õppisid kord XIX sajandi lõpus Jurjevi Ülikoolis kaks ukraina tudengit, kelle nimed olid Fedir Matuševski ja Andrii Jakovliv, kes olid vaimustunud ideest ühendada kõiki Jurjevist elavaid ukrainlasi. Nende otsinguks oli vaja kastist välja mõtlemist, ning abimeheks osutus ukraina keel. Matuševski ja Jakovliv hakkasid omavahel rääkima emakeelt ning loomulikult märkasid seda teised tudengid. Plaan õnnestus ning sellest initsiatiivist kasvas 1898. aasta lõpus välja Ukraina üliõpilaste selts Dorpatis nimega “Gromaada” ehk “Kaaskond”. Eelmainitud andmete esitamisel toetun Sergei Issakovi kõnele Ukraina-Eesti suhete ajaloost 1998. aastal peetud konverentsil “100 aastat ukraina seltse Eestis”, mis on saanud samanimelise raamatu kaante vahele (1999). Raamatu kirjastajaks on Ukraina Naiste Liit Eestis (UNLE).

“Gromaadaga” said liituda üliõpilased, kes olid etniliselt või veendumustelt ukrainlased. Viimane tähistab ukraina rahvuse iseseisvuse idee pooldajaid. Peale selle peeti oluliseks õigust emakeelsele haridusele ja (aja)kirjandusele. “Gromaadal” oli ka oma põhikiri, ja kuna see oli saladokument, sest kogu seltsi tegevus oli illegaalne, siis hoiti teda ka salakohas. Selleks oli teepurk köögis, korteris, kus “Gromaada” asutajad elasid. Kui mitte purk, siis vähemalt maja on säilinud meile nii tuttavas Tartus, aadressil Kastani 65.

Kuid mitte kõik ukrainlased ei kuulunud “Gromaada” liikmete hulka. Mõned üsna kuulsad ukraina ajaloo- ja ühiskonnategelased tegutsesid vene üliõpilasseltsis. Sergei Issakov (1999, 53) mainib, et see selts oli pigem hargmaise iseloomuga, olles *de facto* Tartu radikaalsete üliõpilaste ühenduseks. Selle liikmed olid Mõkola Gulak, kes oli ka

Ukraina Kyrillose-Methodiose ühingu juhtkonnas¹; Mõkola Vassõlenko – ukraina ajaloolane ning 1918. aastal Ukraina Rahva Vabariigi² haridusminister; Mõhhailo Kossatš – füüsik, meteoroloog, kirjanik, Lesja Ukrajinka vanem vend. Just teda tuli Ukrajinka 1900. aastal mõneks päevaks Tartusse külastama, millal peeti ka Tarass Ševtšenko mälestuspäeva. Või pigem illegaalset kultuuriõhtut, kus poetess luges nii enda kui ka Ševtšenko luulet ja kus kanti ette ka teadusreferaate Tarass Ševtšenko elust ja loomingust.

Tarass Ševtšenko kuju ja tähtsus ukrainlaste jaoks ning mõju ukraina kultuurile on ainulaadne. Tema sünnipäeva tähistatakse aastast aastasse igal pool, kus elavad ukrainlased. Tavaliselt toimuvad mälestusüritused märtsi alguses. Juba pärast “Gromaada” legaliseerimist 1905. aastal, kui sellest sai “Üliõpilaste väikevenelaste muusika-näitemängu selts”, toimusid mitmed, nagu me oleks praegu neid nimetanud, kultuurivahetuse visiidid. Näiteks avaliku loenguga külastas Tartu ukrainlasi 1909. aastal pr Russova. Tema loeng puudutas Tarass Ševtšenko “Kobsaari” motiive uusimas ukraina kirjanduses. Huvitav fakt on see, et kogu saadud tulu läks vaeste üliõpilaste toetuseks. Kui Tartus toimusid taolised üritused, millel osalesid muusikud, teadlased või näitlejad Ukrainast, siis tervitasid neid alati Tartu ukrainlaste kogukonna esindajad. Nii sellest kui ka muust saame teada eelmainitud Issakovi (1999, 54) kõnest.

Kui lühidalt arutleda “Gromaada” uue nime üle, siis loomulikult teeb selle juures mulle valu ja häbi üks sõna, täpsemalt – “väikevenelaste”. Siiski, arvestades, et seltsi legaliseerimine toimus juba 1905. aastal ehk siis Vene impeeriumi ajal, siis taolise seltsi varjust väljaminek on minu arust suur saavutus. Lisaks oli seltsi n-ö rahvanimeks ikka Ukraina üliõpilaste selts, mis viitab sellele, et ukrainlasi tunnustati juba siis eraldi rahvana. Seda arusaama tugevdab samuti ülalmainitud loeng ukraina kirjandusest, mis tõestab ukraina kirjanduse eksistentsi ning kutsub selle üle arutama. Nagu oli enne mainitud, oma kaasmaalastest esinejaid tervitasid alati Tartu ukrainlaste kogukonna liikmed, mis oleks täitsa normaalne nähtus meie ajastul, sest nii on ju kombeks, kuid mitte Vene impeeriumi ajal, mil Ukraina riiki ei olnud, järelikult välisukrainlasi ehk kogukonda ei pidanud otsekui olemaski olema. Aga nn ukrainlaste kogukonna esindajad

¹ Kyrillose-Methodiose ühing (ukraina keeles Кирило-Мефодіївське товариство) oli ukraina rahvuslik ühing, asutatud Kõjivis 1845. aastal. Selle eestvedaja oli ajaloolane Mõkola Kostomarov, kes koostas organisatsiooni põhikirja koos Vassõl Bilozerskõi ja Mõkola Gulakiga.

² Ukraina Rahva Vabariik eksisteeris alates 20. novembrist 1917, kui kuulutati välja kolmas universaal, kuni novembrini 1920, kui selle URV valitsus emigreeris Poola.

üritasid juba sel ajal tegutseda omaette rahvusliku seltsina. Märkimisväärne on ka see, et alates asutamise päevast oli seltsi juures olemas ka raamatukogu, mille kogudes oli 1042 raamatut, millest 580 – ukraina keeles.

Ukraina üliõpilaste selts tegutses 1917. aastani. Nende aastate jooksul leidsid aset suured kultuurisündmused: heategevuslikul eesmärgil lavastatud Mõhhailo Kropõvnõtski näidend “Ori” 1901. aastal; ukraina kultuurist innustunud August Ruberi sooloonumber kontserdil 1902. aastal, mille programmis oli muu hulgas ka Ivan Karpenko-Karõi tuntud draama “Burlaka”. 1907. aastal lavastas Ukraina üliõpilaste seltsi juures tegutsev koor ja teatritrupp Karpenko-Karõi näidendi “Õnnetu” Vanemuise teatris. Ja 1913. aastal korraldas Ukraina üliõpilaste selts Mõkola Lõssenko loomingule pühendatud mälestusõhtu (100 aastat...,1999).

Ajast enne teist maailmasõda, Eesti Vabariigist ei ole minule palju teada ukraina kogukonna arengutest või kahe riigi vahelistest suhetest. Naftoli Basseli (1999, 58) sõnul ei arenenud kultuuri- ja kirjandussidemed eriti kuidagi. Siiski oli taas esil Tarass Ševtšenko: 1924. aastal tõlgiti tema tuntud luuletus “Saatus” ning 1936. aastal ilmus ajakirjas Looming tema luuletuste valik Jüri Šumakovi tõlkes.

1940–1941 ilmus NSVLi okupeeritud Eestis ajakiri Viisnurk, milles avaldati ka Tarass Ševtšenko luuletusi ja publikatsioone tema elust ja loomingust. Sellist infot võib leida Basseli (1999, 60) kõnest “100 aastat...” konverentsil, kus ta mainib muuhulgas seda, et enne Hruštšovi sula tõlgiti peamiselt ideoloogilist kirjandust, ja paljuski vene tõlgete kaudu. Vahetult ukraina keelest tõlkisid Bernhard Linde, Ellen Niit ja Harald Rajamets. Hruštšovi ajal oli ukraina kirjandus teisel kohal pärast läti kirjandust NSVLi mittevene rahvaste tõlgete hulgas. Ukraina kirjanduse tõlkimise eestvedajad Eestis olid Ain Kaalep ja Harald Rajamets. Tänu nende panusele hakkasid eesti keeles kõnelema sellised ukraina klassikud nagu Tarass Ševtšenko (“Kobsaar” 1961), Lesja Ukrajinka (“Aoeelsed tuled” 1971), aga ka Ivan Dratš, Mõkola Vingranovskõi ja teised. Ain Kaalep oli ka see, kes innustas Rajametsa tõlkima ukraina keelest. Seda, kuivõrd võimas oli tõlkekultuur Eestis, k.a ukraina keelest, näitlikustab Basseli toodud (1999, 60) fakt, et Ševtšenko “Testamenti” oli eesti keelde tõlgitud kuus korda.

Harald Rajametsa nimega seostatakse ukraina kirjandust vist kõige rohkem. Ta õppis ukraina keelt siis, kui Stalini ajal lahkus Eestist ja elas mõnda aega Ukrainas, et vältida võimalikku represseerimist. Rajametsa eluloost selgub, et ta oli suur keelesõber, olles

juba nooremas eas töötanud tõlgina saksa keelest. Kuna see töö oli Saksa armees, tundis ta veel pikemat aega hirmu oma elu pärast Stalini-aegses Eesti NSV-s. Märt Väljataga (2007) meenutab, et Rajametsal oli “absoluutne keelekõrv”. Seda näitab ka tema tõlgete nimekiri, mis ei koosne ainult tõlkekogumikest, vaid tihti esineb mõnes raamatus viide, et värsid on tõlkinud Harald Rajamets. Peale ukraina kirjanduse tõlkis ta ka inglise, vene, itaalia jt keeltest. Viimastel eluaastatel töötas ta Dante “Jumaliku komöödia” kallal. Vähe on teada, et ka “Karupoeg Puhhi” värsid kogu juttude tsükliks on Rajametsa tõlgitud. Aga ukraina autoritest on ta tõlkinud Tarass Ševtšenkot (“Kobsaar” 1961, tlk Harald Rajamets, Ain Kaalep, Jüri Šumakov); Lesja Ukrajinkat (“Aoeelsed tuled” 1971, tlk Harald Rajamets, Helvi Jürisson, Muia Veetamm) ja “Kuus luuletust” (1971); Ivan Frankot (“Varastatud õnn” 1985); Lina Kostenkot, kellest on 2023. aastaks saanud elav klassik (“Kordumatus” 1990); Dmõtro Pavlõtškot (“Vaade kaevu” 1985); Ivan Dratši (“Südame kaugusel” 1977) jpt. Suurem läbilõige tema tõlgitud luuletustest sai 2004. aastal kogumiku “Pegasos ja peegel” kaante vahele. Tema panus ukraina kirjanduse tutvustamisse Eestis on hindamatu, sest just tema rõhutas põhimõtet, et tõlkima peab, kui vähegi võimalik, originaalist.

Lisaks kõigele koostas Harald Rajamets juba 1975. aastal Ukraina-Eesti tähetabeli, mille kiitis heaks ja võttis aluseks õigekeelsuskomisjon. Emakeele Seltsi keeletoimikond on tabelit täpsustanud 1998. aastal, muutnud 2009. ja 2022. aastal (eki.ee). See tähendab, et Rajamets oli esimene, kes hakkas kirjutama ukraina perekonna- ja kohanimedid ukrainapäraselt ja mitte vene keele kaudu.

Minu jaoks on see ajalooline periood Eesti tõlkeelust väärtuslik ka selle poolest, et paljudest Harald Rajametsa kaasaegsetest luuletajatest, keda ta vahendas eesti keelde, on praeguseks saanud ukraina kirjanduse klassikud. Ja nendesse, juba haruldastesse väljaannetes on kirjutatud autori käega: “дорогому Гаральду / kallile Haraldile”. Harald Rajametsa enda raamatukogu on pärast ta surma suuremas osas annetatud Ukraina Kultuurikeskusele.

1.1 Ukraina kogukonna arengud laulva revolutsiooni ajal ja pärast seda

Poliitilises ja ühiskondlikus mõttes hakkas ukraina kogukond ennast taas kokku korjama 1980ndate lõpus, mil hakkas tegutsema MTÜ Ukraina Kaasmaalaskond Eestis (asutatud oktoobris 1988. aastal) ning organisatsioon Ruhhi Toetusgrupp, mida juhtis Anatoli Ljutjuk. Kaasmaalaskonna eesmärk oli “rahuldada Eestis elavate ukrainlaste kultuurivajadusi ning luua vastastikuse mõistmise õhkkond [...] ukraina ja eesti kultuuride vahel” (Samorodni, 2018). Selle põhikirjas on fikseeritud, et Ukraina Kaasmaalaskond on “Gromaada” järglane. Kui Kaasmaalaskond oli valinud enda põhisuunaks kultuuritöö ja hariduse, siis Ruhhi toetusgrupp või lühidalt RTG avaldas oma poliitilisi seisukohti ning toetust Eesti Rahvarindele taasiseseisvumisajal. Ruhh (täisnimetus – Ukraina Rahva Liikumine ümberkorralduse poolt) oli rahvaliikumine Ukraina iseseisvuse saavutamiseks nn perestroika ajal, mis kasvas välja poliitiliseks parteiks. Ruhh koondas enda ümber samu ideeid ja vaateid pooldavaid demokraatlikke ühinguid ja seltse.

Ruhhi toetusgrupp registreeriti 1989. aasta mais ning tema seisukoht oli määratud järgmiselt: “[...] toetus eesti rahva sihikindlale vabaduspüüdele, kelle maal me elame, ning loomulikult töö omaenda rahva vabastamiseks” (Samorodni, 2018).

Anatoli Ljutjuk pidas kõne (1999, 76) konverentsil “100 aastat...”, kus mainis, et 1980ndate lõpus oli vaja osaleda poliitilise kaaluga meelevaldustel, sellepärast loodi organisatsioon, mille eesmärk oli ühendada “poliitiliselt ja rahvuslikult teadlikke inimesi”. Isiklikus vestluses minuga meenutas (2022, 3) Anatoli 1989.–1991. aastaid nõnda: “Siiski ütleks ma, et arvestatav hulk ukrainlasi toetas Interruhhi. Aga sel ajal eksisteeris juba Kaasmaalaskond, mis ei avaldanud mingit poliitilist seisukohta. Need, kes olid vaba Eesti poolt, liitusid minuga ning meie moodustasime Ruhhi toetusgrupi. See oli Ukraina Ruhhi (eesti mõistes – Ukraina Rahvarinde) nn Eesti osakond.

Siit saatsime Ukrainasse keelatud kirjandust ja teisi materjale, korraldasime kohtumisi ukraina ühiskonnategelastega jpm. Eestisse tulid näiteks Vjatšeslav Tšornovil ja Levko Lukjanenko, Tšornovilil oli ju suur šanss saada esimeseks vaba Ukraina presidendiks.”

Tartus tegutses nn kohalik RTG, kuhu kuulusid paljud TÜ tudengid. “Juriidiliselt oli Tartus tegutsenud RTG iseseisev organisatsioon Eestimaa Rahvarinde Tartu osakonna

juures” (Samorodni, 2018). Kirjeldades RTG peamist eesmärki on Anatoli Ljutjuk lausunud (1999, 77) nii: “Oma ülesannet näevad Ruhhi liikmed ukrainlaste venestamise plaani pidurdamises Eestis ja rahvusliku iseteadvuse tõstmises.”

Arvestades seda, et nüüdseks on Eesti riiklik poliitika rahvusvähemuste suhtes palju arenenum, et Eesti ühiskonnas osatakse eristada slaavi rahvuseid, et ukrainlaste organisatsioonid on pidevalt saanud tegevustoetust, julgen nentida, et nii RTG kui ka teiste ühingute ja seltside töö on õnnestunud.

1988–1991 käis Anatoli Ljutjuk aktiivselt meeleavaldustel Eesti toetuseks. Kuid ta enda sõnul (2022, 3) on ta alati väljendanud toetust Eestile erinevatel viisidel.

Meeleavaldustel sai ta tuttavaks Mart Laariga, kellest sai 1992–1994 ja 1999–2002 Eesti peaminister. Tema osutas hästi tugevat toetust ukraina kogukonna kujunemisele selliseks, nagu me teda praegu teame. Tuntumad aktsioonid, milles osalesid ukraina kogukonna liikmed Ljutjuki eestvedamisel, olid Ukraina lipu pidulik väljatoomine esimest korda Ülemiste jaamas, pikett Raekoja platsil, Balti kett ja läbirääkimised ukraina rahvusest sõjaväelastega Eestis. Ka Samorodni kirjutab (2018), et “Tallinna ja Tartu RTG reageerisid praktiliselt igale Eesti elu olulisele [...] sündmusele”.

Tänapäevases kontekstis on eriti tähelepanuväärne Ljutjuki meenutus (2022, 3) Rein Tammest, Rahvarinde volikogu I koosseisu ja Põhiseaduse Assamblee liikmest, kes ütles üpris kindlalt juba 1989. aastal, et Ukraina on ainukene riik endiste NSV-de hulgas, kes oleks suuteline venemaale vastu panema.

Aga nagu on teada, seostatakse Anatoli Ljutjuki nime kõige rohkem Ukraina Kreeka-Katoliku Kirikuga ning Ukraina Kultuurikeskusega Tallinnas. Kiriku kogudus registreeriti 1991. aastal, arhierei Volodõmõr Sternjuki õnnistusel. Ljutjuki sõnul (1999, 77) on kirik Eesti ukrainlaste jaoks väga oluline kui kommunikatsiooni keskus. Siin saab kuulata Püha Liturgiat emakeeles, suhelda. Kõik see aitab kaasa ukrainlaste lähenemisele ja konsolideerumisele. Kirik sai pühitsetud 2000. aastal. Ukraina Kultuurikeskus (UKK) asutati 2002. aastal. UKK kodulehelt loeme, et “keskuse eesmärk on säilitada unikaalset ukraina kultuuri ning erinevaid käsitöö oskusi. UKK on just see koht, kus saab kokku Eestis elav Ukraina kogukond, et tutvustada teistele oma kultuuri.”(ukk.ee). Teistest Ukraina Kultuurikeskuse tegevustest räägin pikemalt edaspidi.

Rääkides ukraina kogukonnast Eestis, peab arvestama sellega, et see on hästi kirju. Nagu ütlesin alguses, hakkas 1990ndatel MTÜ-na tegutsema Ukrainlaste Kaasmaalaskond Eestis (UKE). Selle järel, 2000. aastal sai loodud Ukraina Organisatsioonide Assotsiatsioon Eestis, Eesti Ukrainlaste Kongressi (EUK) asutamisaasta oli nagu ka Ukraina Kultuurikeskusel Tallinnas 2002. Ukraina Organisatsioonide Assotsiatsioon Eestis (või lühidalt – Assotsiatsioon) on katusorganisatsioon ukraina rahvusvähemuse seltside jaoks üle Eesti. Organisatsiooni tegevusala on kultuur ja haridus. EUK on organisatsioon, mis ühendab Eestis elavaid ukrainlasi ning millesse kuulub 13 ühingut. EUK peamine tegevusala on kultuuritöö. Omast kogemusest võin kinnitada, et selle kultuuritöö kaudu esindatakse ukraina kultuuri Eestis, viiakse kokku eesti ja ukraina kultuuritegelasi ning arendatakse suhteid kahe riigi vahel.

Alates 2014. aastast on EUK ülesannete hulka lisandunud ka infovahetus, tihedam koostöö Eesti valitsusasutustega ning igasugune Ukraina ja Ukraina sõjapõgenike abistamine. 2020. aastal pöördus EUK Eesti Vabariigi valitsuse poole eesmärgiga juhtida tähelepanu venekeelsetes massiteabevahendites ukrainlaste suhtes kasutatavale diskrimineerivale retoorikale, ja seda mitte üksikjuhtumitel. Pöördumise teksti leiab magistr töö lisadest. Nii nagu ka avaliku kirja 2016. aastast raamatukaupluste Apollo ja Rahva Raamatu juhtkonnale seoses raamatute levitamisega Eestis, mis õhutavad rahvuslikku vaenu.

Anatoli Ljutjuki sõnul (2022, 3), kui Ukraina Kaasmaalaskonnast eraldus Assotsiatsioon, jagunesid Eesti ukrainlased pooleks, millega kaasnesid hiljem teatud probleemid. Eesti Ukrainlaste Kongress võttis endale eesmärgiks säilitada ukrainlaste ideoloogilist ühtsust. Tolleaegne Assotsiatsiooni juht Vladislav Reznitšenko osales Krimmi rahvusvähemuste kongressil 2019. aastal, millega tunnustas Krimmi annekteerimist. Tema enda sõnul arutati seal ukraina kultuuri võimalikke arenguid ja koostööd. Ukrainlaste Kongressi avalik kiri, kus mõistetakse see tegu hukka, on toodud magistr töö lisana.

Ukraina kogukonna ajaloost on teada ka see, et juba taasiseseisvunud Eestis, 1990ndatel, tegutses Tallinnas ukraina klass, 48. kooli (praegu Lasnamäe Vene gümnaasium) baasil. Marika Raiski avaldas (1996) Eesti Päevalehes artikli, millest saame teada, et 1996. aastal asutati koolis juba teine ukraina klass. Esimene käivitati

viis aastat varem ehk 1991. aastal. See oli ukraina lastele loodud eriklass, kus mõned tunnid toimusid ukraina keeles. Sihiks oli võetud moodne erilahendustega kool, kuid sinna pole jõutud. Eesti seaduses on määratud nõnda, et klassi on võimalik luua siis, kui koguneb kümme või rohkem last. “Põhiharidust omandavatele õpilastele, kelle emakeel ei ole õppekeel või kes kodus suhtluses räägivad õppekeelest erinevat keelt, mis on vähemalt ühe vanema emakeel, korraldab kool keele- ja kultuuriõpet, kui seda soovivad vähemalt kümme sama emakeele või koduse suhtluskeelega õpilast” (§ 21, PGS).

Avalikest allikatest pole ma leidnud aastat, millal klass kinni pandi. Kuid minu teada sai see initsiatiiv otsa sellepärast, et ukraina vanemad ei avaldanud enam soovi panna oma lapsi ukraina klassi. Praegusel ajal kehtivatest abimeetmetest Ukraina sõjapõgenikele haridusalal räägitakse täpsemalt selle töö kolmandas peatükis.

Kuid vaatamata kõikidele kokkupõrgetele jätkavad kõik ukrainlaste organisatsioonid tööd omal alal, küll pigem sõltumatult, ning ühel või teisel viisil pakuvad tegevust ja alternatiivi ukrainlastele Eestis. Sest tegus ukraina kogukond on olemas peaaegu igas Eesti linnas. Paljud on keskendunud Ukraina toetamisele 2014. aastast saadik ning on õnnestunud korraldada mõnigi suurem kampaania. Näiteks korraldas Ukraina Kultuurikeskus 2014. aastal korjanduse, mille käigus koguti sooje riideid Donbassi elanikele. “Kampaania oli üle-eestiline ning kultuurikeskuse partnerid on kauplustekett Sõbralt Sõbrale, millel on kokku 13 kauplust, ja MTÜ Eesti pagulasabi” (ERR, Ukraina Kultuurikeskus kogub... 2014). Kaheksa päeva jooksul sai kogutud ligi 50 tonni talveriideid, mis toimetati kolme Ukraina linna ning jagati seal koostöös kohaliku linnavalitsusega sõjategevuste tõttu kannatada saanud Ukraina elanikele (Ukraina heaks 2014).

2. KUULUMINE JA IDENTITEET

Teadlased on pikalt arutanud kahe mõiste üle, milleks on “identiteet” ja “kuulumine”. Arutletakse, kumb on õigem ja asjakohasem kasutada ja mis on nende korrektsed tõlgendused. Kuid selge on hetkel see, et üks ei välista teist. Identiteet seostub kõigepealt kas etnilise päritoluga või päritoluriigiga, aga ei käsitle tingimata sotsiaalseid olusid, milles inimene on üles kasvanud või millega seostab ennast ise. Rahvusvähemuste kontekstis ei tööta identiteedi mõiste enam nii hästi, kuna rahvusvähemuste esindajate näitel on raske identiteeti nii selgelt määratleda. Lisaks, nagu selgus minu läbiviidud intervjuudest, tunnevad paljud ukraina kogukonna liikmed, et kuuluvad kahte kultuuri – eesti ja ukraina. See väljendub muuhulgas selles, et minuga vesteldes nimetavad nad enda riigiks Eestit ning rääkides Eesti Vabariigi valitsusest või kohapealsetest uudistest, kasutavad sõna „minu“ või „meie“. Kuid see kehtib ainult nende ukrainlaste puhul, kes on kas sündinud Eestis või elanud siin pikemat aega. Sellistel inimestel kujuneb aja jooksul teine – sotsiaalne identiteet või Martin Ehala järgi – mitmikidentiteet (2019, 3).

Ukraina sõjapõgenike puhul näitavad kuuluvustunde teket sellised väiksemad detailid nende kõnes nagu „*meie* kursus“ (pidades silmas eesti keele kursust), „*meie* kodupood“, „*meie* tähistame (uut aastat) Raekojas“, „mina lähen x peatuses maha, mul on sealt *koju* lähemale“, „ostsime *koju* uue...“. Esmapilgul võib tunduda, et väljatoodud fraasid on argised ja mittemidagiütlevad, kuid nad näitlikustavad ja rõhutavad kuulumist Eesti ellu. Linnakommunikatsioonist räägib (2016) samuti Myria Georgiou – sõnadest, mis meid eraldavad ja viivad kokku linna peal. Püüdes Eestis kohaneda, leiavad Ukraina sõjapõgenikud enda jaoks konteksti või seosed, millest kinni hoida. Seda, et kuulumine võib olla ajutine ja kontekstist sõltuv, tõdeb ka Floya Anthias (2013, 9). Aga seda konteksti loovad nii sotsiaalsed olud ja tingimused, milles isik ennast teostab, kui ka (kultuuri)väärtused, mille ta omaks võtab.

Seda, et sõjapõgenikest ukrainlased tahavad lähemalt tutvuda eesti pühade ja kommetega, tõdeb ka UNLE esinaine Liliya Ivanchenko (2023, 4) isiklikus vestluses minuga. Ta jutustab, et nn esmavajalikud küsimused, mida esitasid ukrainlased äsja peale saabumist, on hiljem vahetunud nendega, mis näitavad huvi Eesti kultuuri ja

traditsioonide vastu. “Nad küsivad minult, kuidas eestlased peavad jõule, sest nad tahavad ka samamoodi tähistada.” Ivanchenko sõnul (2023, 4) teevad sellised küsimused talle rõõmu, sest sellest võib järeldada, et esmane sõjast ja väsitavast teekonnast tekkinud hirm vaikselt hajub ning ukrainlased leiavad endas jõudu Eestis kohaneda, muuhulgas tähistades pühi eesti kalendri ja kommete järgi.

Aga mida kuulumine üldse tähendab? Elo-Hanna Seljamaa (2022) selgitab nõnda, et kuulumine (*belonging*) koosneb olemisest (*being*) ja igatsusest (*longing*), nagu ta otsetõlge inglise keelest meile ütlebki. Peale eksistentsi saab olemist tõlgendada ka kui inimese olemasolu teatud geograafilises paigas, kus ta identifitseerib ennast oma tegude, sotsiaalse kaasatuse ja kultuuriliste sidemete kaudu. Igatsus väljendub soovis kuuluda sotsiaalsesse gruppi. Kuulumine ei piirdu aga kuulumisega vaid ühte gruppi, ühiskonda või kultuuriruumi, pole välistatud võimalus, et isik võib samaaegselt kuuluda rohkem kui ühte sotsiaalsesse gruppi. Kuid see roll või positsioon, milles isik võib tegutseda ühes grupis, ei määra alati ta rolli teises grupis, nagu kirjutab Floya Anthias (2002b, 279). Need positsioonid võivad olla ka sugugi mitte võrdsed: nõrgem ühes ning mõjuvam, tugevam teises sotsiaalses grupis (Anthias, 2013, 10). Sama mõttekäiku arendab (2017) ka Anna Verschik: inimene “võib kuuluda korraga mitmesse rühma või jagada mõnd väärtust ühe ja mõnd teise rühmaga”.

Eelöeldut näitlikustab ka praegune olukord, milles leidsid ennast Ukraina sõjapõgenikud. Olles enamjaolt rahvuselt ukrainlased, on neil tugev kuuluvustunne ukraina kultuuri ja Ukraina ühiskonna suhtes. Kuid olude sunnil vahetus nende elamiskoht, seesama geograafiline paik, mistõttu katsuvad nad praegu harjuda uute elutingimustega ja kohaneda Eestimaal. Ja paljude rollid on kõvasti muutunud – nii töö- kui ka eraelus. Näiteks ei kindlusta Ukraina sõjapõgeniku haridus ja kogemused tingimata talle töökohta uutel tingimustel Eestis.

Seljamaa (2022) arendab mõtet kuulumise ja olemise mõistete ehk *belonging*'i kohta sedasi, et need kaks mõistet võivad, aga ei pruugi kattuda. „Näiteks võidakse suhelda kodumaal olijatega, ilma et end kodumaaga samastataks.“ Ukraina sõjapõgenike puhul on see hoopis teisiti: nii suheldakse kodumaal olijatega kui samastatakse nendega. Usutledes Ukrainlaste Kongressi juhatajat Vira Konõkit, küsisin tema käest, kui võrd aktiivselt osalevad sõjapõgenikud ukraina kogukonna tegevustes. Tema vastas (2023, 1), et osa võetakse aktiivselt, sest paljude jaoks tähendab osalemine siinsetes tegevustes

ja meeleavaldustes toetust Ukrainale. “Neile tundub sageli, et kui nad tulevad meeleavaldusele, siis aitavad oma kodumaad.”

See ülalmainitud füüsiline koht kaardil saab ka teise tähenduse Anthiase (2013, 9) järgi, kes väidab, et „kuulumine seostub teatud kohaga nii geograafilises, kui ka sümboolses mõttes”. Sellel sümboolsel mõttel on eriti sügav tähendus ja tähtsus siia jõudnud Ukraina sõjapõgenikele. Paljudele oli Eesti otsekui avastamata maa, millest teati heal juhul vaid uudistest. Eesti sai sümboolset tähendust siis, kui esimesed sõjapõgenikud jõudsid Tallinna, kus neid võeti soojalt vastu. Isiklikel vestlustel minuga tunnustavad mõned neist, et oleks võinud jääda Poola, kuid kuvand Eestist kui sõbralikust riigist aitas teha otsuse seada sammu siia.

Antonsich väidab (2010, 649), et kuulumisel on kaks külge, millest üks väljendub sotsiaalsetes vormides – tegevustes, kaasatustes, protestides jms. Teine on pigem intiimne ja isiklik kodus olemise tunne ehk olemine kohas, kuhu sa kuulud, millest sai sinu kodu. Minu arvates see asesõnade „minu“ ja „meie“ kasutus Eesti kontekstis ukrainlaste poolt tõestab eeltoodud kohale-kuulumise teooriat. Minu intervjuueeritud, Eestis püsivalt pikemat aega elanud ukrainlased, ei peljanud oma päritoluriiki või rahvuskuuluvust, kuid leidsid, et nad on siin mitte ainult et kohanenud, vaid juurdunud, tundes ennast Eesti ühiskonna osana. Loomulikult ei kehti see sõjapõgenike puhul, kuid on põhjust arvata, et need, kes otsustavad siia jääda, näitavad sama integreerumistahet ja -võimet nagu ka enamik siia varem tulnud ukrainlasi.

Floya Anthias (2013, 7) näeb kuulumist muuhulgas kui liikmelisust, ning arendades seda mõtet edasi, väidab, et kuulumine teatud gruppi võib tähendada küll liikmestaatust, aga võib määrata ka suuremat kuulumist, näiteks etnosesse, kogukonda või riiki. Ta nimetab neid formaalseks ja mitteformaalseks liikmelisuseks, kus esimene määratleb liikmelisust pigem juriidilises mõttes ning teine kinnistab kuulumist sümboolsel tasandil. See eeldab kaasatust kogukonda ja kuuluvustunnet, mis põhineb jagatud väärtustel, juurtel või päritolul, üksmeelsuses põhilistes küsimustes. Minu arvates tuleb siit selgelt välja, et kuulumine võib väljenduda mitmel tasandil, mis omakorda kinnitab väidet, et isik võib kuuluda rohkem kui ühte sotsiaalsesse gruppi ja/või kogukonda ning saavutada seal erineva positsiooni. Seda teatud astmelisust võib kasutada ka kohanemise vahendina, näiteks kaasates sõjapõgenikest ukrainlasi kohaliku ukraina kogukonna tegevustesse, selle järel koostöö- ja koosloomeprojektidesse, kus üks osapool oleks

Eesti kultuurielu eestvedaja, ning selle kaudu juba Eesti kultuuri- ja ühiskonnaellu. See mõte on taas kõne all alapeatükkides, kus arutatakse kohanemise ja kohanemismeetmete üle lähemalt.

Kuid kuuluvustunne vajab ka välja või tegevusala, mida Anthias (2008, 8) nimetab sotsiaalseteks paikadeks. Sellised paigad tekivad siis, kui inimesed otsivad viise, kuidas ennast väljendada ning selle kaudu ennast määratleda. See väide laiendab kuulumise mõtet, lisades sellele praktilise kogemuse omandamise. Kui inimene leiab koha, mille tegevused pakuvad talle huvi ja lähevad hinge, siis on ta juba umbkaudu suutnud mõtestada selle koha väärtused ja põhimõtted, siis on ta juba mõnevõrra kaasatud kohalikku traditsiooni ja kultuuri. Oma praktika põhjal tõdeb seda ka Tartus tegutsev MTÜ Ukraina Maja, mille üldine eesmärk on pakkuda kultuurilisi tegevusi kohalikule ukraina kogukonnale, äsja saabunud Ukraina sõjapõgenikele ning viia nad kokku eesti ja ukraina kultuuri koostööprojektide ja partnerite kaudu. Alina Paas, kellega vestlesin, ütleb (2023, 8), et ukrainlased tunnevad huvi Ukraina Majas toimuva vastu mitte ainult riigipühade ajal, vaid ka argipäeviti. Paljud osalevad regulaarselt Ukraina Maja korraldatud üritustel ja koosviibimistel, toetusaktsioonides jne, nii kuulajana kui ka vabatahtlikuna. Tema sõnul sõidavad mõned aktiivsemad ukrainlased lausa teisest linnast Tartusse, et saada osa näiteks mõnest käsitööringist.

Kogunemispaijade sümboolset tähendust puudutas (2022, 3) UKK asutaja Anatoli Ljutjuk. Tema on seda meelt, et inimesed otsivad oma hingele tuge, eriti Ukraina sõjapõgenikud. Tema kogemus on, et kui ukrainlastest külalised näevad, missugust kultuurilist vara ja väärtust – rahvarõivaste ja mänguasjade kollektsioonid, käsitsi valminud raamatud, Ukraina kirjanduse klassikute sarjadest koosnev raamatukogu – peidab endas UKK, siis nad soovivad sellest kõigest osa saada. „Nad näevad miskit huvitavat, millest on innustunud n-ö pool maailma, ning neil ärkab uhkus oma kultuuri üle. Uhkus oma päritolu üle,“ lausus Ljutjuk. Siis on neil indu seda kõike otsekui taasavastada.

Anatoli jätkas (2022, 3) sedasi: „Kujuta ette, kui tuleb ukrainlane ja näeb, et siin midagi toimub, mingi palve looduse eest (Anatoli Ljutjuk on juba mitukümmend aastat palvetanud Eesti looduse eest), mingid käsitöö mänguasjad, siis ta tahab olla sellesse kultuuri kaasatud. Varem peeti häbiväärseks kõnelda avalikus kohas ukraina keelt, nüüd

on see muutunud. Samamoodi juhtub, ma loodan, rahvakultuuriga. Silmitsedes meie Keskust, soovib inimene olla kaasatud.“

Ligi 20 aastat tegutsenud Ukraina Kultuurikeskuse kogemus näitab, kuidas saab edendada ukraina kultuuri teises kultuuriruumis. Selle MTÜ näitel võib rääkida jagatud väärtuste kontseptsioonist.

Ühest küljest peab UKK ennast ukraina kultuuri oasiks, kuhu kõik pääsevad ligi, kus saadakse osa ukraina kultuurist. See on Eesti ukraina kogukonna kogunemiskoht, kus iga kord kõlab nii või teisiti mõte, et UKK suurimaks eesmärgiks on ukrainlaste kultuurilise identiteedi säilitamine. Sellest tulenevalt on selged ka Ukraina Kultuurikeskuse väärtused, mis põhinevad ukraina keelel ja kultuuril. Anthiase arvamuse kohaselt (2013, 6) võib kuulumine põhineda jagatud väärtustel, suhtevõrgustikul jm, aga tingimata ei pea. UKK on hea näide sellest, kuidas kõik ülalnimetatud toimib hästi koos alusena ukraina etnilise identiteedi säilitamiseks. Ukraina Kultuurikeskuse väärtused annavad kooskõla ja ladusa tasakaalu nii UKK enda kui ka ukraina kogukonna tegevustele.

Teisest küljest peab UKK ennast kultuurivahendajaks Eesti ja Ukraina riikide ja kultuuriruumide vahel. Aastast aastasse on siin korraldatud erinevaid koostööprojekte, üritusi ja kampaaniaid, millest paljud on pärinud tähelepanu ja tunnustust Eesti riigi ja ühiskonna poolt. Ka Tallinna linnapildi mõttes on Ukraina Kultuurikeskus hästi sujuvalt sulandunud Tallinna vanalinna.

Kuna Ukraina Kultuurikeskus tegutseb siiski Eestis ning paljud tema projektidest on mõeldud Eestis elavatele inimestele, võtab ta väärtusi üle ka eesti (rahva)kultuurist. Kesksiks ideeks on igapäevase intiimse suhte maaga, see tähendab looduse, maastiku ja inimestega. Sellepärast meeldibki Anatoli Ljutjukile alustada oma juttu UKK-st ja selles kontekstis ka Eestist väikese õpetusega, et meie, kes me oleme tulnud Eestisse, peame olema tänulikud sellele maale kõige eest, mida ta on meile andnud: kodu, töökoha, turvatunde, mugavuste eest. Ja las see tänu väljendub kas töös, palves, igapäevastes toimetustes või enda soovides. Sellest hakkab Eestimaa tundmaõppimine. Sellest kasvab jagatud väärtuste – eesti ja ukraina kultuurist – tõlgendamine ja omaks võtmine. Anna Verschik kirjutab (2017) sellest, et peale eesti keele “tuleb leida väärtusi, mida jagab kogu ühiskond”. Praktikas väljendub see UKK töö ja tegevuste kaudu.

Seda, et Ukraina Kultuurikeskus kuulub Eesti kultuuriruumi, tõestavad kõigepealt selle tehtud projektid, kus näeb eesti rahvakultuuri mõjusid. Enamik UKK projekte on nii või teisiti seotud loodusega ja looduse kaitsmisega. Näiteks juba mainitud palvus Eesti looduse eest; käsitööna valminud raamat loomadest rindejoonel Ukrainas nimega “Sõda ja Puuhobune”. Sellest raamatust loeb selgelt välja hoolimise loodusest ja muremeele selle saatuse pärast. Mõlemad on hästi iseloomulikud eesti kultuurile. Veel üks näide on “Poetiline Punane Raamat. Eesti“ (2018), mis oli rahvusvahelise Ukraina Kultuurikeskuse meeskonna ühine loometöö. See pälvis suurt tähelepanu Eesti elanikelt ning raamatu mõlemad trükid on tänaseks välja müüdnud.

Rääkides kohanemisest ja kuulumisest, on võimatu mitte mainida seda, et Ukraina sõjapõgenike lainest tekkinud olukorraga peavad harjuma mõlemad pooled, nii ukrainlased kui eestlased. Mõlemale on see uus kogemus. Ja need ukrainlased, kes on siinmaal vähemalt natukene kohanenud, panevad tähele, et erinevus meie riikide vahel ei ole nii suur, nagu varem paistis. Meie riikide vahel leidub ühisjooni (rahva)kultuurist, ajaloost, elust enesest. Ukraina kultuuri ja rahvusvähemuse olemasolu rikastab eesti kultuuri. Kultuuride paljusus rikastab põhikultuuri, mis kasutab ja kaasab teiste kultuuride arengu- ja koostöövõimalusi. Floya Anthias (2013, 19) võtab selle kokku nõnda: „Kui mitmekesisust peetakse vastuvõetavaks, siis kustutab see erinevust ja loob sellest erinevusest ühtsust. Ja nõndaviisi võimaldab see kuulumist kui liikmesust, kui kaasatust ja kaasamistunnet.“

Nii ukrainlased kui ka eestlased hakkavad märkama neid sarnasusi muuhulgas tänu Ukraina Kultuurikeskuse ja Eesti Ukrainlaste Kongressi korraldatud ühisüritustele, milleks on meelevaldused, aktsioonid, korjandused, aga ka kontserdid ja ukraina rahvapühade tähistamine.

Oluline on mõista ka seda, miks mitte kõik väärtused pole ühtviisi mõistetavad ja vastuvõetavad, mis tekitab omakorda tõrkeid kohanemise teel. Anthias (2002a, 498) selgitab seda nii, et üks asi on oma päritolu ja etniline kuuluvus ja hoopis teine asi on juhtuda olema paigutatud teise etnilise suhtevõrgustiku sisse, kus on omad praktikad, kombes ja suhtekorraldused. Päritolu on kaasasündinud atribuut, sellega kaasnevad teatud iseloomujooned, käitumismustrid, kultuurilised eripärad jms. Kuid sootuks teine on asi siis, kui isik satub teise kultuuriruumi. Ning seda saab juba nimetada sõnaga “kogemus”, kuna see sünnib sotsiaalse praktika, muutuse ja harjumise kaudu.

Marcus Lyon (2017) nimetab seda oma TedX kõnes „tundmatusest tulenevaks võimaluseks“ (*opportunity in the unknown*). Selline lähenemine leevendab hirmu tundmatu ees ning annab mänguruumi, mida me mõistame selle uue kogemuse all – kas katset või katsumust. Selline kirjeldus sobib eriti Ukraina sõjapõgenike äsja saadud kogemusele, kellest paljud avastasid enda jaoks Eesti alles pärast siia saabumist. Kaudne teadmine, et selline riik on olemas, ei taganud vajalikku kindlustunnet, sellepärast oligi see paljudele tundmatu ja avastamata maa. Kuid väljend “katse tundmatusega” rakendub samamoodi ka nende puhul, kes on teinud otsuse muuta oma asukohta vabatahtlikult, valmistunud selleks, kuid kellel siiski ei ole veel nn omal nahal kogemust.

Kohanemine vajab rutiini, korda ja kordust, sellepärast otsivad Ukraina sõjapõgenikud endale regulaarseid võimalusi üksteisega kohtuda. Ehk ei saada sellest lõpuni aru, kuid kuulumine ja kuuluvustunne areneb ka vahendatult. Näiteks laste kaudu, kes käivad lasteaias või koolis ning on kaasatud haridusprogrammi ning teistesse koolivälistesse tegevustesse. Lapse osalus kohalikus koolielus kaasab sellesse märkamatult ta vanemad, kelle jaoks tähendab see liikmelisust vähemalt ühes sotsiaalses võrgustikus, mis omakorda aitab luua ka teisi võrgustikke.

Osalusest taolistes võrgustikes sünnib uus praktiline kogemus, mis aitab mõista põhimõtteid ja väärtusi, mis hoiavad seda võrgustikku koos. Sellega avardub pilt ühiskonnast, kuhu tahetakse kuuluda. Anthias kirjutab (2013, 19) käsitlusest, mille keskmes on ühisjooned ehk siis see, mida on ühe ühiskonna osapooltel ühist. Ta kirjutab (2013, 19) muuhulgas ühisväärtustest – füüsilisel, abstraktsel, kultuurilisel jt tasanditel, mida jagatakse konviviaalses ühiskonnas.

Eelöeldu võtab (2023, 8) kokku Alina Paas: „Ukraina Majas on meil püsivad tegevused, näiteks laupäevane kool lastele, eesti keele vestluskursus. Seal on eestlastest tüdrukud, kes ise õpivad ukraina keelt, ja selle vastu õpetavad eesti keelt. [...] Peame ka kohtumisi ukraina kultuuri teemal. Need on siis kakskeelsed. [...] point on selles, et viia ukrainlasi ja eestlasi kokku. Ka füüsilises mõttes saada neid ühte tuppa. Kohtumisel vestleme ja tutvustame Ukrainat. Külalised saavad samuti tuttavaks. Mõte oli selline, et ukrainlased näeks, missugused on eestlased, ja vastupidi. [...] Tulemus on alati suurepärase. Taolised üritused kaasavad inimesi, ja tekitavad huvi mõlema keele vastu.“

Selle jutu põhjal on selgelt näha, kuidas põimitakse või tehakse katset põimida omavahel kahte kultuuri, tutvustada kultuuriväärtusi ja praktikaid ning leida ühist – kui mitte keelt, siis ühisjooni. Niimoodi saab Tartus asuvast Ukraina Majast, Anthiase järgi (2008, 8), sotsiaalne koht, mille tegevuste abil tunnevad inimesed ennast kaasatuna ja kuuluvana.

Üks põhjus, miks sõna „identiteet“ asendatakse aina sagedamini „kuulumisega“, on see, et esimene ei ole ammendav. Ja kui identiteet on pigem miski, mis inimesele on antud (Anthias, 2008, 16), siis kuulumine on miski, mis saavutatakse erinevate protsesside kaudu. Põhjus võrrelda neid kahte selles töös on see, et jälgida, kuidas muutub identiteedi ja kuulumise võimalik tõlgendus ja mõtestamine Ukraina sõjapõgenike näitel nende kohanemise ajal Eestis.

Erinevus kuulumise ja identiteedi vahel seisneb selles, et identiteet ei võta arvesse isiku tahtlikku kuulumist mitmesse ühiskonda ja kultuuriruumi oma tegevuste, töö, muude sidemete tõttu; ning teiseks on kuulumine pigem protsess kui kaasasündinud atribuut, sest kuulumine väljendub mitmesuguste sotsiaalsete ja kultuuriliste tegevuste kaudu. Floya Anthias (2013, 9) selgitab erinevust ka nõnda, et kuulumine eeldab alati sihtgruppi või koondumist ehk kuulumine on alati millessegi või kuhugi. Identiteet on aga miski, mis on antud. Sotsiaalse ja mitmikidentiteedi valguses peab tooma veel ühe Anthiase (2013, 7) mõtte: identiteeti võib tõlgendada ka kui „identifitseerimist“, kuidas isik ennast identifitseerib ehk määratleb ning millega ta ennast seostab. Siis, kui *identiteedile* lisandub kestvuse mõõdik ja sellest saab *identifitseerumine* ehk protsess, saab juba rääkida selle mõiste laienemisest.

Mitmikidentiteet tähendab kõigepealt minu meelest seda, et isikul on palju erinevaid seoseid, mis põimivad ta kokku mitme ühiskonna ja/või kultuuriga. Kui siin pikemat aega elanud ukrainlaste lastelt küsitakse, kas nad tunnevad ennast pigem eestlasena või ukrainlasena, siis vastavad nad sageli, et pigem eestlasena, kuid „mu isa/ema on ukrainlane“. Nad tunnevad kultuurilist seost oma vanemate sünnimaaga, koduse kasvatuse või kodus austatavate traditsioonide pärast, kuid ei oska seda veel nii hästi sõnastada. Minuga vesteldes kinnitavad mõned vanemast põlvkonnast ukrainlased, et olles elanud Eestis pool oma elust, tunnevad nad ennast kahte kultuuri kuuluvana. Mitmikidentiteeti selgitab Martin Ehala (2018, 34) nõnda: „[...] tüüpiliselt kasutatakse seda mõistet kahe või enama kultuurilise ehk rahvusliku identiteediga (näiteks eestlane

ja rootslane) inimeste iseloomustamiseks“. Ja just see tulebki välja vestlustest ukraina kogukonna esindajatega.

Isikul, kellel on teadmised teatud kultuurist ja kultuuriruumist, kujunevad kultuuriline identiteet ja pädevus. Viimane tähendab oskust eristada, mis on sellele kultuurile omane ja mitte, kuidas ta on arenenud, mis on selle kultuuri väärtused ning kas nad on tema omadega sarnased. Kultuuripädevus on alus (uue) kultuurilise identiteedi kujunemiseks. Kui selline pädevus on omandatud, siis on juba põhjust rääkida mitmikidentiteedist. Sarnaselt kirjutab ka Ehala (2019, 2): „Mitmikidentiteedi kujunemine tähendab ühe uue identiteedi kui kultuuripädevuse omandamist.“ Selleks, et kogu see protsess oleks edukas, vajab inimene sotsiaalset võrgustikku, et uut kultuuripädevust harjutada. Samas ei saa tõlgendada mitmikidentiteeti nii, et omandades uut, kaotab isik oma etnilise rahvaidentiteedi. Juba sõna ise viitab sellele, et inimesel areneb kultuuriline lisaidentiteet, mille aluseks on kultuuripädevus, mis aitab tal uues kultuuris orienteeruda ning sellega harjuda.

Sellist teist identiteeti või teist pädevust nimetab Aune Valk (2017) ka saavutatud identiteediks, mis on tema jaoks „läbimõeldud, tasakaalustatud ettekujutus enda kuuluvus(t)est“. Sellesamas inimarengu aruandes kirjutab ta, et identiteet kannab inimeste jaoks ka ajaloolist rolli, sest see seob omavahel minevikku, olevikku ja tulevikku. Identiteet on miski, mis seostub tihti järjepidevusega. Samas mainib (2017) ta seda, et Eesti jaoks on tähtis riigiidentiteedi kujundamine, mis ei oleks ainult rahvusega seotud, vaid „mida saaksid omaks võtta erinevad Eestiga seotud rühmad“.

Riigiidentiteedi keskel näeb ta Eesti loodust, Eesti pühade tähistamist jm. Üldistades võib öelda, et riigiidentiteedi aluseks peab Valk sedasama Eesti-keskset kultuuripädevust. Anna Verschiku sõnul (2017) “võib identiteeti käsitleda mitte kindlaksmääratud [...] mõistena (eesti päritolu vanemate laps = eestlane), vaid soovina samastuda [...] teatud rühma, keele, kogukonnaga”. Minu arust on uue kultuuripädevuse omandamine selles kontekstis – püüdnud nn põlisrahvaga samastuda.

Kui Rogers Brubaker ja Frederick Cooper avaldasid 2000. aastal töö, milles uurisid identiteedi teisi kihte, proovisid nad samamoodi leida muid mõisteid identiteedi kontseptsiooni tähistamiseks. Üks neist oli enesemõistmine, milles väljendub situatiivne subjektiivsus (*situated subjectivity*) ehk „isiku arusaam sellest, kes ta on, kus ta parajasti viibib ning kuidas ta on valmis selles olukorras tegutsema“ (Brubaker, Cooper 2000,

17). Minu meelest avaldub siin seesama idee uue kultuuripädevuse omandamisest, mida pakub ka Martin Ehala (2019, 6). Selleks et orienteeruda uues olukorras või keskkonnas, tuleb mõista selle olukorra konteksti ning tegeleda eneserefleksiooniga, et sellega sobituda. Kontekst on tingitud sotsiaalsest paigast, kus isik sel hetkel viibib. Selline mõtisklus võimaldab tõmmata paralleeli varem kirjeldatud Anthiase (2013, 10) kontseptsiooniga sotsiaalsetest paikadest. Sellepärast on oluline kas leida endale sobiv paik, kus ennast väljendada ja teostada, või luua selline, osaleda selle loomises. Vajalik on ka emotsionaalne side (Verschik, 2017) maa või riigiga, kus viibitakse, ehk “soov jagada samu väärtusi”. Aga arvestades seda, et mõlemad, nii Anthiase kui Ehala uurimused on ilmunud hilisematel aastatel, võib eeldada, et nad toetusid Brubakeri ja Cooperi varem sõnastatud ideedele liikuda identiteedi mõistest edasi ning arendasid neid omal viisil.

Brubaker ja Cooper (2000, 18) rõhutavad, et tähtis on ka see, kuidas enesemõistmine ja sotsiaalne paiknemine on omavahel seotud. Näiteks nii, et inimeste ja gruppide vahel loodud seosed on kultuurispetsiifilised, mitte universaalsed vormid. Mina tõlgendan seda nii, et teatud sotsiaalsed grupid, koondumised jm on loodud ümber teatud kultuuri eripära või toetuvad sellele. Eesti kontekstis haakub see väide Aune Valgu mõttega (2017), et Eesti riigiidentiteedi kujunemine on vajalik selleks, et erinevad ühiskonna osad ja rühmad saaksid seda omandada. Riigiidentiteet peab toetuma just Eesti kultuuri- ja ühiskonnaväärtustele.

“Enesemõistmise” kasutamine “identiteedi” asemel on hea katse laiendada viimase piiratusest välja. Kuid siiski sellest ei piisa, sest enesemõistmine ei kata kuidagi seda aspekti, kuidas teised sind mõistavad, milline on nende arusaam sinust. Kui Tariq Modood (2011, 4) kasutab sõna *identifitseerumine*, selgitab ta selle lahti nii, et põhiline erinevus on selles, kuidas inimesi identifitseeritakse ehk määratletakse. Esimene on see, kuidas nemad ise määratlevad ennast; teine on see, kuidas nemad määratlevad teisi; ja kolmas on see, kuidas neid määratlevad teised. “Enesemõistmine” terminina jääb isikusse kinni, aga Modoodi pakutud kategooriad kirjeldavad pigem sotsiaalseid gruppe. Nagu ta ise väidab, on sellised kategooriad nagu rahvus, päritolu, usk, kultuur jm erinevuse vormid. Selle tõttu on tekkinud sotsiaalsed grupid, mis said oma nimetuse üldnimetatud erinevuse järgi. Tulles tagasi Eesti konteksti, võib tuua näiteks seda, kuidas pärast Eesti taasiseseisvumist oli väidetavalt levinud selline sõnakasutus nagu „venelased“ kõikide slaavi keelt emakeelena kõnelevate vähemusrahvuste kohta,

eristamata ukrainlasi, valgevenelasi, venelasi jt. Nagu Kuutma jt kirjutavad (2012, 52) kutsutakse venekeelset inimest ikka venekeelseks inimeseks isegi kui ta saab Eesti kodakondsuse. Ning kuulus kümmeaastat selleks, et sellist ühtlustamist kaotada.

Võttes lühidalt kokku, kuulumine kasvab välja mitmesugustest ühiskonna sotsiaalsetest ja kultuurilistest protsessidest, milles osaletakse või mitte; väärtuste süsteemist, mida jagatakse või mitte; ning emotsionaalsetest sidemetest kohtadega, kus tuntakse ennast olevat kodus. Kuuluvustunne ei välista identiteedi mõistet, kuid ei piirdu ainult sellega. Uurides kuulumise ja kuuluvustunnete mitmenäolisust, tehakse katset mõista sügavamini inimese loomust, sest selline käsitlus arvestab inimese etnosega, päritoluriigiga, ta kultuurilise ja sotsiaalse taustaga ning ta mõttemaailmaga. Ehk siis ta laiendab arusaama inimesest ja tema elust, liikudes ühestainsast tõlgendamisviisist mitmesse võimalikku. Lõpetan Floya Anthiase väitega (2013, 5) “identiteedist kui võitlusväljast” (*identity as a site of struggle*). Mina näen seda võitlust kui pidevat muutust, mille käigus domineerivad või vahetuvad tegurid ja olud, mis nii või teisiti mõjutavad isiku elu ja teda ennast.

2.1 Kuulumine ja translokaalne paiknemine (*translocational positionality*)

“Translokaalne paiknemine” on üldjoontes vahend, mis seob ühte võrgustikku sellised terminid nagu “kuulumine”, “(mitmik)identiteet”, “enesemääratlemine”, “sotsiaalsed kohad” jt. Asendada sõna “translokaalne” sõnaga “hargmaine” ei ole minu arust päris õige. EKI seletav sõnaraamat (eki.ee) annab *hargmaisele* järgmise tähenduse: “mitmele maale hargnenud tegevust arendav”. Nagu eespool arutatud ja nagu annab mõista Seljamaa (2022), kuulumine võib väljenduda mitmel viisil: isik võib seostada ja siduda ennast oma päritolumaaga, ise elades teises kohas, aga võib ka mitte. Sellega sõna “hargmaine” ei pruugi alati olla igati korrektne sõnakasutus. 2016/17 EIA-s kasutab (2017) Triin Vihalemm sõna “hargmaine” tähenduses “translokaalne”: “Eestis on vahendatud hargmaisuse nähtus [...] venekeelse elanikkonna näitel: valdav enamik veedab päevas tunde Venemaa meediat jälgides, samal ajal kui tegelikult ei külastata Venemaal [...] elavaid sõpru-sugulasi [...] kuigi sageli.” Siinkohal mainin, et tsiitaat on

toodud puhtalt “translokaalse” ja “hargmaise” mõistete illustreerimiseks. Edaspidi kasutatakse töös ainult sõna “translokaalne”. Paiknemist (*positionality*) võib selgitada nõnda, et see on teatud kontekstis, olukorras või kohal viibimine ja tegutsemine, enda selle kohaga sidumine ja sidemete loomine.

Translokaalse paiknemise puhul, nagu Anthias (2008, 8) selgitab, on pööratud tähelepanu pigem sotsiaalsetele paikadele ja protsessidele, mis seal aset leiavad. Anthias kirjeldab seda kui *translokaalset raamistikku*, mis loob arusaama sellest, et isikul võib olla mitu paika, millega ta on seotud, mitu ametit, positsiooni ja kuulumist. Sõltuvalt olukorrast ja kontekstist võivad need vahetuda. See võtab maha piirid päritolu, rahvuse, kodakondsuse, elamiskoha ja enesemääratluse vahel. Samas aitab see minna välja kultuuri, etnilise tausta ja riigi kuuluvuse raamidest, luues arusaama ja praktiliselt kinnitades, et inimene ühe kultuurilise ja etnilise taustaga on võimeline leidma endale koha teises kultuuriruumis, kuhu ta tunneb ennast kuuluvana. Martin Ehala (2017, 173) kirjeldab kuuluvustunnet emotsionaalse sideme kaudu eesti identiteedi ja tuumväärtustega. Tema sõnul võib selline sidusus eestlusega kujuneda ka siis, kui isikul ei ole eesti päritolu või kodakondsust, kuid siiski on ta Eestiga kultuuriliselt või muud moodi seotud.

See Anthiase pakutud mõiste lahendab mingis mõttes küsimust “Kuhu mina kuulun?”. Nagu ta ise kirjutab (2008, 7), esineb see küsimus aina sagedamini nendel, kellel on migratsiooni kogemus, ning eriti nende lastel. Aga ka migratsioon võib toimuda mitmel viisil: olude sunnil ja vabatahtlikult. Kui panna see väide proovile ukraina kogukonna näitel, siis selgub järgmine: need lapsed, kellel on ukrainlastest vanemad, kuid kes käivad eestikeelsetes haridusasutuses ning kelle sotsiaalse võrgustiku moodustavad eestlased ja Eesti kui riigiga seotud väärtused ja pädevused, määratlevad ennast eestlasena ja/või oma kodumaana Eestit. Kuid nagu on juba varem mainitud, teevad ka märkuse oma vanemate päritolu kohta. Verschiku arvates (2017) “muutuvad nii keelekasutus kui ka identiteetid keerukamaks. Tihtilugu ei piisa ühest märksõnast, vaid vajalik on pikem ja mitmekülgsem (enese)kirjeldus,” mida tõestab ka ülaltoodud näide.

Uued kogukonnaga liitujad, kelleks on Ukraina sõjapõgenike lapsed, kes on juba ligi aasta aega käinud Eesti ja enamasti eestikeelses koolis, on juba leidnud endale kohalikke sõpru, osalenud eesti (rahva)tähtpäevade tähistamisel ning on õppinud mingil tasemel eesti keelt. Minu kogemuse põhjal areneb sellistel lastel keeleoskus märksa

kiiremini kui samast sotsiaalsest kategooriast täiskasvanutel. Kõik need on näited sotsiaalsest võrgustikust ja sotsiaalsetest paikadest, mis tekivad siis, kui inimene otsib viise kuuluda Eesti ühiskonda ja kultuuriruumi. Ukraina sõjapõgenike laste puhul saab praegu vaid eeldada, juhul kui nad jäävad Eestisse, kellena nad ennast määratlevad kümne või kahekümne aasta pärast. Kuid põhiline on see, et neil, nagu ka täiskasvanutel, on olemas valik sotsiaalseid paiku, mis tegelevad kas eesti, ukraina või mõlema kultuuri edendamisega Eestis. Selge on hetkel vaid see, et mis maad ka ei oleks praegused Ukraina sõjapõgenikud valinud oma elukohaks, on neil juba kujunenud seosed mitme maaga, ja loodetavasti kuuluvustunde pungad.

Anthias (2008, 6) jätkab nõndaviisi, et translokaalne paiknemine on otsekui seostav osa identiteedi ja kuulumise mõistete vahel. Identiteeti iseloomustab see, mida inimesed arvavad, kes nad on, kuid selline mõistmine võib sõltuda ka olukorrast, kontekstist ja muudest tingimustest. Anthiase (2008, 8) järgi iseloomustavad kuulumist pigem sellised protsessid nagu “kaasamine, kõrvalejätmine, ligipääsetavus ja osalus”. Sõna *protsessid* siinkohal tähistab kõigepealt muutuvat kategooriat, mida mõjutavad teised faktorid ja ka inimene ise. Kuulumine protsessina on piisavalt kestev, et ulatuda ühest geograafilisest või sotsiaalsest paigast teise, jättes võimaluse muuta oma väljendust läbi aegade. Pean silmas seda, et kuuluvusvormid ja kuulumisega seotud protsessid ja tegevused võivad olude sunnil ajaga muutuda. Nagu ka tegutsemis- ja elamiskoht võib muutuda, kuid sõltumata sellest jätab see jälje inimese iseloomule ja kultuurilisele ja sotsiaalsele identiteedile. Identiteedi mõistete tähendab see laienemist, väljaminekut ühest kindlast iseloomustavast raamistikust, milleks on näiteks rahvus või sünnimaa.

Kui kujutada identiteedi ja kuulumise omavahelisi suhteid tõlgendusväljas, siis mina pakun kujutleda seda *tikandina*. Tikandil on kaks külge, mis on oma välimuselt mõnevõrra erinevad. Tikandi välist poolt võib seostada sellega, kuidas isikut iseloomustavad teised inimesed sotsiaalsetes gruppides, millesse ta kuulub, kuhu kuuluvad ta lähedased ja sõbrad; ta töö- ja/või ärisuhted; harjumused ja käitumismustrid erinevates olukordades. Tikandi sisemine pool näitab terviku ehk kogu mustri seoseid – kuidas erinevad elemendid on omavahel ühendatud ja lõngad läbi põimitud. See pool võib vastata küsimusele, kuidas inimene ise endast mõtleb ja ennast määratleb, kuidas ta ise vastab küsimusele Anthiase järgi (2008, 8) “Kuhu mina kuulun?” jne.

Sümboolselt kannab *tikandi kangas* identiteedi tähendust, *tikandi muster* aga isiklikku kuuluvustunnet, inimese kultuurilist ja sotsiaalset tausta, seoseid ühe või mitme riigi ja kogukonnaga, tema valikuid ja kogemusi. Iga järgmine kogemus lisab muustrile uue elemendi, igale sotsiaalsele kohale, millega inimene ennast seostab, vastab oma muster. Kõigist väiksematest muustritest moodustub suurem tikand, mis tähendab isiku iseloomu ja olemust. Kuid see tikand on tingimata seotud isiku (etnilise) identiteediga, millele lisanduvad kõik need eelmainitud kogemused, kuuluvustunded, eluarengud jm. Niimoodi kujuneb minu meelest mitmikidentiteet, mis koosneb nii etnilisest identiteedist kui sotsiaalsest ja kultuurilisest identiteedist, kuuluvustundest ja sotsiaalsete kohtade paljususest jpm.

Anthias (2008, 8) rõhutab, et oluline on seostada kuulumise mõistet eri paikade ja kontekstidega, mille abil mõistetakse kuulumist. Selles seisnebki translokaalsus, sest isikul võib olla mitu sotsiaalset kohta, kus ta tegutseb. Ehk siis isikul võib kujuneda mitu sotsiaalset identiteeti, mille kaudu tema määratleb ennast ning mille kaudu määratlevad teda teised. Näiteks võib tuua (mitte tähtsuse järjekorras) selliseid märksõnu nagu haridus, sugu, sotsiaalne staatus, vanus jm. Mina mõistan seda nõnda, et sotsiaalsete paikade vahel võib esineda mingi seos, näiteks töö, mida tehakse mitmes linnas/riigis, haridustee, perekondlikud suhted. Seda seost ei ole, kui inimene teeb omavahel mitte seotud tööd mitmes kohas, geograafilises ja sotsiaalses mõttes. Ülikooli teadurid õpetavad ja teevad teadustööd sageli mitmes ülikoolis, millest ainult üks on nn koduülikool ja asub kodulinna.

Kodulinnaks ei nimetata tihti aga oma sünnilinna, vaid linna, millest on parasjagu saanud püsiv elamiskoht, millega seob kodu, perekond, töö jm. Õnneks võimaldab eesti keel kasutada kahte nime – sünnilinn ja kodulinn – nende mõistete eristamiseks. Igal juhul kaasneb iga uue linnaga uus sõlm tikandil, mis tähistab uue mustri algust.

Ukraina sõjapõgenike puhul võtab seesama translokaalsus natuke teise vormi, nimelt juhtub tihti nii, et sõjapõgenike Ukrainas omandatud haridus ja sotsiaalne staatus ei vasta töökohale, kus nad töötavad Eestis. Translokaalsuse mõttes tähendab see ühtlasi, et neid ühendavad kodumaaga pigem perekondlikud suhted ning kuuluvustunne kui näiteks võimalus teostada ennast võrdses positsioonis nii Eestis kui Ukrainas. ERR vahendas (ERR. Ukrainlaste tööhõivatus 2023) Tartu Ülikooli professori Raul Eametsa kommentaari Ukraina sõjapõgenike tööhõivatuses kohta: “Kui 55 protsenti saabunud

ukrainlastest on tööturul, siis pole mingit kahtlust, et on [nad on majandusele] kasuks.” Samast artiklist selgub, et 74% saabunud sõjapõgenikest on naised, kellest rohkem kui pooltel on kõrgharidus, ent siiski paljud ei tööta erialasel tööl. Ehk need kaks sotsiaalset kohta on lahus, eksisteerides omavahel mitteseotult, niimoodi, et isiku positsioon tööl ja sotsiaalne roll ei määratle ta paiknemist ja rolli teises kohas.

Floya Anthias võttis (2008, 17) eelöeldu kokku nii, et translokaalsuse mõistet võib tõlgendada mitte ainult ümberasumise mõttes, vaid ka sotsiaalsete kohtade paljususe mõttes. Ehk et seda mõistet on korrektne kasutada nii ühe kui ka teise juhtumi kirjeldamiseks. Samuti väidab (2008, 15) ta, et selline paljusus ühendab minevikku, olevikku ja tulevikku. Seda saab ka praktikas üsna kergesti tõestada: isiku loodud sidemed, kas õpingute, töö või pere kaudu, kestavad nii ajaliselt kui geograafiliselt – läbi riikide ja/või linnade, kus inimene tegutseb. Sest isegi olles sattunud esmapilgul võõrale maale, leiavad Ukraina sõjapõgenikud ka siin toetust muuhulgas ukraina kogukonna kujul, mille tegevuste kaudu on võimalik hoida sidet kodumaaga ja avaldada sellele toetust raskel sõjaajal.

Veel üks termin, mis on otseselt seotud translokaalsusega, on “kontekst”. Iga füüsilises või sotsiaalses mõttes lisandunud koht loob uue konteksti, kus inimene hakkab tegutsema ning kus tal on potentsiaali ennast teostada ja oma eesmärged täita. Samas sõltub nende protsesside edukus tingimustest, oludest ja atribuutidest, mis iseloomustavad seda uut konteksti. Anthias (2013, 17) kirjeldab lokatsioone kui keerulisi ja muutuvaid. Püüan seda näitlikustada Ukraina kogukonna ja Ukraina sõjapõgenike näitel.

Täpsemalt – me ei saa kõrvutada nende ukrainlaste integreerumist Eesti ühiskonda, kes jõudsid siia enne suurt vene vallutussõda 2022. aastal, ning Ukraina sõjapõgenike kohanemist Eestis. Põhjuseks on see, et 2022. aastal olid paljud programmid ja sotsiaalsed protsessid Eestis kohandatud spetsiifiliselt Ukraina sõjapõgenike jaoks. Näiteks toon järgmised faktid:

- Ukraina sõjapõgenikel lubati asuda tööle ilma eesti keele oskuseta. Erandiks olid mõned ametikohad, kus keelenõuet siiski rakendati, näiteks meditsiinitöötajad.

“Tööandjad ei pea kartma keeleameti ettekirjutusi ukrainlaste töölevõtmisel, sest amet teeb vahet sõjapõgenikul ja 30 aastat Eestis elanud,” vahendab Postimees (Lees, 2022) keeleameti järelevalveosakonna juhataja Merle Loodus-Adamsoni sõnu.

- Alates 2022. a juulist hakkas toimuma riiklik keeleõppeprogramm, millega seotakse eesmärgi pakkuda keeleõpet kümnele tuhandele sõjapõgenikule. Programm eeldas eesti keele intensiivkursusi, mille raames pidid sõjapõgenikud kiiremini omandama eesti keele algtaseme. Samuti õpetavad eesti keelt Integratsiooni Sihtasutus, Settle in Estonia, eesti keele majad ja sadu erafirmasid üle Eesti.

Kultuuriministeeriumi lehelt (2022) loeme järgmist: 2022. aasta lisaelarvest toetatakse ajutise kaitse saajate kohanemisprogrammi eesti keele õpet 4,5 miljoni euroga. Kokku on koolituskohti 9000 (KM veebileht, 2022).

- Suuremas mahus pakuti Ukraina sõjapõgenikele kohanemisprogramme ning seminare digiriigi struktuurist jm, millest üks oli näiteks Settle in Estonia kohanemisprogramm (Settle in Estonia veebileht).

“2022. aasta lisaelarvest toetatakse ajutise kaitse saajate kohanemisprogrammi ühepäevase koolituse läbiviimist 4,6 miljoni euroga. Käivitunud on koolitused esimesele 10 000 ajutise kaitse saajale. Juulis kuulutatakse välja hange täiendava 10 000 kohanemisprogrammi õppekoha pakkuja leidmiseks. Lisaks luuakse ajutise kaitse saajatele võimalus läbida kohanemisprogrammi koolitus iseseisva videoõppena” (KM veebileht, 2022).

- Ukraina lapsi võeti kiiremas korras Eesti haridusasutustesse, alates lasteaiast kuni ülikoolini välja. “Pakume õppimisvõimalust eelistatult eesti õppekeelega koolis, vanema soovi korral ka vene õppekeelega koolis” (KM veebileht, 2022).

Mitu Eesti ülikooli pikendasid sisseastumiskatseid ukraina noorte jaoks ning löid erinevad toetusmeetmed ukraina tudengitele. Nende hulgas näiteks EKA ja Tartu Ülikool. Tallinnas loodi kaks kooli ukraina lastele – Vabaduse Kool ning Lilleküla Gümnaasiumi juures Räägu kool. Mitmele koolile loodi eraldi ukraina klassid, näiteks Pae Gümnaasiumile Tallinnas (Haridus- ja Teadusministeerium. Ukraina).

2023. aasta 16. aprilli seisuga osaleb Siseministeeriumi andmetel hariduses 8481 õppurit. (Siseministeerium. Ukraina sõjapõgenike statistika).

- Ukraina sõjapõgenikest lapsevanematele anti samad õigused kõikidele toetustele nagu kõigil Eesti elanikel (Koff, Pakosta, 2022). Arvestades, et enamus Ukraina

sõjapõgenikke on emad lastega (Anniste, Espenberg 2022, 10), on sellest toetusmeetmest tohtu suur mõju ja kasu.

- Olulisimad riigi veebilehed olid tõlgitud ukraina keelde, et vähendada keelesurvet sõjapõgenikele. Näiteks Politsei- ja Piirivalveameti, kriis.ee, haridus- ja teadusministeeriumi lehed jt.
- Üsna mitu eesti autorite raamatut tõlgiti ukraina keelde ukraina laste jaoks. Osa oli rahastatud Eesti kultuuriministeeriumi poolt, osa sai välja antud kirjastuste oma rahastamisel, osa oli finantseeritud Hooandja kaudu. Sellest räägin pikemalt kolmandas peatükis.

Loomulikult ei ole selles nimekirjas üles loetud kogu antud abi ja kõiki kohapealseid toetusmeetmeid. Aga isegi loetletust on võimalik järeldada, et Ukraina sõjapõgenikele oli Eestis loodud juba teine kontekst ja teised vastuvõtu tingimused kui need, mis valitsesid Eestis kasvõi viis aastat tagasi. Millest oli selline konteksti muutus tingitud? Kui hetkeks jätta kõrvale välismuutus ehk venemaa sõda Ukrainas, siis sisemine muutus väljendus Eesti ühiskonna üksmeelsuses ja valmisolekus Ukrainat igatpidi toetada. Selline toetus väljendus muuhulgas ka erinevate kultuuriaktsioonide ja toetuskampaaniate kaudu. Lisaks ei kadunud ega kahanenud toetus Ukrainale pärast esimest emotsioonilainet, mis ei tähenda midagi muud kui seda, et Eesti ühiskond on endale selgeks teinud, miks ja mille nimel seda igapidist toetust osutatakse.

Nagu väidab Rein Raud (2014) ühes Sirbis avaldatud intervjuus, “mõned kultuurimehhanismid muutuvad kiiremini, mõned aeglasemalt ... lihtsalt mõnikord põhjustab olukord üht tüüpi, teinekord teist tüüpi mehhanismide kiiremat muutumist”. Ukraina sõjapõgenike laine puhul on selge, et Eesti-väline muutus on põhjustanud kultuurimehhanismide muutuse Eesti riigi sees. Miks on põhjust rääkida kultuurimehhanismide muutusest möödunud aastal? Sest on muutunud Eesti kultuurielu, kus märgatav osa üritusi puudutab, kas otseselt või kaudselt, Ukrainat, ukraina kultuuri või sõjapõgenikke. Siis on võimalik rääkida juba kultuurist kui kohanemise vahendist, sest palju üritusi oli mõeldud eesti kultuuri, elu, olude ja tavade lähendamiseks ukrainlastele, milles nähti abi Eestis kohanemiseks.

Kõik riigi- ja ühiskonna mehhanismid, mis olid vähegi Ukraina sõjapõgenike abistamisega seotud, keskendusid kiiremas korras probleemide ja jooksvate küsimuste lahendamisele ning uute vastuvõtutingimuste loomisele või vanade kohandamisele.

Edaspidi on võimalik jälgida ukrainlaste integreerumist ja interaktsiooni Eesti ühiskonnaga, nende kaasatust erinevatesse sotsiokultuurilistesse protsessidesse ning märgistada põhimuutusi Eesti ühiskonnas, mis soodustavad Ukraina sõjapõgenike kohanemist Eestimaal.

Translokaalsus asetab rõhu küsimuselt “Kes sa oled?” küsimusele “Kuidas sa oled?”. Neid kahte küsimust kasutab Anthias (2002a, 494) selleks, et näitlikustada, et kõik, mis on seotud inimese loomu ja identiteediga on pigem protsessid või protsesside kogum kui indiviidi atribuudid. See tähendab ka pidevat muutust, mis on inimesele omane, sest nii elu dünaamika kui isiku iseloomujooned kui ka ümbritsevad olud võivad muutuda, ning see muutus jätab oma jälje ka inimese loomusesse. Minu arvates on selline küsimus – kuidas sa oled? – hästi loogiline, sest on sihitud otse praegustele oludele ja tingimustele, milles inimene elab ja tegutseb. See küsimus sobib ka teooriaga sotsiaalsetest paikadest, milles isik võib saavutada uue sotsiaalse identiteedi. Ja viimaks sobib mainitud küsimus ka minu pakutud tikandi kujundile, sest see käib otsekui kohe selle kohta, mis on sul viimati lisandunud (st tikandile), millega sa oled praegu seotud (kas uus muster nagu uus eluetapp on juba alanud), kuidas oled selles uues kohas kohanenud (kas esimesed sõlmed on juba põimitud), mida oled saavutanud (kas see uus muster jätkab teisi või algab uut haru tikandil)?

Kohane oleks tsiteerida ka Marcus Lyoni sõnu tema TedX kõnest, kus ta ütleb (2017), et “identiteet on teekond”. Tihtipeale on see teekond – või vähemalt esimene samm sellest – teadmatusse. Aga ikka on see protsess, mida rõhutab pidevalt ka Floya Anthias (2008, 7). Nii et piirduda ainult sellega, mis on meile antud sünnihetkel, nagu ka seda eirata, ei ole absoluutselt mõistlik. Identiteet kui etniline päritolu valmistab meile aluse ehk sellesama kanga meie oma tikandi jaoks. Kõik edaspidised arengud ja lisanduvad sotsiaalsed paigad aina tugevdavad meie enesemõistmist ja -määratlemist. Kohanemise kaudu kujuneb isikul saavutatud või mitmikidentiteet, juhul kui enda tahtel või olude sunnil jätkab ta oma elu teises kohas, mis ei ole ta sünnimaa. Ja kui keeruline või kerge see protsess ka poleks, esineb igal tikandil oma muustrite paljus, mis teeb igast indiviidist mitmekülgse ja omalaadse loova isiku.

Kui rääkida translokaalsusest kui veel ühe asukoha omandamisest Eesti kontekstis, siis võib spekuloida, et Eestis on mõnevõrra kergem kohaneda kui mõnes teises läänemaailma riigis. Seda sellepärast, et meil on sarnane kultuurimälu lähiminevikust.

Ka geograafiliselt kuulub Eesti Ida-Euroopa riikide hulka, olles neist kõige põhjapoolsem. Kirjeldades Ukraina ja Eesti sarnast sotsiokultuurilist minevikku, tasub mainida Nõukogude Liidu okupatsiooni perioodi; küüditamisi ja teisi inimsusevastaseid tegevusi; venestamist keele, kultuuri ja kunstliku vene rahvusest inimeste arvu suurendamise kaudu; Balti keti ja Elava keti (“Живий ланцюг”) silmanähtavaid sarnasusi; ning lõpuks oma riigi iseseisvuse taastamist 1991. aastal. Eestlaste ja ukrainlaste kultuurimälu opereerib, vähemalt lähiminekliku puhul, sarnaste mõistete ja sündmustega. Nende sarnasuste kaudu on lihtsam luua enda jaoks sotsiokultuurilist alust, millest hakata Eestit kui uut sotsiaalset paika avastama.

Arendades seda teemat ka vene agressiooni Ukrainas valguses, on võimalik väita, et Eestis on olnud mitu korda kergem saada toetust Ukrainale ja Ukraina sõjapõgenikele, sest seesama ühine minevik Nõukogude Liidus ning sealt pärinev kultuurimälu asendasid kogu selgitustööd.

Sellest on minu arvates võimalik järeldada, et sotsiaalne koht kui mõiste ei koosne mitte ainult uutest sotsiaalsetest sidemetest, tegevustest ja tegevusaladest, vaid ka sellest, kui kiirelt isik omandab selle uue koha ajalugu, sotsiokultuurilist tausta ja väärtuseid. See ongi üks kohanemise etappidest, mis aitab luua terviklikku arusaama praegusest asukohast või asukohariigist. Sellepärast olidki nii mitmed Ukraina sõjapõgenike toetusmeetmed suunatud Eesti keele, kultuuri, tavade ja oludega tutvumisele ning Eesti kui demokraatliku riigi ühiskondlike väärtuste omaks võtmisele. Ka paljud kohanemisprogrammid olid loodud nõndaviisi, et lähendada kahte riiki sotsiaalses, kultuurilises ja teistes sfäärides, sest aeg ja ajalooline taak näitavad, et nende vahel pole nii suurt vahet, kui esmapilgul võib paista.

2.2 Ukraina kultuuri arengut soodustavad õigusaktid.

Eestis on tugev ukraina kogukond, mille moodustavad väiksemad ja suuremad rahvusvähemuste seltsid, grupid, pühapäevakoolid, rahvuskollektiivid, koorid jm. Nüüdseks leidub selliseid seltse peaaegu igas maakonnas, mõnes, näiteks Harjumaal, on neid isegi mitu – Tallinnas tegutsevad Ukraina Kultuurikeskus, Ukraina

organisatsioonide assotsiatsioon Eestis, Ukraina raamatukogu Spilno, ning Maardus toimib Ukraina pühapäevakool.

Põhiline seaduslik tagatis ukraina kogukonna ja teiste rahvusvähemuste tegevustele Eestis on “Vähemusrahvuse kultuuriautoomia seadus” (lühend – VRKAS), mis sätestab tegevuste korra ja vormi, täpsemini nõnda: „Vähemusrahvusse kuuluval isikul on õigus [...] moodustada ja toetada rahvuslikke kultuuri- ja haridusasutusi [...] ja luua rahvuslikke organisatsioone“ (§4 VRKAS).

Rahvusvähemuste organisatsioone on üldse vaja selleks, et institutsionaliseerida Eestit kui paljurahvuselist riiki, nagu kirjutab Elo-Hanna Seljamaa (2016). Sellepärast on Eesti riik julgustanud rahvusvähemusi ennast määratlema oma „kultuuritraditsioonide kaudu“ (Seljamaa, 2016). See määratlemine väljendub muuhulgas rahvusvähemuste kultuuriseltside tegevustes ning nende üldises osavõtus Eesti kultuurist.

Seesama seadus määrab, keda peetakse rahvusvähemusest isikuks. Tegemist on rahvuse esindajatega, kes elavad Eesti territooriumil, kellel on kauaaegsed, kindlad ja kestvad sidemed Eestiga ning kes erinevad eestlastest oma etnilise kuuluvuse, kultuurilise omapära, religiooni või keele poolest. Siinjuures „etniline päritolu“ on sünonüüm rahvusele ehk mis rahvusest keegi on, vaatamata sellele, et mõned ukraina kogukonna liikmed on Eestimaal sündinud. Viimased on kasvanud Eesti kultuuriruumis, olles rahvuselt ukrainlased, mistõttu on neil arenenud, kasutades Martin Ehala (2019, 3) terminit, *mitmikidentiteet*.

Siin oleks kohane mainida ka Ukraina Kultuurikeskuse juhi Bogdan Ljutjuki sõnu (2022, 3): ta väidab, et eestlased ja ukrainlased ongi erinevad muu hulgas oma iseloomu poolest. „Eesti ukrainlaste jaoks on Ukraina ajalooline kodumaa, aga päris kodumaa on siiski Eesti. [...] Asi on selles, et *siin me oleme ukrainlased, aga Ukrainas – eestlased*. Meil on ka teine mentaliteet. Euroopalikum võibolla, ei oska sõnastada. Isegi see, kuidas me riietume [...] kuidas läheme üle tee – enamus aega siis, kui on roheline tuli. Nii et erinevusi on, jah. Meie oleme euroopalikud ukrainlased, kohaliku mõjuga ukrainlased. Sellepärast tunnengi mina end mõlema kultuuri esindajana.“

Kõige paremini kirjeldab Eesti ühiskonna arengusuundi aastatel 2021–2030 „Sidusa Eesti Arengukava“, mida allpool pakun lähemaks vaatlemiseks. Nimetatud arengukava jõustus 2020. aastal ning seda viiakse ellu, lähtudes riigieelarve seadusest. Kavas põhjalikult kirjeldatud eesmärgid ja alaeesmärgid täidetakse erinevate programmide

abil, koostöös riigiasutuste ja rahvusvähemuste kultuuriasutustega, ministriumidega, kohalike omavalitsustega (KOV) ning teiste partneritega.

Juba esimestes lausetes kõlab väide, et Eesti muutub mitmekesisemaks, kuna siin elab palju inimesi erineva keele- ja kultuuritaustaga. Sõnastus annab mõista, et seda mitmekesisust peetakse eeliseks, mitte valupunktiks. Tähtis on märkida, et kavas teadvustatakse üsna mitut probleemi ja takistust lõimuva Eesti loomise teel. Minu silmis paistab see vajaliku sammuna, et takistused kõrvaldada. Lõimiv, kaasav ja sidus ühiskond põhineb kõigepealt austusel üksteise ja ühiste väärtuste vastu.

Mida sõna „mitmekesine“ tähendab? Eesti keele seletav sõnaraamat annab järgmise seletuse: „mitmetest liikidest, vormidest jms. koosnev, mitut laadi, mitmesugune; (millegi) valikult rikkalik“ (eki.ee). Eesti muutub mitmekesisemaks, sest siin elavad rohkem kui kahesaja rahvuse esindajad. Loomulikult ei ulatu paljude arv üle 100 inimese, aga siiski peavad nad ennast teatud rahvuse kandjaks. Martin Ehala (2019, 5) eristab kultuurilist ja etnilist mitmekesisust ning jõuab järeldusele, et „kultuuriline ja etniline mitmekesisus ei ole omavahel korrelatsioonis. [...] On ühiskondi, mis on etniliselt väga mitmekesised, nagu mitmed riigid Põhja-Aafrikas, kuid väärtuseliselt väga homogeensed.“ See on minu meelest see siht, kuhu tahetakse ka Eestis jõuda. Kuna sisseränne Eestisse oli üsna suur ka enne venemaa vallutussõda Ukrainas, tuli esile küsimus eesti ethnose säilitamisest. Ja kui selge on see, et eesti geenid on edasiantavad vaid ühest põlvkonnast teise, siis Eesti identiteeti kui sotsiokultuurilist identiteeti on võimalik saavutada.

Martin Ehala sõnul (2019, 5) „uuringute tulemustest lähtudes on piisavalt alust väita, et mitmekesisus rikastab ja on jõud vaid juhul, kui seda mitmekesisust tasakaalustavad jagatud väärtused“. Eesti väärtused, jagatud väärtused on see, mida püütakse teiste hulgas ka Eestisse saabunud Ukraina sõjapõgenikele erinevate kultuuriürituste kaudu tutvustada. Ja nagu on teada, käib väärtuste õppimine ja omaks võtmine käsikäes haridusprogrammide ja keeleõpingutega. Selle tõttu kaasatakse äsja siia jõudnud ukrainlasi nii aktiivselt keeleõpingutesse ja kohanemisprogrammidesse, millest räägin lähemalt edaspidi. Kohaliku kultuuriga tutvumise ja tema omaks võtmise ehk *akulturatsiooni* üks etapp on sotsiokultuuriline adapteerumine ehk harjumine. See on raskesti teostatav ilma keeleoskuseta. EKSS tõlgendab akulturatsiooni nõnda: “etniliste rühmade vastastikune kultuuriline lähenemine v. sarnastumine pideva omavahelise

suhtlemise tulemusena; ümberasunud rahvarühma kultuuriline kohanemine uuel asukohamaal” (eki.ee). Selles tähenduses kasutatakse seda mõistet siin ja edaspidi tekstis.

Kuidas akulturatsiooni rakendatakse, võib vaadata Sidusa Eesti arengukava (2021) näitel. Arengukava eesmärkidesse kuulub see, et „eri keele ja kultuuritaustaga inimesed kannaksid Eesti identiteeti, osaleksid aktiivselt ühiskonnaelus ning tunneksid ühtekuuluvust“. Peatume Eesti identiteedi mõiste juures. See näib teise viisina nimetada sotsiaalkultuurilist identiteeti või *saavutatud identiteeti*, mida mainib ka Aune Valk 2016/2017 inimarengu aruandes. Tema mõistes on saavutatud identiteet „läbimõeldud ettekujutus enda kuuluvusest“ (Eesti inimarengu aruanne 2016/17).

Eesti identiteedi mõiste laieneb, kui räägime sellest kui sotsiaalsest ja kultuurilisest identiteedist. See eeldab, et inimene tunneb ennast Eesti kultuuriruumi osana, võtab osa erinevatest kultuurilistest protsessidest, mis toimuvad Eesti ühiskonnas, jagab selle kultuuriruumi väärtusi ning leiab viise, kuidas ennast vabalt väljendada oma kaasatuse kaudu Eesti ühiskonda. Selles kontekstis võrdsustub sotsiaalne identiteet saavutatud identiteediga, sest kuuluvustunde saavutamine on võimalik mitmekesiste kogukonna protsesside kaudu, mis eeldab pikaajalist sotsiaalset tööd.

Teine tähelepanek selle eesmärgi asjus on suur algustäht sõnas Eesti. See väike detail väljendab arengukava koostajate soovi liikuda identiteedist kui ainuüksi etnilisest päritolust edasi, laiendada seda mõistet ning kaasata sellesse kontseptsiooni kõiki Eestis elavaid inimesi, kes, lühidalt öeldes, jagavad selle maa väärtusi ning panustavad Eesti heaolusse.

Seesama suur algustäht Eesti sõnas esineb ka Kultuuriministeeriumi kommentaaris võimaliku koostöö kohta venemaaga pärast tolle sissetungi Ukrainasse: „Eesti eristab selgelt eri rahvusvähemuste kultuuride toetamist meie oma riigis. Näiteks vene või valgevene kohalike kogukondi toetab Kultuuriministeerium endiselt, sest nad on meie oma, Eesti inimesed, kes panustavad aktiivselt Eesti kultuuri arengusse ning loovad ühiskonnas mõistmist ja sidusust.“ (KM veebilehekülg) „Meie oma, Eesti inimesed“ viitab just sellele, et nad on Eesti omad sotsiaalkultuurilise identiteedi poolest.

Eesti identiteet pole võimalik ilma selleta, et ta kandjad „väärtustaksid ta keelt ja kultuuri“, sest „Eesti ühine kultuuriruum põhineb keelel ja kultuuril“ (Sidusa Eesti Arengukava, 2021, 6). Kuidas saavad ukrainlased kui Eesti elanikud tunnetada end

Eesti kultuuriruumi osana? Lühike vastus on: kui nad mõtlevad sellest ühiskonnast kui mitmekesisest ja mitmekultuurilisest, mille heaks saavad nad ise panustada ning luua end ümbritsevat keskkonda sellisena, mis rahuldaks nende oma kultuurilisi vajadusi ning samas täiendaks Eesti kultuurilist mitmekihilisust. Lisaks peab mainima ka seda, et paljude ettekujutuses seostuvad mõisted nagu “ühiskond”, “kultuuriruum” ja “kodanik” kõigepealt kodakondsusega. Kuid kodanik olemine ei eelda sugugi Eesti kodakondsust, kodanikuna võib tunda end ka kultuurielus osaledes. Ning selle mõtte lahendamine langeb taas ukraina kultuuriseltside õlgadele. Ukrainlasi, kas püsiva Eestis elamise sooviga või sõjapõgenikke, on vaja kaasata seltside tegevustesse ja kultuuriellu üldisemalt, ning selle läbi juba Eesti kultuuriellu. Ukraina kultuuriseltside kaudu leiavad nad seose ja kokkupuute ka eesti kultuuriruumiga.

Kohane on mainida näitust “Kommunism = Rašism”, mis avati 2. detsembril 2022. aastal Tallinna vanalinnas. „Näituse on koostanud Eesti Mälu Instituudi koostööpartner Ukraina Rahvusliku Mälu Instituudi Riigiarhiiv“ (EMI. Kommunism 2022). Avakõned ütlesid Ukraina Rahvusliku Mälu Instituudi Riigiarhiivi direktor Ihor Kulõk ning Eesti Mälu Instituudi juhatuse esimees Meelis Maripuu. See on vaid üks koostöönäide, mille väljundiks on ajalooline isiklikel lugudel põhinev näitus, mille avamisel olid kohal nii ukraina kogukonna esindajad kui ka eestlastest huvilised. Kaks asutust allkirjastasid koostöölepingu, et arendada kahepoolseid suhteid arhiivinduse vallas (VM veebileheküljel).

Kaasamist pooldab ka Martin Ehala, kes kirjutas oma raportis (2019, 6), et „kaasamine tähendab inimesele võimaluse andmist uue identiteedi harjutamiseks. Ta peab saama läbi käia inimestega, kes seda identiteeti valdavad, kes on selle juba omandanud.“ Harjutamine kui lõimumine, kui kaasamise protsess, mida ei ole võimalik läbi viia omaette või üksinda, vaid põlisrahva esindajate seas. Vaatame kaasamise praktilist tahku “Kommunism = Rašismi” näitel. Eesti ukrainlaste jaoks on sel näitusel kaks määratlevat omadust, millest üks on see, et näitus on tehtud koostöös Ukraina Rahvusliku Mälu Instituudiga, ning teine on fakt, et Eesti pealinnas, kesklinnas jutustatakse ukrainlaste isiklike lugusid.

Näituse ümbruskond on kultuuriväärtusi täis: Harju tänav, Niguliste kirik, Jaan Krossi ja Eduard Vilde monumendid jm. Isegi kiire koha otsing telefoni kaardilt tekitab huvi nimetatud kultuuriobjektide vastu. Eesti-Ukraina näitus ja selle avamine eeldab eesti

keele oskust, mille tõttu saavad alles õppima hakanud ukrainlased seda keelt harjutada. Sündmus ise annab mõista, et Ukrainale mõeldakse, ukraina kogukonda Eestis väärtustatakse ja koostöös loodud sündmusi peetakse võrdseks Eesti kultuuriruumi osaks. Eesti kultuurile toob “Kommunism = Rašismi” näitus aga kultuurilist mitmekesisust.

Kohanemise protsessi juures võivad osutada heaks vahendiks MTÜ-d ja vabäühendused, mis esinevad ka kultuurivahendaja rollis. Ukraina MTÜ-d hoiavad ja arendavad tihedamaid sidemeid Eesti kultuuriasutustega erinevate koostööprojektide kaudu. Möödunud 2022. aasta on määranud paljudele Eesti MTÜ-dele uue rolli ja uusi tegevusalasid, millest üks on kindlasti Ukraina ja ukrainlaste abistamine. Minu hinnangul leidsid paljud eesti MTÜ-d ennast samuti kultuurivahendaja rollis, vahendades ja lähendades eesti kultuuri sõjapõgenikest ukrainlastele.

Sidusa ja kaasava ühiskonna toeks on alati väiksemad kogukonnad, kaasa arvatud rahvusvähemuste kogukonnad, kes korraldavad kaasavaid kogukondlikke üritusi. KOV-i tasandil on lihtsam viia ellu teatud muutusi, rakendada sidusa ühiskonna mudelit. 2022. aasta näitel on erinevaid projekte, millesse on kaasatud ukraina sõjapõgenikud; ja projekte, mis said tehtud koostöös ukraina kogukonnaga. Viimastest on mõttekas rääkida konviviaalsuse seisukohast.

3. UKRAINA KOGUKOND EESTIS KONVIVIAALSUSE SEISUKOHAST

Selles alapeatükis käsitlen lähemalt konviviaalsuse terminit ja põhimõtteid erinevate tõlgenduste kaudu. Alustuseks pöördun sõna etümoloogia juurde, mis oleks esimene samm selle mõiste selgitamisel. Ladina sõna “convivialis” pärineb XVII sajandist, mil see tähendas pidulik, pärit con- ‘koos’ + vivere ‘elama’ (*Online etymology dictionary*). Omadussõna “konviviaalne” sai oma tähenduse kui *sotsiaalne* järgmisel, XVIII sajandil.

Konviviaalsuseks peetakse kooselamise kunsti ühiskondlikul tasandil. Tilmann Heil soovib (2015, 323) vaadelda konviviaalsuse mõistet kolmes võtmes: kui interaktsiooni (*interaction*), lepitamist (*negotiation*) ja tõlkimist (*translation*). Üha rohkem teadlasi, näiteks Magdalena Nowicka (2014, 341), kelle uurimusele samuti toetun, räägib *koos* ja *kõrvuti* elamisest. Minu arusaam on selline, et *koos* tähistab selles kontekstis elamist üksteisega seotuna, läbi põimituna, sotsiaalsete suhete subjektina ehk siis kooselamist geograafilises ning ka sotsiaalses ja kultuurilises mõttes; *kõrvuti* tähendab samuti kooselamist, kuid pigem geograafilises mõttes, jagades territooriumi. Kõik teised elu tasandid nagu näiteks sotsiaalne ja kultuuriline tasand kuuluvad eraldi käsitlusele.

Euroopa riigid, k.a Eesti, on üle elanud mitu immigratsioonilainet, millest viimane, Ukraina sõjapõgenike laine, kestab siiani. Kui varem on Eesti võtnud vastu pagulasi ja põgenikke pigem piiratud arvul, siis alates venemaa suure agressiooni algusest on Eestisse saabunud ligi 60 000 sõjast mõjutatud inimest. Seda suurt arvu meeles pidades tuleb õppida ja omandada viise, kuidas saab just nimelt *koos*, mitte *kõrvuti* elama hakata. Elo-Hanna Seljamaa pakub (2022, 414) “mõelda koos elamisest viisil, mis lähtuks erinevusi ületavast vastastikusest seotusest ja sõltuvusest”. See, et Eesti riik on loonud soodsaid tingimusi Ukraina sõjapõgenikele nii sotsiaalsel kui ka eraelu tasandil, väljendab sügavat mõistmist, et me kõik oleme üksteisega läbi põimitud.

Need seosed, mis moodustavad konviviaalsuse printsiipe, leiavad aset ka igapäevastes toimingutes. Heil (2015, 317) kirjutab ka tervitussõnadest, nimelt on tähtis see, mil viisil inimesed üksteist tervitavad. Minul seostus see mõte sellega, et tervitussõnad on alati esimesed sõnad, mida inimene uues keeles õpib. Isegi ilma sihita uut keelt õppima

hakata jäetakse meelde mõned tervitus- ja tänusõnad. Selline lähenemine võib olla heaks aluseks konviviaalsusele, katseks leida viise, kuidas koos elada, kuidas saada üksteisest aru.

Heili sõnul (2015, 318) on konviviaalsus habras, sest tegemist on omavaheliste suhetega inimeste vahel, kel on erinev sotsiaalne ja kultuuriline taust. Sobiv oleks tuua kohalik näide Eestist, sellest, kas ja kui erinevalt reageerisid Eesti ühiskonnaliikmed mõnedele sündmustele 2022. aastal ja 2023. aasta alguses. Need sündmused ei olnud otseselt seotud sõjaga Ukrainas, kuid olid sellest tingitud. Praegu pean silmas näiteks nn Narva tanki teisaldamist ning Eesti omavalitsuste soovi või pigem soovimatust näidata juba purustatud, Ukrainast toodud vene tanki 2023. aasta alguses. Arvamused ei olnud ühtsed ning lühikese aja jooksul puhkesid konfliktid ja kokkupõrked, mis läksid kiiresti nii kuumaks, et riik pidi sekkuma. See näitab, et konviviaalsus ongi Eestis veel üsna habras ning tema printsiibid toimivad pigem osaliselt ning kui, siis erineb see nähtus piirkonniti.

Nagu sai alguses mainitud, konviviaalsus eeldab ka valmidust leppimiseks (*negotiation*). See põhimõte tuli ilmsiks juhtumist vene tankivraki eksponeerimisega, kui omavalitsused üle Eesti kas keeldusid selle näitamisest või lükkasid selle sündmuse mõni aeg edasi, et maandada riske mõnes väiksemas kogukonnas. Samas mainis kaitseministeeriumi kantsler Kusti Salm oma kommentaaris ERR-ile (ERR. Lilled vene tankil 2023), et “tankivraki juurde lillede toomist ei saa aga tolereerida”. Ehk siin kasutatakse juba strateegilise kommunikatsiooni võtteid, kuidas riik vaatab teatud ajaloosündmustele, mida saab lubada ja mida mitte. Sotsiaalne võti ja lepitamise punkt oli Salmi sõnumis (2023), et “eesti inimesed on igal pool Eesti inimesed”, mis kõlas vastusena sellele, kas tankivrakk viiakse Narva või mitte. Lühidalt – jah, viiakse, aga ainult omavalitsuse nõusolekul.

Heili sõnul (2015, 317) on konviviaalsuse üks aluseid ka tõlkimine. Küll ei pidanud ta silmas otseselt kunstilist tõlget, kuigi see on üks konviviaalsuse näidetest pikaajalises perspektiivis. Tõlkimise mõistet kasutatakse selles kontekstis pigem kogemuste ja mineviku tõlkimise tähenduses. Konviviaalsus kutsub meid mõtlema teiste kogemuste, minevikutaaga ja arusaamade peale ning mitte ühtlustama neid kogemusi mingi kriteeriumi järgi. Praktikast toimub selline konviviaalsuse väljendus nõnda, et üritus on mõeldud kui kõiki kaasav, aga korraldajana peab inimene siiski arvestama

kogemustepagasiga, mille teised osalejad võivad kaasa tuua. Kultuurilise ja sotsiaalse kogemuse ühtlustamine integratsiooni katuse all võib viia selleni, et kultuurimaastik muutub hästi üksluiseks. Selle vältimiseks pakub konviviaalsus meile kogemuste tõlkimist ja tõlgendamist.

Selleks, et ideaalis saavutada teatud konviviaalsust ühiskonnas, peab toimuma selle ühiskonna osapoolte vaheline kommunikatsioon. Teisisõnu peavad erinevad kogukonnad ja grupid olema sotsiaalsesse ellu kaasatud, et kestaks verbaalne ja mitteverbaalne suhtlus kogukonna, aga ka isiku tasandil. Selle abil kasvab iga osapoole sotsiaalne võrgustik. Heil käsitleb (2015, 321) sellist võrgustikku kui “pühendumust koostöömisele”. Seda väidet võib mõista nõnda, et inimesed on suutelised moodustama sotsiaalseid grupe, rühmasid jms selleks, et olla kaasatud ja aktiivsed erinevates sotsiaalsetes koostöömistes. Sealt edasi kirjutab (2015, 323) Heil, et inimesed osalevad protsessides, mis viivad konviviaalsuse saavutamisele, samas säilitades oma eripära. Seda mõtet näitlikustavad erinevad koostöövormid Eesti riigi ja ukraina kogukonna vahel, millest räägitakse lähemalt kolmandas peatükis.

Kuid kindlalt väita, et konviviaalsus on tingimata saavutatav, ka ei saa. Sest ideaalset ühiskonda pole veel seniajani olnud võimalik ehitada. Ja igasugused tema eripärad muudavad ühiskonda küll kirevamaks ja kirjumaks, kuid tänu sellele huvitavamaks. Nii nagu ka Tilmann Heil ütleb (2015, 322), on vahel võimalik konviviaalsuse skaalal saavutada ainult teatud taset. Mida tolerantsem on ühiskond, seda arenenum on seal konviviaalsus, seda tõlgitavamaks muutuvad ta osapoolte hääled ja arvamused, seda kaasatumad on erinevad kogukonnad ning seda ligipääsetavam on ühiskond üleüldse.

Ja nagu Anthias kirjutab (2013, 18) ligipääsetavuse suhtes, need tingimused, mis ei lase inimestel osaleda sotsiaalses elus, peavad olema tühistatud. Need tingimused võivad tugineda kas sotsiaalsele staatusele, soole, päritolule vms, kuid peavad olema siiski ületatavad ja lõpuks ületatud. Minu arvates on see Eestis juba mõnevõrra teoks saanud, sest üpris paljud ukrainlased, kes on vähem või rohkem aktiivsed ukraina kogukonna liikmed, töötavad erinevatel kõrgetel positsioonidel Eesti asutustes – ülikoolides, valitsusasutustes, näiteks Tallinna Muinsuskaitse Ameti pikaajaline juht Boris Dubovik (nüüd ametist lahkunud), Anna Branets (Tartu Ülikooli rahvusvahelise turunduse peaspetsialist) ja Alina Paas (Tartu Ülikooli intellektuaalomandi analüütik), aga ka arstid, õpetajad, kunstnikud jpt. Teisel tasandil on ligipääsetavuse küsimus lahendatud

näiteks ka hariduse alal: ukraina lapsed integreeruvad üsna kiirelt ja edukalt eesti haridusellu ning omandavad ka edasist haridust eesti keeles. Elisabeth Kendrali jt uuringu tulemused (2022,10) näitavad, et “63% kõigist EHIS-es registreeritud Ukraina õpilastest õpib eestikeelsetes haridusasutustes ning suurusjärgult teine õppekeel on vene keel, milles omandab haridust 24% Ukraina õpilastest”. Samast uuringust selgub, et valdav enamik sõjapõgenikke, kes ei plaani Ukrainasse naasta, on pannud lapse Eesti kooli. Ja see on omakorda kindel märk sellest, et nad kuuluvad või väljendavad soovi kuuluda Eesti ühiskonda.

Ülaltoodud on vaid mõned näited sotsiaalsest kaasatusest, mis sai välja töötatud reageeringuga sõjapõgenike lainele. Kuid juba need pisikesed sammud tagavad, vähemalt ajutiselt, selle turvatunde, mille annab kaasatus uue ühiskonna tegevustesse. Ühtlasi näitlikustavad nad seoseid Ukraina sõjapõgenikele suunatud kohanemismeetmete ja konviviaalsuse põhimõtete vahel, kus üks kasvab teisest ning kus edukad toetusmeetmed kindlustavad tulevikus konviviaalset ühiskonda.

3.1 Ukraina kogukond Eestis: konviviaalsuse näited enne 2022. aastat

Magistritöö alguses arutati pikemalt ukraina kogukonna sünnist ning selle arengutest Eestis läbi aegade. Aga selleks, et paremini selgitada konviviaalsuse põhimõtteid ja selle mõiste seoseid ukrainlaste päriseluga Eestis, olen otsustanud esitada mõned näited. Loetelu ei ole kindlasti täielik, mina sain infot magistritöös kirjeldatud ürituste kohta mulle kättesaadavatest allikatest või isiklikest vestlustest. Nimekirjas on mitu edukat koostööprojekti, kontserti ja näitust, mis ajaliselt leidsid aset enne venemaa täiemahulist rünnakut. Ühtlasi pööran tähelepanu ka sellele, et nad ei ole alati kronoloogiliselt järjestatud, vaid loetletud pigem valdkondade kaupa. Lisaväärtus seisneb selles, et mujalt kui otse ukraina kogukonna liikmetelt ei ole võimalik neid fakte kätte saada.

3.1.1 Konviviaalsuse näited etenduskunstis

Näiteks meenutas (2023, 1) EUK esinaine Vira Konõk, et kümmekond aastat tagasi hoiti veel sidet Ukrainas tuntud ooperilauljanna Solomija Krušelnõtska kaugete sugulaste ja hõimlastega, kes elavad Eestis. Konõki sõnul (2023, 1) tähistati Krušelnõtska sünnipäevi, korraldati kontserte ning isegi tehti reise Lvivi (lauljanna kodulinn), Ukrainasse. Kontsertidest võttis osa ka Mati Palm – eesti laulja ja pedagoog. Sirp vahendas (2012) infot ühest taolisest kontserdist, mis leidis aset Narva linnuses 8. detsembril 2012 ning kandis nime “Mälestades Solomiat”. Kontserdi osavõtjate nimekiri tõestab väga hästi konviviaalsuse mõtet praktikas, kuna sellest loeme nii eesti kui ka ukraina nimesid: “Õhtust võtavad osa Mati Palm, Ljudmõlla Kõrts, Olesya Litnevski, Tatjana Gudõm, Katrin Patt ja ukraina ansambel „Kalõna“. Ürituse korraldavad Eesti Ukrainlaste Kongress ja Narva Ukraina Kaaslaskond Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi toetusel” (Sirp, 2012).

Järgmisena meenutab Vira Konõk (2023, 1), et Ukrainlaste Kongressil on olnud alati ladus koostöö tantsuansambliga Kullaketrajad, kes on õppinud mitu ukraina tantsu ning on alati aktiivselt osalenud Kongressi korraldatud üritustes.

Veel üks kõnekas näide on muusikaansambel Žurba (Kurbus) ning Igor Tõnurist, kes oli pikaajaline ansambli juht. Konõki sõnul (2023, 1) oli ta just see inimene, kes on õpetanud Žurba ansamblit laulma. Tõnurist oli rahvamuusika ja rahvapillide uurija, folklorist, mille tõttu otsis ta koos ansambliga laule ukraina ja eesti pärandist, mis jagavad sisu või mis kannavad sama tähendust. Kõigile üllatuseks leidsid nad neid isegi õige mitu tükki.

Konviviaalsust kui ukraina ja eesti kultuuriruumide läbipõimitavust näitlikustab kõige paremini eesti-ukraina muusikabänd Svjata Vatra. Ka Konõki sõnul (2023, 1) on see hästi kõnekas näide, sest Ruslan Trochynskyi, kes on bändi asutaja, on läbi aegade ennast aktiivselt teostanud mitte ainult muusikuna, vaid ka kultuurivahendajana, korraldades kultuuri tutvustavaid kontserte Eestis ja Ukrainas, ning ka kodanikuna ja Eesti ukraina kogukonna innuka liikmena. Tema tütar, Rute Trochynskyi, kellest on nüüdseks saanud ka andekas lauljanna, on sotsiaal-antropoloogilises mõttes suurepärase näide sellest, kuidas Eestis kasvavad lapsed, kel on ukrainlastest vanem(ad) ning kes on sujuvalt integreerunud Eesti ellu. 2006–2022 on Svjata Vatra avaldanud seitse albumit

ning korduvalt esinenud Eesti publiku ees. Rute Trochynskyi on seniajaks avaldanud ühe enda kirjutatud laulu, kuid Svjata Vatra põhikoosseisuga on esinenud lapsest saati. Laulu nimi on “Südamesoov” ning see räägib “[...] Ukrainas toimuvast sõjast ja lootusest, et see lõpeb niipea kui võimalik ja rahu jõuab maailma”, nagu vahendas ERR (2022) lauljanna sõnu.

Virge Ratasepp Vanemuise teatrist on jutustanud (2023, 2), et “Vanemuise teatris töötab Ukrainas sündinud ja elanud peakoormeister Aleksandr Bražnik. Samuti on külalisartistina Vanemuise teatri laval üles astunud tema abikaasa, Rahvusooper Estonia solist Elena Bražnik. Seega võib öelda, et Ukraina on igapäevaselt Vanemuise teatri südames.” Minu arvates rikastab Bražniku töö Vanemuise teatri elu, lisades sellesse uusi lahendusi ja lähenemisi, mille juured ulatuvad ta Ukrainas saadud kogemusse ja ukraina juurtesse.

3.1.2 Konviviaalsuse põhimõtted Ukraina Kultuurikeskuse näitel

Kõige esinduslikum näide sellest, kuidas konviviaalsuse mõiste rakendub praktikas, on loomulikult juba enne mainitud Ukraina Kultuurikeskus Tallinnas (UKK), mille juures tegutseb ka Labora meistriskoda (ametlik nimi – Labora Meistrid OÜ). Aastaid on UKK korraldanud ukraina kultuurile pühendatud festivali Eestis. Kodulehelt loeme järgmist: “Meie varasemad toetajad on olnud Tallinna linn ja Integratsiooni SA. Festivali raames saavad külastajad tutvuda meie rikkalike etnograafiliste kogudega, nautida ukraina muusika kontserte ja omandada praktilisi kogemusi, tehes koos meiega mänguasju ja paberitöökojas paberit. Soovi korral saavad külastajad proovida kätt kalligraafias või kaunistada traditsioonilisi Ukraina lihavõttemune” (ukk.ee).

Kuna olen ise kaasatud UKK tegevustesse, võin kinnitada, et ka praegu toimuvad UKK-s mitu korda aastas erinevad meisterdamistöötoad – kas mõne festivali raames või lihtsalt oma algatusel. Töötubade graafikut pannakse kokku peamiselt ukraina või eesti rahvakalendri järgi. Meisterdused on tavaliselt mitmekeelsed, sest esiteks on UKK alati pakkunud töötubasid kolmes keeles – eesti, ukraina ja inglise keeles. Viimastel aastatel lisandus ka soome keel. Kuid oma kogemusest tean, et töötubades kõlavad korraka mitu

keelt, st et neis osalevad nii eestlased kui ka ukrainlased kui ka teiste rahvuste esindajad.

Oma intervjuus minule kommenteeris (2022, 3) Anatoli Ljutjuk eeltoodut nõnda: “Kujuta ette: tuleb ukrainlane, näeb, et siin midagi toimub, mingi palve looduse eest, käsitööna väljalõigatud mänguasjad. Siis ta kohe tahab olla siia, selle koha kultuurisse kaasatud. Nagu varem oli häbiväärne rääkida ukraina keelt avalikus kohas, nüüd on see muutunud. Samamoodi juhtub, ma loodan, rahvakultuuriga. Inimesed, ukrainlased, on järjest uhkemad oma kultuuripärandi üle. Silmitsedes meie Keskust, tahab inimene olla kuidagimoodi kaasatud.”

Eestlased avastavad meie Keskust enda jaoks otseku teist maailma, ning neis tekib huvi olla n-ö selle maailma arengutega kursis. Sellepärast kannavad nii Önnelind festivalina kui ka töötoad suurt tähendust nii ukrainlastele kui eestlastele.

Sama lõimiv projekt oli ka hällide valmistamine. UKK veebilehelt loeme järgmist: “Euroopa kolmandate riikide kodanike integreerimise fondi, Eesti KM ja Eesti Integratsiooni SA abil kogusime me kokku erinevast rahvusest inimesed – paljud neist kohe-kohe ise lapsevanemateks saajad – ja andsime neile võimaluse valmistada oma lapsele ise häll. Nende abistamiseks panime me välja Eestis, Ukrainas, ... käsitsi valmistatud hällid” (ukk.ee). Ja töötubades osalejad olid eri rahvusest.

Peale selle viidi Ukraina Kultuurikeskuses ellu ka “Lõimumise” projekt, mille raames 2013–2014 toimusid kalligraafia meistriklässid, kus koguti osalejate mõtteid ja lugusid lõimumisest; ning mänguasjade valmistamise meistriklässid, mille käigus loodud teostest moodustati hiljem mehaaniliste mänguasjade näitus “Mänguasjad näitavad lõimumist”. Väljapanekut saab seniajani silmitseda Ukraina Kreeka-Katoliku kiriku keldris Tallinnas.

Konviviaalsuse printsiibid kasvavad välja ka Ukrainlaste Kongressi initsiatiivist, mille raames istutatakse Eesti-Ukraina sõprust tähistavaid puid üle Eesti. Ukrainlaste valikul on nendeks just tammepuud, mida on nüüdseks istutatud peaaegu igasse Eesti linna ja valda, ning selline tegu sümboliseerib üksmeelsust kahe riigi vahel. Üks tamm kasvab näiteks ERM-i pargis, mille kohta Kairi Ustav on öelnud (2023, 2) mulle antud intervjuus, et “Istutasime sõpruspuud ERM-i parki. See läks Eesti kultuuriühenduste puu kõrvale. Ja tekst on järgmine: “Eesti Ukrainlaste Kongressi eestvedamisel istutati Ukraina-Eesti sõpruspuu. 14. september 2018. aastal”. Istutamisel laulis Ruslan

Trochynskyi, kõnet pidasid praegune Eesti Vabariigi president Alar Karis (kes tol ajal oli ERM-i direktor) ja Tartu linnaeape Urmas Klaas.” 2022. aastal istutati Tallinnas vahtrapuu – Ukraina iseseisvuse aastapäevaks, 24. augustil. See vahtrapuu oli erandkorras toodud Ukrainast, Žõtomõri oblastist, mille taastamisel panustab Eesti. Puu istutati Lembitu parki, alale, mis Ukraina saatkonna initsiatiivil sai nimeks Ukraina väljak.

3.2 Ukraina kogukond Eestis: konviviaalsuse näited 2022. aastast ja 2023. aasta algusest

Selles alapeatükis vaatlen lähemalt 2022. aastat Eestis konviviaalsuse seisukohast. Selleks liigendan toimunu kolmeks plokiks, mille nimeks panen poliitiline konviviaalsus, hariduslik ning kultuuriline konviviaalsus. Selline jaotus on tingitud intervjuudes kogutud materjalist ning teemadest, mida puudutasid mu vestluskaaslased. Intervjuus jutustas Vira Konõk (2023, 1), et teda kutsuti Kultuuriministeeriumi loodud võrgustikku juba enne täiemahulise rünnaku algust. Seal osaleb ta aktiivselt nõuniku rollis siiani. Kohe pärast venemaa agressiooni algust loodi töögrupp, mis kohtus kaks korda nädalas. Sellest on Konõk jutustanud (2023, 1) nõnda: “Kaks korda nädalas olid meil kohtumised veebi teel. Seal osales PPA, sotsiaal- ja kultuuriministeeriumid, Pagulasabi ja ukraina kogukonna organisatsioonid. Sest olukord muutus ju kogu aeg. Need kohtumised lõppesid alles juunis, mu arust. [...] Sest alguses valitses selline segadus, kuni evakuatsioon ja vastuvõtmine sai korraldatud. Aga mina osalen ka teises võrgustikus [...] seal on MTÜ-d ja sotsiaalministeerium. Nemad küsivad, mis mured on Ukraina põgenikel, millised jooksvad küsimused ja vajadused, neid hakatakse lahendama.” Ülaltoodu on selgelt abimeetmed, millest oleks võinud rääkida ka kohanemise protsessi võtmes, kuid mina näen selles kindasti ka konviviaalsuse põhimõtteid: konviviaalsus kui lepitamine ja koos elamise kunst.

Ladusat ja koordineeritud koostööd riigi institutsioonide ja Eesti ukrainlaste vahel meenutab (2023, 4) ka Liliya Ivanchenko: “KM koordineeris teiste riigiasutuste ja organisatsioonide tegevust, kes tegelesid Ukraina sõjapõgenikega. Ja mina, tänu Vira

Konõkile, osalesin selles operatiivses grupis. Meie koosolekud toimusid kaks korda nädalas, kell 8 hommikul. Ja ukraina organisatsioonid rääkisid riigiametnikele küsimustest ja probleemidest, millega puutuvad kokku Ukraina sõjapõgenikud. Ja kohe asuti neid lahendama. Iga kord me saime teada, mida riik teeb, riik sai teada, mis vajadused on sõjapõgenikel. Ja niimoodi olin ma kursis, mis toimub Eestis. Ja püüdsin nii palju kui võimalik teavitada sõjapõgenikke ja teisi Ukraina kogukondi.” Kuigi sellist koordineeritud koostööd mainivad ka teised minu intervjueeritud, olid need minu meelest kõnekaimad ütlused.

3.2.1 Ukraina kogukond Eestis: konviviaalsus haridusalal

Hariduslikust aspektist räägin kõigepealt sellest, et Ukraina sõjapõgenikud on peaaegu kohe peale saabumist hakanud otsima võimalusi õppida eesti keelt. Seda võib selgitada nõnda, et keel omab siin isiku või rühma sümboli kuju (Verschik, 2017), sest keele õppimine on Ukraina sõjapõgenike viis tänada eestlasi sooja vastuvõtu eest. Seda mõtet olen ukrainlastelt kuulnud korduvalt. Samas mainivad nad, et pole oodanud, et Eestis keegi valdab vene keelt, mis pole küll ideaalne ja on paljudele sõjapõgenikele ebameeldiv, kuid siiski kommunikatsioonivahend. Nii või teisiti on enamik sõjapõgenikke jõudnud arusaamani, et ilma eesti keeleta ei pääse kaugemale. Vira Konõk puudutas (2023, 1) seda teemat samuti: “Ukraina sõjapõgenike puhul pani mind imestama see, et kohe, kas märtsis või aprillis, küsisid nad minult, kus nad saavad õppida eesti keelt. Ja see ongi imekspandav, et nad kohe tahavad *keelt* õppida, arvestades seda, mida nad on üle elanud. Enamik neist mõtles, et nad kohe naasevad Ukrainasse. Ent siiski tahtsid õppida keelt. [...] Ja riik on loonud selleks tingimusi. [...] Eesti keele kursuste kohta küsiti juba enne seda, kui Eesti riik alustas selle keele õppimise programmiga.”

Kuulates nii Konõkit kui tuttavaid eesti keele õpetajaid, olen jõudnud järeldusele, et kui see initsiatiiv ukrainlaste poolt ei oleks niivõrd suur, võibolla neidsamu tingimusi keeleõppeks, mille üle arutasime eelnevalt, ei oleks loodud nii kiirelt. Nähes vajadust eesti keele õpetajate järele ning suurt huvi ukrainlaste poolt, asusid paljud vabatahtlikud

eesti keelt õpetama. Mõnes mõttes põimis keele õpetamine omavahel erinevaid Eesti ühiskonna grupe, kuna keelt on õpetanud nii professionaalid kui vabatahtlikud – nii eesti keelt emakeelena kõnelejad kui need, kelle emakeel ei ole eesti keel.

Teine näide on Räägu kool Lilleküla gümnaasiumi juures, mis käivitati 2022. aasta aprillis ning kus on osa ainetest ukraina, osa eesti keeles. Kooli projektijuht Natalia Mjalitsina ütles (2023, 5), et “kooli eesmärk on see, et mõlemad keeled oleks lastel olemas. Kui nad otsustavad tagasi pöörduda, saaks laps jätkata õpinguid emakeeles, kui jäävad Eestisse, saab siis laps soovi korral jätkata eestikeelset haridusteed pidi.”

Kuid Ukraina sõjapõgenike laine pole põhjustanud vajadust mitte ainult eesti keele järele, vaid ka ukraina keele järele. Alates 15. märtsist 2022 hakati ukraina keelt õpetama Tartu Ülikoolis. Kursused viisid läbi TÜ töötajad – mordva keelte teadur Denys Teptiuk ja eesti ja soome-ugri keeleteaduse doktorant Anna Branets. Teptiuk on ka varem ukraina keelt ülikoolis õpetanud ning tema sõnul (Ukraina keel 2022) ei räägi kursus mitte ainult keelest, vaid ka kultuurist.

Samuti toimub ukraina keele kursus Eesti Kirjanike Liidus tõlkijate sektsioonis, tõlkijate algatusel. See annab lootust, et juba varsti on Eesti kirjandusmaastikul tunduvalt rohkem ukraina kirjanduse tõlkeid.

Tartu Ülikoolis on leidnud aset ka Ukraina sõjapõgenikke uuriv projekt “Eestisse varju”, mille eesmärk oli uurida põgenike mälestusi, kogemusi nii kodumaal esimestel sõjapäevadel kui teel Eestisse, põhjusi Eestisse tulemiseks ning üldist kohanemisprotsessi Eestis. Projekti kuraator on TÜ kultuuriteooria kaasprofessor Leena Kurvet-Käosaar.

3.2.2 Ukraina kogukond Eestis: konviviaalsus kultuuris

Kultuurielus leidub loomulikult kõige rohkem konviviaalsuse näiteid, sest 1. kultuur seostub mõnevõrra tihedamini meelelahutusega, mida just otsiti Ukraina sõjapõgenike lohutamiseks; 2. kultuurist saab osa ka eesti keelt oskamata; 3. palju tegevusi ja kultuuriüritusi toimib vabakonna põhimõttel ehk kultuurialal on rohkem

tegevusi, mida saab pakkuda tasuta; 4. kultuur on alati mitmekihiline ja mitmenäoline ehk siis arvatavasti on läbiviidud üritused kõiki inimrühmi kaasavad.

Kõik siin kirjeldatud üritused on osutunud edukaks ja rahvarohkeks. Samas mainin, et kirja pole pandud kaugeltki mitte kõik toimunud sündmused. Selle peamiseks põhjuseks on see, et ma toetusin enda kogutud materjalidele ja minuni jõudnud infole, mis kindlasti ei hõlma kogu Eestit. Kultuuri teemal on minuga kõnelenud (2023, 1) ka EUK esinaine Vira Konõk: “Muutunud on ka meie kultuurielu. Nüüd peab arvestama suurema inimeste arvuga. Rohkem inimesi peab kaasama. Sest paljud tahavad osaleda, väga aktiivsed inimesed. Mõned paluvad abi korraldamisel, mõned tulevad lihtsalt uudistama.”

3.2.2.1 Näitused

Sõjast ja Ukrainas toimuvast räägiti muu hulgas ka pildikeeles: 2. detsembril 2022 avati Tallinnas Harju tänaval näitus kõneka nimega “Kommunism = Rašism” ning 21. veebruaril 2023 sarnase sisuga näitus “Ukraina-Ristilöömine 365...” (EMI. Ristilöömine 2023). Mõlemad valmisid EMI toetusel. Natuke enne seda, 2. veebruaril toimus noorte ukraina kunstnike näituse avamine Vabamu muuseumis. Näitus nimega “Prosto” (“Lihtsalt”) kajastab kunstnike refleksioone ja nende suhtumist sõtta, muresid ja mõtisklusi. Vabamus toimus ka paneeldiskussioon sõjast Ukrainas nimega “Venemaa sõda Ukrainas: mis on kaalul ja mida me peaksime ette võtma?”. Üritus toimus 2022. aasta detsembris ning seal osalesid ka Eesti suursaadik USA-s Kristjan Prikk ja Stanfordi Ülikooli teadlased (Vabamu. Paneeldiskussioon).

10. märtsil 2023 avati Vabaduse väljakul näitus Ukraina sõjapõgenikest, mis, nagu vahendab ERR (ERR. Fotonäitus 2023), “kujutab sõja eest Eestisse pagunud ukrainlasi ja nende lugusid”. 15. märtsil avati noorte ukraina kunstnike näitus nimega “Valust valguseni” ka Viimsi Raamatukogus. Lisaks esitleti seal ukraina kunstniku Oleksandr Russõnovi teoseid sõja teemal (Näitus “Valust valguseni” 2023).

14. veebruaril 2023 avati lastejoonistuste näitus Solarise keskuses Tallinnas, mille nimeks oli “Sõprus Eesti ja Ukraina vahel”. Joonistused pärinesid väikestelt Ukraina sõjapõgenikelt, kes käivad nüüd Räägu koolis. Korraldada aitas Tallinna linn (Eesti-Ukraina sõpruse näitus 2023). Veel üks näide riikidevahelisest koostööst on näitus “ArtArmor. Kunst, mis päästab elusid” Tallinna ajaloomuuseumis, mis avati 26. veebruaril 2023. Selle kodulehelt loeme järgmist: “Tuntud Ukraina kunstnikud on muutnud sõjas Ukraina sõdurite elusid kaitsnud kasutatud kuulivestide plaadid unikaalseteks taiesteks. [...] raha antud kunstiteoste müügist läheb uue kaitsevarustuse ostmiseks” (ajaloomuuseum.ee).

8. aprillist 2023 on Kumu kunstimuuseumis avatud näitus „Futuromarennia. Ukraina ja avangard“. Näitus kutsub avastama Ukraina avangardi, mis on leidnud väljendust nii maalil kui ka arhitektuuris, kirjanduses ja filmides. Näitusel on esindatud Oleksandra Eksteri, David Burljuki, Vassõl Jermõlovi jt teosed, mis toodi otse Ukrainast. Näituse kaaskorraldajaks on Ukraina kunstisaal nimega Mõstetskõi Arsenal.

Eesti suurimas rahvamuuseumis on olemas ka oma Ukrainale pühendatud väljapanek. Kairi Ustav, kellega sel teemal vestlesin, kommenteeris (2023, 2) näitust nõnda: “ERM-is on „Kohtumiste“ näitusel vitriin „Au Ukrainale“, kus tutvustatakse külastajatele ERM-i kogudes olevaid Ukraina päritolu esemeid. Esitletud on väga isiklikke esemeid: näiteks pardikujuline karp, mis kuulus Krimmis sündinud Pauliine Allikasele, või imelised värvitud ja kaunistatud lihavõttemunad. ERM-i raamatukogus on võimalik tutvuda Ukraina-teemaliste raamatute väljapanekuga. Väljapanekult leiab valiku raamatuid Ukraina rahvarõivaste, käsitöö, rahvakunsti, toitude, religiooni ja ajaloo kohta nii ukraina, eesti kui vene keeles.” Nii nagu paljud hooned üle Eesti, on ka ERM pimedal ajal valgustatud Ukraina lipu värvides. Kuid intervjuus mainis Ustav (2023, 2), et sellega kaasnesid teatud märkused tavainimestelt, kes väljendasid muret selle üle, et ERM on teise riigi värvides. Nende sõnul kaotatakse nõndaviisi eesti identiteeti, sest ERM on siiski eesti rahvusluse hoidja. Ustavi sõnul (2023, 2) räägiti nendega läbi ning mured said lahendatud.

Samuti on ERM-i meeskond osalenud koostööprojekti sotsiaalministeeriumi ja sotsiaalkindlustusametiga, mille raames koguti sõjapõgenike abistamise lugusid. Kampania kandis nime „Ukraina sõber“ ning selle eesmärk oli kogutud lugude kaudu “tõsta esile Eesti inimeste ja organisatsioonide tööd ning vabatahtlikku panustamist, kes

on tegutsenud selle nimel, et sõjapõgenikud ennast Eestis hästi tunneksid” (Ukraina sõbrad 2022). Kairi Ustav kommenteeris (2023, 2) seda nõnda: “Palusime inimestel rääkida oma isiklike lugusid, kuidas nad on ukrainlasi aidanud. Korjasime 60 lugu, millest sai näitus Balti jaamas. [...] Ja nüüd on näitus ERM-is. [...] sellised lood, nagu kes on aidanud töökohta leida, kes on pakkunud elamispiinda, kes aitas riideid muretseda. Ja eesmärk oligi selline, et eestlased on suht kinnised inimesed, igauks ajab oma asja. Aga sõja valguses tuli välja see, et eestlased on tegelikult avatud, ja kõik tahtsid pakkuda abi.”

Pärnu Uue Kunsti Muuseum kaasab oma tegevustesse ja väljapanekutesse üsna aktiivselt ukraina kunsti, mida tõestab näiteks “Õnnetähe” väljapanek, mis käsitleb kaheksakanna kuju ja kujutamist kunstis. Muuseumi lehelt loeme, et “lisaks Soomest, Rootsist, Marokost, Guatemaalast, Armeenias, Udmurtias pärit eksponaatidele tuleb siia järjest juurde kaheksakandu nii Lätist kui Ahvenamaalt, Ukrainast, Poolast jne” (UKM. Õnnetäht). Seda sai silmitseda 02.12.2022–05.02.2023. Suvel oli siinsamas eksponeeritud UKK puuhobukesi. Näitus kandis nime “Ukraina Kultuurikeskuse puuhobuste kogu” ning see toimus 28.06.2022–26.07.2022 (UKM. Puuhobuste kogu). Mõlema näituse kuraator oli Mark Soosaar.

3.2.2.2 Muusika ja teater

On toimunud mitu suurt kontserti, mis olid kas pühendatud Ukrainale või kus osalesid ukraina muusikud. Esimene taoline toimus EMTA suures saalis 6. märtsil 2022 ning initsiatiiv tuli EMTA tudengitelt endilt. (EAMT. Ukraina toetuseks). Maria Ehrenberg, kes oli üks korraldajatest ja kellega vestlesin, meenutab (2023, 6) kontserdi valmimist nii: “Marta oli see, kes pakkus idee välja, ja siis me hakkasime tegutsema. Ma võtsin ühendust oma isaga (Indrek Koffiga), et saada kontakti ukraina kirjanikega. Ja Marta helistas vist Anu Lambile, [...] kes oli kohe selle ürituse poolt. [...] Ja siis võtsime ühendust Triinu Roosega, muusikuga, kes lõpuks selle kontserdi muusika kokku pani. Ja kõik ütlesid, jah, peab tegema. [...] Mina ja minu ümber kolm-neli inimest hakkasime kava kokku panema. [...] Meie poolt oli see impulss, ja kuna meil

oli saal, EMTA suur saal. EMTA koorid ühinesid ka, ja hästi palju muusikuid. Vene teatrist tulid näitlejad, äkki kuus inimest. Aga neist, jah, kaks Ukraina päritoluga, neli venelast. [...] Ja ma arvan, et neil Vene teatris olid päris keerulised sisepinged ka, pärast, hiljem.” Siit näeb, kui üksmeelsed olid erinevad asutused, eraisikud ning erineva kultuuritaustaga inimesed Ukraina toetamises kasvõi muusika kaudu.

EMTA saalides toimus veel kaks kontserti, juba 2023. aasta kevadel. Vastav pressiteade ilmus EMTA kodulehel märtsi alguses: “Täna, 14. märtsil ja neljapäeval, 16. märtsil leiavad Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia kontserdi- ja teatrimaja suures saalis aset kaks Ukrainale pühendatud kontserti. Sündmused on tasuta, kuid piletimüügi keskkonnas on võimalik ise määrata sobiv toetussumma, mis antakse üle Ukraina Kultuurikeskusele” (eamt.ee)

13. märtsil 2022 oli võimalik kuulata ukraina muusikat Vanemuise teatris Tartus. Tegemist oli “heategevusliku kontserdiga Ukraina rahva toetuseks. Kava on koostanud Vanemuise peakoormeister Aleksandr Bražnik, valutades südant oma kodumaa ja rahva pärast” – vahendab (Ukraina Heaks 2022) Vanemuine. Sissepääs oli tasuta ning kohapeal said kõik soovijad teha annetusi.

Erinevad koostööprojektid leiavad aset Vanemuises ka 2023. aastal. Virge Ratasepp jutustas (2023, 7) nendest nõnda: “Erinevate osakondade koostööd ukrainlastega kinnitab ka see, et veebruaris ja märtsis 2023 on Vanemuise ooperis „Madame Butterfly“ nimirollis Ukraina Rahvusoooperi solist Tamara Kalinkina. Vanemuise teatri järgmisel, 154. hooajal tuleb külalislavastajana draamalavastust lavastama ukraina lavastaja ja teatripedagoog Stanislav Moissejev, kes toob Vanemuises lavale poola dramaturgi Janusz Głowacki näidendi „Neljas öde“.“

16. märtsil 2022 toimus veel üks kontsert Ukraina heaks nimega “Slava Ukraini”. Andrei Liimetsa sõnul (Heategevuskontsert 2022) “oli tegu rahvaalgatusega, mille on ellu kutsunud Andres Kõpper, Mart Normet, Anneli Savitski, Mihkel Sirelpuu, Priit Mikk, Terje ja Ruslan Trochynskyi”. Kontserti vahendasid Kanal 2, Raadio 2, Raadio 4 ja Postimees *online*. Kogu tulu läks MTÜ-le Slava Ukraini ning seda kasutati kiirabiautode soetamiseks.

2022. aasta teisel poolel hakkasid ilmema erinevad projektid, mille kaudu edastati sõjas kannatada saanud inimeste kogemusi ja mälestusi. Näide sellest on näiteks projekt “Viktoria kirjad”, mille sisuks ongi kirjad okupeeritud Hersonist, mida koostas noor

ukraina kunstnik Viktoria. “Sõja esimesest päevast saati on Hersoni kunstnik Viktoria kirjutanud iga päev e-kirje oma Eesti sõbrale, galerist Raul Oreškinile. Tema tekste on avaldatud meediaväljaannetes ning loetud ette Venemaa saatkonna ees Tallinnas, samuti kureeris naine Ukrainast üht Tartu näitust,” vahendab ERR (Weidebaum, Punamäe, 2022). Oktoobris 2022 jõudis naine lõpuks Tartusse, kus viibib ka praegu, ning tema töid on võimalik osta tARTu kunstipoest.

22. ja 23. veebruaril 2023 oli Kanuti Gildi saalis Sofia Melnikova oma monolavastusega “Drama Queen”. See põhines tema enda mälestustel Harkivist esimestel sõjapäevadel ning teekonnast Riiga. Kaks päeva järjest oli saal rahvast täis, millest võib järeldada suurt, ja mitte kuigivõrd kahanevat huvi sõja vastu Ukrainas ning jätkuvat edaspidist toetust Ukrainale.

Samuti veebruaris 2023. aastal jõudsid raadioeetrisse “Ukraina lood”, mille tuumaks olid Ukraina sõjapõgenike lood sõja esimestest päevadest, oma kogemustest ning teest Eestisse. Neid esitavad eesti näitlejad eestikeelses tõlkes. Initsiatiiv tuli Mari-Liis Lillelt ja Priit Põldmalt. Needsamad lood kõlavad ka venekeelses tõlkes Raadio 4 vahendusel (Ukraina lood).

9. märtsil 2023 korraldati koostöös Rahva Raamatuga ukraina luuleõhtu, kus lapsed lugesid Tarass Ševtšenko luuletusi ukraina keeles. Sel päeval tähistatakse tema sünnipäeva, mis on, nagu varem arutatud, väga oluline kõigile ukrainlastele. Minu teada oli see üritus esimene taoline koostöö Eesti suurima raamatupoega.

3.2.2.3 Kirjandus

Ka kirjandusmaastikul on toimunud märgatavad muutused, millest esimesena toon välja ajakirja Looming kaks Ukrainale pühendatud erinumbrit, mis ilmusid märtsis 2022. ja 2023. aastal. Mõlemad tutvustavad nii kaasaegsete ukraina autorite tekste kui ka Ukrainale pühendatud eesti autorite tekste. Mõlema puhul eristuvad selgelt tõlkijad, kes tõlgivad vahetult ukraina keelest, mis ühtlasi tähendab Harald Rajametsa

tõlketraditsiooni jätku. Tõlkijateks on Igor Kotjuh, Anna Verschik, Maarja Kangro ja Katja Novak³.

Samuti on ilmunud kümnekond ukraina autorite, kas ilukirjandus- või üldisemalt Ukrainat tutvustavat raamatut, mis sageli räägivad ukraina ajaloost ja kultuurilisest eripärast. Ka on raamatupoodidesse jõudnud mitu lasteraamatut. Väike loetelu: Nadiika Herbiš, Jaroslav Hritsak “Ukraina jõulud” (2022), tõlkija Tiina Krevald; Serhi Žadan “Internaat” (2022), tõlkija Veronika Einberg; kordustrukki on saanud ka Serhi Žadani “Depeche mode” (2020), tõlkija Riina Roasto; Ilya Kaminski “Odessa tantsud” (2022), tõlkija Carolina Pihelgas; Andrei Kurkov “Hallid mesilased” (2022), tõlkija Mait Eelrand; Larõssa Denõssenko “Maia ja sõbrad” (2022), tõlkija Ilona Martson; Romana Romanõšõn, Andri Lessiv “Sõda, mis muutis Rondot” (2022), tõlkija Ilona Martson; Marjana Savka “Lugu vanast Lõvist” (2022), tõlkija Riina Roasto.

Eesti autorite raamatud Ukraina kohta: Jaak Juske “Ukraina – kannatanud vapper maa” (2022); Jaanika Merilo “Minu Ukraina” (2022); Heinike Heinsoo “33 küsimust Ukraina kohta”; Mart Laar “Veri mullal” (2022); Vahur Laiapea “Ukraina päevikud”, “Hunditund. Ukraina sõjapõgenike lugu” (2022), koostaja Valeri Panjuskin, tõlkija Mait Eelrand; Rainer Saks “Ukraina sõja päevikud” (2022).

Välismaa autorite eestikeelsed tõlked Ukraina teemal: “Ukraina heaks. Volodõmõr Zelenskõi valitud kõned” (2022), koostaja Raphael Zyss, tõlkija Triinu Pakk; Andrew L. Urban, Chris McLeod “Zelenskõi. Ootamatu kangelane Ukrainast, kes astus Putinile vastu ja ühendas maailma” (2022), tõlkija Lauri Liiders; Gallagher Fenwick “Volodõmõr Zelenskõi. Ukraina veres” (2022), tõlkija Mari Vallik.

Samuti on 2022. aastal ilmunud ukraina-eesti vestmik, mille koostaja on Anu Nurk ja tõlkija Maksym Kasianczuk. Minu teada avaldati selline vestmik viimati 1998. aastal ning selle koostas Aino Mets. Tiina Sulg ja Raul Veede on koostanud (Lugemissoovitus, 2022) juba 2022. aasta märtsis mahuka ukraina kirjanduse nimekirja raamatutest, mis on saadaval Tartu Linnaraamatukogus. Kuid väikese vaevaga leiab neid ka teistest raamatukogudest üle Eesti. Nimekiri sisaldab läbi aegade ilmunud tõlketeoseid.

³ Katja Novak on siinkirjutaja varjunimi.

Kirjanike Liidus on toimunud ka mitu Ukrainale pühendatud luuleõhtut ja raamatulaata, millest saadud raha on üle antud Ukraina Kultuurikeskusele humanitaarabi saamiseks. Esimene taoline õhtu leidis aset musta laega saalis 2. aprillil 2022 ning teine 22. veebruaril 2023. Mõlemas loeti kaasaegsete ukraina autorite luule tõlkeid.

Veel üks tähtis sündmus eesti kirjandusmaastikul oli Gustav Suitsu luulepreemia üleandmine Kirjandusmuuseumis 2023. aastal. Ja tähtis on see sellegi poolest, et seal tõmmati paralleele Lydia Koidula ja Lesja Ukrajinka vahel ning kuulati Olha Petrovõtsi ettekannet Lesja Ukrajinkast “A wonder Women of Ukrainian literature” (Emakeelepäev 2023).

3.2.2.4 Filmikunst

Eelviimasena mainin ka tähelepanu pälvinud Ukraina filmide linastusi Eestis. Peamiseks koostööpartneriks on osutunud kino Sõprus, kuid taolised kinoüritused toimusid ka teistes kohtades. Näiteks Sõpruse kinos toimusid järgmised Ukraina filmide linastused:

- 28. veebruaril 2022 “Sõda ja Puuhobu”, režissöörid Deniss Strašnõi, Uljana Ossovskaja, Ülo Pikkov (Filmiõhtu. Sõda ja Puuhobune 2022);
- 28. aprillil 2022 “Babi Jar. Kontekst”, režissöör Serhi Loznõtšja;
- 26. augustil 2022 “Made in Kherson” kinofestival, Hersoni filmitegijate filmid (Filmiõhtu. Made in Kherson 2022);
- 9. septembril 2022 “Mariupol. Kaotamata lootus”, režissöör Max Lytvynov (Mariupol. Kaotamata lootus 2022);
- 25. veebruaril 2023 ““Slovo” house. Unfinished novel”, režissöör Tarass Tomenko;
- 18. märtsil 2023 “Krimm. Varastatud poolsaar”, režissöör Bogdan Znakov (Filmiõhtu. Krimm. 2023).

10. mail 2022 oli ainult üks kord võimalik vaadata Sõpruses ka Ukrainas rindel tapetud Leedu režissööri Mantas Kvedaravičiuse filmi “Mariupolis” (Filmiõhtu. Mariupolis 2022).

9.–12. mail 2022 toimus filmifestival “Au Ukraina filmitegijatele” Artise kinos. Selle raames oli võimalik vaadata kolme Ukraina filmi: “Donbass”, režissöör Serhi Loznõtsja; “Ninasarvik”, režissöör Oleg Sentsov; ja Serhi Paradžanovi “Unustatud esivanemate varjud” (Filmifestival. "Au Ukraina filmitegijatele" 2022)

6. juunil 2022 näidati Viimsi raamatukogus filmi “Oles Honchar. A word as a weapon”, mille režissöör on Katerõna Streltšenko (Filmiõhtu. Oles Hontšar 2022).

Ka Narvas toimus mitu kinoüritust, mille fookuses oli Ukraina. Filmiõhtuid korraldavad aktiivselt Marina Koreshkova ja Sergei Tsvetkov. Kindlaks koostööpartneriks on osutunud Narva Keskraamatukogu, kus juba üksnes 2023. aasta alguses on näidatud kolme filmi. Need on “Mariupol. Põrgu kroonikad” 25. märtsil; eesti režissööri Aljona Suržikova film “Oleme teiega”, mis räägib Ukraina sõjapõgenikest ja vabatahtlikest, 25. veebruaril ning “Sõda ja Puuhobune” Anatoli Ljutjukiga peaosas 18. veebruaril. 2022. aasta ürituste loetelu kujuneb ka päris pikaks. Marina Koreshkova oli 2022. aastal nomineeritud aasta tegija tiitlile “Ukraina sõjapõgenike vastuvõtmise korraldamise eest” ning ta sai ka tegusaima kodaniku auhinna Ida-Virumaa Kodanikuühenduste Tunnustamiskonkursil.

Kõrvalmärkusena toon välja ka selleaastase Vabaduse festivali, mis toimub 2023. aasta augustis Narvas ning mille teemaks on Ukraina ja Kesk-Aasia riigid. Festivali korraldab Vaba Lava.

Minu korraldatud usutlustes tulid esile ka huvitavad ja kohati valusad mõtisklused teemal, mis järeltõlge annab teha venemaa sõjast Ukrainas ning Ukraina sõjapõgenike kohanemisest Eestis. Natalia Mjalitsina tõi välja (2023, 5), et ukraina laste õpetamine eesti keeles on küll keeruline, kuid sellest saab suurepärase õppetundi Eesti riigile: “... see on Eesti haridusele üks suur õppekoht, et kuidas saab õpetada last nii, et laps aru saaks. See on tegelikult võimalik. Meil on suur keelekümbluse kogemus olemas. Aga see kogemus on olemas vene koolis. Nagu kuidas laps läheb kooli ja hakkab nullist õppima eesti keeles. Üldiselt seda kogemust ei ole. Väga vähe on Eestis koole, kus on klassis muukeelne laps ja sa pead teda õpetama hakkama niimoodi, et ta aru saaks. Mujal maailmas on see ju normaalne. Kui mina lähen praegu Norrasse, mitte keegi ei

hakka minu last õpetama eesti keeles. Aga peab leppima, ma arvan, et mõlemale poolele on see suur õppimise koht. Ukraina kogukonnale ja Eestile.”

Anatoli Ljutjuki vastus (2022, 3) minu küsimusele, mida toob ukraina kultuur eesti kultuurile, sisaldas mõtet, et ukraina kultuur teenib ka halva näitena Eestile. Tsiteerin: “[...] Ukraina negatiivne kogemus, kuidas hävitatakse ukraina kultuuri. See omab suurt tähtsust eestlastele, sest see näitlikustab, kui võrd vajalik on oma rahvakultuuri säilitamine. Siis ka seesama meie palve looduse eest. Ja kõik meie traditsioonilised kunstid, mida püüame Keskuses säilitada. [...] nii palju eestlasi on meie juurest läbi astunud. Ma arvan, et eestlased on ka seni teinud kõike, et säilitada oma kultuuri. Aga nähes, mis juhtub ukraina kultuuriga, kuidas seda hävitatakse, keelt ja kultuuri, rahvakultuuri [...] See innustab veelgi rohkem pingutama, et oma kultuuri säilitada”. Teises intervjuus ütles (Varblane, 2014) Ljutjuk, et see on riigi ülesanne - kaitsta oma ehk dominantset kultuuri.

3.2.2.5 Toetusaktsioonid

Eraldi loen üles ka toetusaktsioonid Ukraina heaks, millest mõned olid korraldatud koos eestlastega ning millest võtsid osa mõlema rahvuse esindajad. Ukrainlaste Kongressi korraldatud suurimad toetusaktsioonid: 7. märtsil 2022 “No Fly Zone” USA saatkonna juures; 27. märtsil osalus rahvusvahelises telemaratonis “Save Ukraine”; 6. juulil 2022 ukraina kultuuri hävitamise vastu vene saatkonna ees; 2. augustil meelevaldus Vabaduse väljakul “venemaa on terroristlik riik”; 24. augustil 2022 pidulik rongkäik tänuavalduseks “Elagu Eesti! Слава Україні”; 25. veebruaril 2023 rongkäik venemaa sissetungi aastapäeva puhul nimega “365 päeva visadust sõjas, mis on kestnud 9 aastat”.

Ukraina Naiste Liit Eestis on osalenud järgmistel üritustel, kus koguti raha Ukraina toetuseks: Ukraina kultuuripäev 28. mail 2022; etnolaat 17.–18. septembril 2022; rahvusvaheline heategevuslik jõuluturg 3. detsembril 2022 jt.

Peale ülaltoodud ürituste osalesid Ukrainlaste Kongress Eestis, UNLE jt ukrainlaste organisatsioonid 26. veebruaril 2022 Eesti Mälu Instituudi ja MTÜ “Kultuuride ristmik” korraldatud meeleavaldusel Vabaduse väljakul Tallinnas.

Kokkuvõttes kinnitavad 2022. aasta näited ja ülaltoodud andmed peatüki alguses toodud Elo-Hanna Seljamaa tsitaati tema uurimustööst (2022), kus ta kasutab sõnu *kõrvuti* ja *koos elamine* ka selles võtmes, et Eesti ühiskonnas on toimunud muutus mitmekesisema ja mitmekihilisema *koos elamise* poole. Sest nüüd – 2023. aasta seisuga – võib tõdeda, et meil on Eesti kultuuriruumis palju rohkem ukraina kultuuri, mis on muutunud ligipääsetavamaks ning pälvib ka ohtralt tähelepanu. Sellist resultaati saavutada aitasid kaks peamist tegurit, milleks on Eesti ühiskonna valmidus võtta teist kultuuri vastu ja teha koostööd ning välistegur ehk siis venemaa agressioon, mis on põhjustanud suuremat huvi ukraina kultuuri vastu ja innustanud tegijaid, kes on toonud ukraina kultuuri Eestisse.

4. KULTUUR KUI KOHANEMISE VAHEND

Selles peatükis arutlen teoreetilises ja praktilises võtmes kohanemisprotsessi üle ning toon näited, kuidas kultuur aitab uues ühiskonnas kohaneda. Üldjoontes hõlmab seda protsessi selline mõiste nagu *akulturatsioon* (*aculturation*) ehk teise kultuuri omaks võtmine. See ühendab endas järgmisi protsesse: integratsioon, assimilatsioon ja kohanemine ehk adaptatsioon (Sam, Berry, 2013, 472). Kui mõni neist ei toimi, siis juhtub kultuurist eraldumine. Aga alati tuleb arvestada kultuurilise ja sotsiaalse kontekstiga ning kohanemise protsessi läbiva ühiskonnagrupi vajadustega. Esimene asi, mida vajasisid Ukraina sõjapõgenikud peale saabumist Eestisse, oli turvatunne, n-ö kindel maa jalge all. Selle olemasolu lõi aluse adapteerumisele ja juurdumisele Eesti ühiskonnas.

Maksab pöörata tähelepanu ka sellele, et kohanemine ei eelda ainuüksi teise keele selgeks saamist, kuigi keele õppimine on selle protsessi lahutamatu osa. Eduka kohanemise jaoks on vaja saada teadmisi ühiskonna sotsiaalsest ja kultuurilisest mitmekesisusest, selle struktuurist ja funktsioonidest, ajaloost ja arengust. Praktiliselt võib kohanemine tähendada ka oma uue elukoha ja ümbruse tundma õppimist, selle kõrvutamist oma kodukohaga, uute oludega harjumist ja kohalikku ellu sammhaaval süvenemist. Näiteks on enamik Eesti linnu Ukraina suuruse ja elanikkonnaga võrreldes pigem väiksed, kuid funktsioneerivad. Ja seal osutatavad teenused muudavad linnaelu mugavamaks ja mitmekihilisemaks. Eesti linnades on olnud laialt rakendatud sellised kohanemismeetmed nagu tasuta linnaekskursioonid ja matkad Ukraina sõjapõgenikele, kontserdid ja festivalid, mis olid kas osaliselt või tervikuna pühendatud Ukrainale.

Kohanemise käigus võib isikul tekkida ka akulturatsioonistress, mis loomulikult takistab sujuvat adapteerumise protsessi. Kui mõtleme Ukraina sõjapõgenikele, siis adapteerumise käigus on esimene samm stressitaseme alandamine. Takistuseks võivad kujuneda näiteks olukorra eripärad, isiku iseloomujooned ja käitumismustrid, mis teevad igast kogemusest omaette kohanemisjuhtumi.

Ukraina sõjapõgenike näitel on võimalik rääkida kultuurist kui kohanemise vahendist. Esiteks on edukaks adapteerumiseks alati vaja kultuurilist kokkusobivust (Sam, Berry, 2013, 477). Kokkusobivuse all mõeldakse kultuuride ühiseid jooni ja väärtusi, sest nende abil on kergem luua sotsiaalset ja kultuurilist võrgustikku. Näitena võib tuua sarnast minevikku Nõukogude Liidus, sellega kaasnenud hirme, kogemusi ja kaotusi. Sellepärast on mõlemal rahval juurdunud ühine arusaam „vene maailmast“ ja tema ohtudest, mistõttu ka venemaa rünnaku Ukraina vastu on mõlemad ühemõtteliselt hukka mõistnud. Ühisjooni leidub veel rahvakommetes ja tähtpäevades, toidukultuuris, kunstis ja kirjanduses jpm. Teiseks tasub mainida kultuuriüritusi ja toetuskampaaniaid, mis lihtsustavad Ukraina sõjapõgenike kohanemisprotsessi, sest taoliste ürituse käigus saavad nad paremini harjuda eesti olude, tavade ja keelega. Nendest räägin lähemalt peatüki teises osas.

Selles kontekstis saab arutleda ka vene keele rolli üle. Ühest küljest hakati Eestis üsna kiirelt tõlkima esmavajalikku infot ukraina keelde: PPA teavitustest ja infovihikutest kuni kultuurisündmuste kutsete ja raamatuteni välja. Selle sammuga näidati tohutut solidaarsust ja toetust Ukrainale ja Ukraina sõjapõgenikele. Teisest küljest on vene keel kommunikatsioonivahend nii eestlastele kui ka ukrainlastele, kes ei valda teist võõrkeelt. Mõnele on vene keel emakeel, mõnel on ta veel meeles pikaajalise Nõukogude Liidu okupatsiooni tõttu. Ukraina sõjapõgenike uuringust selgub, et “Eestis on lihtne vene keelega toime tulla (56% pidas oluliseks teguriks)” (Anniste, Espenberg, 2022, 13). See asjaolu osutus tähtsaks mõjuteguriks, miks sõjapõgenikud on otsustanud Eestisse tulla.

Ühiste väärtuste hulka kuuluvad samuti varasemad teadmised Eesti saadetud abist viimase kaheksa aasta jooksul, nagu ka mõlema riigi vastav osalemine pidulikes paraadides, kultuuriüritustel ja sujuv suulise info levik Eestist kui usaldusväärsest maast. Espenberg jt esitavad oma küsitlusuuringus (2022, 4) sellise arvu nagu 56%, mis on sõjapõgenike hulk, kes tulid Eestisse, sest olid kuulnud sellest varem midagi positiivset. Paljudel ukrainlastel on tööalaseid sidemeid Eestiga või on nad mingil viisil seotud ukraina kogukonnaga Eestis. Mõlemad osutuvad oluliseks teguriks Ukraina sõjapõgenikele nende valiku tegemise juures: need, kellel olid kontaktid Eestis, valisid seda sihtkohta tihedamini. Seda tõdes (2022) ka Lõunalehele Mati Traat, kes on sõjapõgenike koordinaator, seda tean ka mina isiklikest vestlustest sõjapõgenike ja siinsete abiandjatega.

Ukraina sõjapõgenike uuring kinnitab seda samuti: “Kõige olulisemaks põhjuseks, miks otsustati tulla just Eestisse, oli asjaolu, et Eestis olid juba ees pere ja/või sõbrad – 70% ajutise kaitse saanutest nimetas seda olulise põhjusena” (Anniste, Espenberg, 2022, 13). Tugev ja arvukas ukraina kogukond on osutunud Ukraina majakaks või Noa laevaks Eestis kõikides 2022. aasta põgenike lainetes. Kõige ülalnimetatul põhjal on ukrainlastel kujunenud ja kinnistunud arusaam Eestist kui abivalmis sõbrast, mis soodustab ukrainlaste integreerumist Eesti ühiskonda.

4.1 Ligipääs infole kui kohanemist soodustav tegur

Selleks, et olla edukalt sotsiaalses ja kultuurilises mõttes integreeritud Eesti ühiskonda, on tarvis teadvustada, mis teadmised selles kontekstis Eesti ühiskonna kohta – puuduvad ning kuidas on võimalik neid omandada. Need on siis spetsiifilised teadmised või sellele kultuurile vastavad käitumismustrid (Sam, Berry, 2013, 475). Nendest sõltub kohanemine üldisemalt, sest kui esmavajadused on tagatud, siis tuleb liikuda teisele tasandile, mille moodustavad just sügavamad teadmised mehhanismidest, mille järgi see ühiskond toimib. Üks kohanemise näitajatest on, kui hästi ja kiirelt inimesed omandavad vajalikke oskusi, et ennast efektiivselt teostada uutel tingimustel. Järgmiseks kirjeldan ukraina kogukonna toetust ja reaktsiooni Ukraina sõjapõgenike lainele mitmekesiste ürituste kaudu. Kuid siiski ei tee ma katset hõlmata kõike, mis sai ukrainlaste heaks Eestis tehtud nii riigiasutuste kui ka ukrainlaste organisatsioonide poolt. Minu lühiajalise eesmärgi on näidata sünteesi nende kahe vahel ning näitlikustada kohalike ukrainlaste rakendatud toetusmeetmeid. Olukorra ja hetkeseisu kirjeldamiseks kasutan enda läbiviidud intervjuusid ukraina ja eesti kultuuritegijatega. Küsimused erinesid natuke sõltuvalt sellest, kas esitasin neid ukrainlastele või eestlastele. Küsimustik on leitav magistr töö lisadest.

Niipea kui esimesed sõjapõgenikud olid saanud Eestisse, sai selgeks, et varsti tekib suur vajadus info järele ja see peab olema kättesaadav. See tähendab, et peale selle, et Ukraina sõjapõgenikke oli vaja aidata dokumentide täitmisega, oli tarvis ka selgitada,

kuidas Eesti e-riigina toimib ja mis seadused on selle riigi aluseks. Seda rolli kandiski paljus Ukraina UNLE ja tema esinaine Liliya Ivanchenko, kes korraldas kümme infoseminari üle Eesti. Ivanchenko ise on öelnud (2023, 4) nõnda: “3. märtsil 2022 lõi Ukrainlaste Kongress Nõuandmise Keskuse eesmärgiga nõustada ukrainlasi info- ja juriidilistes küsimustes. Selle koosseisu sain ka mina, sest olen hariduselt jurist. Meie tegevust toetas KM kuni detsembrini 2022. Selle aja jooksul oleme korraldanud kümme infoseminari, mille peamiseks teemadeks olid üldine info Eesti Vabariigi kohta, ajutise kaitse saamisega seotud küsimused, töövõtu küsimused, majutus ja laste haridus jne. Seminaride läbiviimiseks on meiega aeg-ajalt liitunud ka KM ja Töötukassa esindajad, endine Eesti suursaadik Ukrainas Gert Antsu, EIK juristid ja Ruslan Trochynskyi. Kokku on toimunud kümme infokohtumist, millest kolm Tallinnas, kaks Nelijärvel, kaks Viimsis, üks Haapsalus ja Ardus. Samuti oleme teinud professionaalse salvestise, mis on saadaval meie YouTube’i kanalis.”

Lisaks UNLE ja peamiselt Liliya Ivanchenko panus Ukraina sõjapõgenike majutamisel. Nimelt oli tema peamine inimene ukraina kogukonnast, kes võttis ja korrastas nn majutuspakumisi eestlastelt. Tema loodud tabel anti üle SKA-le ja osutus suureks väärtuseks. Ivanchenko meenutas (2023, 4) seda nõnda: “Nii et kõik teadsid, et mina vastutan majutuse eest. Ja siis korraga tuli hästi palju pakumisi eestlastelt, ukrainlastelt oli ligi 10%. Inimesed olid valmis enda juurde kedagi võtma, kirjeldasid mulle, mis tingimused neil on, jne. Harva pakuti tervet korterit või maja. Kõigepealt sooviti võtta enda juurde.”

Kasulikke infoseminare on teinud ka Kirill Badikin, kes on ühtlasi üks suurima Ukraina sõjapõgenike abistajate FB-grupi “Ukraina sõbrad Eestis” loojatest. Tema seminaride salvestised on mainitud FB-grupis üleval. Sellest FB-grupist on saanud Ukraina sõjapõgenikele tõeline päästerõngas, sealt saavad nad küsida kõike – nõuandest tarbeesemeteni. 2023. aasta aprilli seisuga hõlmab see grupp 45 800 abivalmis inimest: eestlasi, ukrainlasi, eestivenelasi jt rahvuste esindajaid. Kirjutavad nii abivajajad kui ka abistajad, kellel on miskit pakkuda. Ning kuulutused on tehtud eri keeltes, kuid auto- tõlge võimaldab lihtsustatud kommunikatsiooni. Sarnase eesmärgiga tegutseb ka “Ukraina sõjapõgenike abikeskus Kopli 70a” grupp ja ka füüsiliselt keskus, mille löid juba 2022. aastal Eesti ukrainlased. Taolisi gruppe on veel, nt “Ukrainlased Tartus”, “Eesti ukraina kogukond” / “Українська спільнота Естонії”, “Ukrainlased Eestis” /

“Українці в Естонії”, mis on nn kohalike ukrainlaste grupid, mille kaudu toimub samamoodi infovahetus.

Laiemapõhjalist kohanemisprogrammi, mis käsitleb ka digiriigi toiminguid, korraldab pidevalt Integratsiooni SA. Teabetunnid Ukraina sõjapõgenikele korraldatakse koostöös teiste asutustega üle Eesti. Nõustajate rühmad tegutsevad KM algatusel ning nende ühepäevane seminar on kohustuslik kõigile ajutise kaitse saajatele (INSA. Teabetunnid 2022).

Infoabi ja igakülgset toetust on osutanud veel Eesti Inimõiguste Keskus, kelle veebilehelt leiame infot, et 2022. aasta jooksul on aset leidnud 122 üritust, 458 intervjuud, millest võttis osa 3300 abivajajat (Armei, 2023). Oma kogemusest tean, et Eesti Inimõiguste Keskus mitte ainult pakkus infotoetust sõjapõgenikele, vaid võttis ka paar ukrainlasest sõjapõgenikku tööle. Ning nende tegevus Ukraina sõjapõgenikega on märkimisväärne ja ainulaadne, sest nagu Keskuse lehel on üleval – “abivajajatest on saanud abistajad”. Minu kontaktisik, endine EIK töötaja Diana Olesyuk, on jaganud (2023, 9) minuga järgmist infot: “2022. aasta jooksul oleme korraldanud erinevaid üritusi ja töötubasid Ukraina sõjapõgenikele. Üsna mitu korraldati Isabelle laeval – nt trennid koostöös “Sparta” klubiga 15. augustil ja “Orrekese töötuba” 16. augustil 2022. aastal. 8. ja 28. juulil 2022 toimus kaks töötuba Nuunuu meistrikojas, kus osalejad meisterdasid endale ise savist esemeid. Kuid selliseid ei toimunud mitte ainult Tallinnas, nt 13. novembril 2022 sõitsime Haapsalusse, et koostöös sotsiaaltöötajatega tutvustada ukrainlastele ja koos valmistada eesti rahvatoite. Aga kõige säravam üritus oli Olesyuki sõnul (2023, 9) “Grandparents’ day at Tallinn Botanical Garden” 11. septembril 2022, milleks inspiratsioon tuli siis, kui märkasime, et meie üritustel osalevad peamiselt noored inimesed.”

Näitena tuleb arvesse ka ligipääsetavus infole ehk Eestis toimuvale. Triin Vihalemma sõnul (2017) on “meedia rände- ja lõimumisprotsesside oluline kaasmõjutaja”. Suurimad meediaväljaanded jagavad uudiseid mitte ainult eesti keeles, vaid lisaks ka inglise ja vene keeles. Alates 2022. aasta märtsist on mõned väljaanded hakanud kajastama toimuvat ka ukraina keeles. Anu Realo sõnul (2017) on “ühiskondliku sidususe oluline näitaja ka ühine ja jagatud meediaruum”. Selleks peavad Ukraina sõjapõgenikud tarbida just Eestis toodetud meediat. Silmapaistvaim näide on Postimees, kus rohkem kui pool aastat ilmus ka eraldi ukrainakeelne rubriik. Mul puuduvad

täpsemad statistika andmed otse meediamajast, kuid oma kogemusest ja tööst tean, et Ukraina sõjapõgenike teadlikkus sellisest emakeelsest uudisteportaalist oli üsna väike.

4.2 Koostöö kui kohanemist soodustav tegur

Ukrainlaste abistamisest Tartus on mulle pikemalt jutustanud (2023, 8) Alina Paas, kes käis ise läbi Tartu hotelle ning pani üles postitusi füüsilistest kohtumisest Tartus ning teavitas loodud grupist “Ukrainlased Tartus” ja Telegrami kanalist. Paasi sõnul (2023, 8) oli kõige tähtsam leida inimesi ja luua saabunud ukrainlastega ühendus, et hoida neid toimuvaga kursis. Hiljem, kui esimestest Tartu vabatahtlikest oli saanud MTÜ Ukraina Maja, oli Paasile eraldatud n-ö kultuurivahendaja roll: “[...] siis ma kuulsin, et paljud ei läinud hotellist välja terve nädal või isegi kaks. Ja see puudutas mind sügavalt. Ma sain aru, et nende eneseisolatsioon on juba teisel, mentaalsel tasandil. Ja siis me hakkasime korraldama ekskursioone linnas ja muuseumides lihtsalt selleks, et saada inimesi hotellist välja. Et nad tunneksid ennast linnas mugavalt ja turvaliselt, ja üldiselt saaks aru, kus mis asub. [...] Ja märtsi lõpus otsustasime, et on aeg teha meie oma MTÜ, mille nimeks sai Ukraina Maja. Et me saaksime paremini korraldada kultuurilisi üritusi ning kaasata ukrainlasi üritustesse, mis juba toimuvad Tartus. Samas soovisime esitleda ukraina kultuuri linnas ning luua sidemeid ja kontakte ukrainlaste ja eestlaste vahel Tartus.”

Sellest sai alguse Ukraina Maja aktiivne tegevus, mis viis kohe ka koostööni ERM-iga. Minu siinne kontaktisik Kairi Ustav on rääkinud (2023, 2) ERM-i kultuurikursustest nii: “ERM-i kultuurikursused „Ela eestlaste elusid“ on mõeldud hiljuti siia saabunud või siin pikemalt elanud inimestele. Vajadus nende järele on tulnud eriti teravalt esile pärast Ukraina sõjapõgenike saabumist. Kultuurikursus keskendub eesti kultuuri eri aspektidele. [...] Kursust täiendavad õppekäigud väljapoole muuseumi, ekskursioonid Tartus ja ümbruskonnas.” Selle kursuse täiendamisse on panustanud ka Alina Paas. Ta ise lausus (2023, 8) nii: “[...] mina andsin infot ukrainlaste elukorralduse kohta, mis teemad sellest kursusest võiksid olla neile huvipakkuvad. Sest mina läbisin sama kursuse mitu aastat tagasi. [...] Enne kursuse algust arutasime ka teemasid, mida lisada,

mida mitte. [...] Hiljem tegime ekskursioone linnas koos mu abikaasaga: tema eesti, mina ukraina keeles. Ja see ei olnud nii palju linna ajaloo kui tema kontekstist. Kuidas linn elab, mis on need tähtsad kultuurilised eripärad ja igapäevane elu. Me tõime välja ka sarnasused eluga Ukrainas, et nad saaksid aru, mida eestlased ja ukrainlased teevad sarnaselt, mida erinevalt. Ja kui nad teevad midagi teistmoodi, siis me selgitasime, miks see nii on. [...] Kaks korda tegime sellise ekskursiooni. [...] Vaatasime koos filmi “Seltsimees laps”. Meil kujunes tore arutelu sellest, mis on meile kui ukrainlastele selles filmis tuttav.” Viimane lause näitlikustab hästi eelnevalt arutatud ühiste kultuuriväärtuste mõistet. Läbi selle filmi said Ukraina sõjapõgenikud teada meie rahvuste ühisjoontest.

Selle koostöö tulemus on suur muuseumi külaliste arv: “Alates märtsi keskpaigast oleme hoidnud muuseumi ukseid ukrainlastele tasuta avatud. Meid on tänaseks külastanud (vähem kui aasta jooksul) tasuta piletiga üle 1200 Ukraina kodaniku ja oleme teinud tasu võtmata kümneid giidituure. Enne sõda külastas ERMi aastas keskmiselt 100 ukrainlast,” vahendas Kairi Ustav (2023, 2).

Tulles tagasi selle mõtte juurde, et kohanemine ei ole ainult uue kultuuri omaks võtmine, vaid ka oma kultuurist osa saamine, on kohane tuua veel paar näidet Ukraina Maja tööst. Alina Paas on kirjeldanud (2023,8) oma tööd nõndaviisi: “Meie korraldame kontserte ja festivale, nemad annavad suurt innustust. Enamus aega laulame, küll mitte professionaalselt, või loeme ette luuletusi. Aga kui inimesed on kaasatud, kui nad valmistuvad ürituseks või esitavad ukraina laule, siis nad muutuvad isegi välimuselt. Nad advavad lõpuks, et nad ei ole kuskil tundmatus riigis, vaid saavad esitleda oma kultuuri, et kontroll oma elu üle ei ole kaotatud, vaid seesama laul aitab kontrolli taastada ning samas miskit oma kultuurist esitleda. Midagi ilusat, mille üle on nad uhked. [...] See inspireerib nii meid kui ka Ukraina sõjapõgenikke.” Taas mainitakse uhkust oma kultuuri üle, mille tõi välja ka Anatoli Ljutjuk (2022, 2), ja mis, nagu selgus usutlustest, aitab inimestel tunda ennast kaasatuna.

Vastuseks mu küsimusele koostööst Eesti asutustega tõi Paas (2023, 8) järgmised näited: “[...] kindlasti tasuta sissepääs muuseumidesse 2022. aastal. Nüüd mõned juba taganevad sellest ideest, sest majanduslikult on raske. Kuid siiski jätavad poole hinnaga piletid või pakuvad tasuta piletit siis, kui tuleb ekskursioon giidiga. Tartu Mänguasjamuuseumiga teeme aktiivselt koostööd. Marge Pärnits pöördus ka mu poole

palvega illustreerida ta raamatut, illustreeris siis kunstnik Harkivist, väga ilus tuli välja. Ja nüüd jagavad nad seda raamatut ukrainlastele.”

Muuseumide teema jätkuks, Ukraina esimese leedi Olena Zelenska initsiatiivil ja Ukraina saatkonna toetusel on valmis saanud esimene ukrainakeelne audiogiid – esimesena Tallinna Rüütliordude muuseumis. Giidi saab kuulata alates 15. novembrist 2022. Lisaks sellele valmisid juba 2022. aasta suve alguses ukrainakeelsed subtiitrid Loodusmuuseumi videotele. ERM-is tõlgitakse näitust “Kohtumised” ukraina keelde, mis on suur töö, kuna näitus sisaldab 700 ekraani. Tõlge pidi olema valmis 2023. aasta märtsiks, kuid 2023 aprilli seisuga polnud veel valmis.

Tasuta piletitest muuseumidesse pean lisama nii palju, et see oli üle-eestiline otsus ning vastav uudis ilmus Kultuuriministeeriumi veebilehele 15. märtsil 2022: “Üle 60 Eesti muuseumi ja näituseasutuse on otsustanud tagada Ukraina sõjapõgenikele kodakondsust tõendava dokumendi alusel tasuta sissepääs. Algatuse eesmärk on soodustada sõjapõgenike kohanemist Eestiga.”

Samuti on mitu kultuuriasutust pakkunud tasuta pileteid oma üritustele. Esimesena tuleb meelde Vanemuise teater, mille kommunikatsiooniosakond pöördus 2022–2023 hooaja alguses minu poole palvega jagada infot sellest vastavates allikates. Virge Ratasepp ütles (2023, 7) selle kohta nõnda: “See mõte tekkis sarnaselt mitmete inimeste peas ning ühise laua taga, kui arutasime, kuidas omalt poolt aidata ukrainlasi kohalikku ellu integreerida ning positiivset kultuurielamust pakkuda. Nii võimaldasime ja võimaldame tänase päevani vabade kohtade olemasolul tulla vaatama.” Samuti on ukrainlastele mitu korda tasuta pileteid pakkunud Corelli Music, mille projektijuht võttis minuga ühendust samal teemal.

Juba mainitud kino Sõprus tuli välja ideega lastehommikute kohta, mille raames näidati ukraina lastele alates märtsist 2022 Lottet. “Kuna Eestisse on jõudnud palju ukraina lapsi, kellel pole ajaveetmise võimalusi, otsustasime Sõpruses pakkuda neile igapäevast kinoprogrammi kella kümnest kella kaheni,” selgitas kino juht Ivar Murd ERR-ile (ERR. Kinohommikud 2022).

4.3 Kultuur kui kohanemise vahend: hariduslik aspekt

Jagatud väärtuste kontseptsioon (Anthias, 2013, 6) eeldab muu hulgas ka eesti keele oskust. Järgnevas alapeatükis käsitlem lähemalt keeleõpinguid, haridusprogramme, linnalaagreid ja huviringe, mis on leidnud aset alates venemaa sissetungist Ukrainasse.

Innovatsiooni Sihtasutus oli üks, kuid mitte ainuke organisatsioon, mis hakkas pakkuma keele- ja kohanemisprogramme Ukraina sõjapõgenikele esimestest päevadest peale. Pakutu hulgas olid A-1 keelekursused ning teabetunnid. Viimaseid korraldati koos teiste asjakohaste asutustega (INSA veebileht). Teabetundide käigus õpetati ukrainlastele, kuidas toimib digiriik, mis on selle eelised ning kuidas oma igapäevaste toimingutega hakkama saada.

A-1 keelekursus ja kohanemisprogramm olid välja töötatud koostöös PPA-ga spetsiifiliselt ajutise kaitse saajatele. Need, kes olid selle kursuse läbinud, said edaspidi registreeruda kursustele iseseisvalt. Lisaks klassikalistele tundidele pakkus Innovatsiooni Sihtasutus ka keeleõppe tuge eesti keele majades. Eestis tegutsevad eesti keele majad Tallinnas ja Narvas. “Integratsiooni Sihtasutuse eesti keele majad pakuvad keeleõppijatele toetavat eestikeelset keskkonda, kus saab õppida ja harjutada keelt, kasvatada rääkimisjulgust ja avardada silmaringi” (INSA leht). Selline tugi eeldab õppija eelnevat iseseisvat tööd, millele järgneb konsultatsioon keelenõuandjaga.

Üks murekoht, mille tõid välja isiklikel vestlustel minuga A-1 kursuse õppijad, on see, et A-2 ja teised intensiivkursused ukrainlastele leidsid aset vahel väga ebasobival keskpäeval ajal. Arvestades sellega, et enamik saabujaid on emad lastega, on nimetatud probleem täitsa mõistetav. Seda tõdes isiklikul vestlusel ka Natalia Mjalitsina Räägu koolist, kes ütles, et “[...] näiteks kevadel olid INSA-s programmid õpetajatele, milles meie õpetajad osaleda ei saanud, sest need olid hommikustel aegadel. Ja meil on siis tunnid. See oligi meie häda, et kõik õpetajad tahtsid minna. Sest inimesed [...] saavad aru, et nad jäävad siia mõneks ajaks, ja siis nad tahavad õppida keelt. Aga meie ei saa neile seda pakkuda, sellepärast et keelekursus algab kl 11. Praegu nad käivad küll, mõnel algab (kursus) kell 15, mõnel on alates kella 17-st”.

Ukraina sõjapõgenike küsitlusuuringust (Espenberg jt, 2022, 3) loeme, et “sõja esimestel kuudel saabunute seas oli rohkem neid, kes osalesid eesti keele kursusel: sõja

algkuudel (veebruari-märts 2022) saabunutest käis eesti keele kursusel 34%. Hiljem (alates aprillist 2022) saabunutest käis eesti keele kursusel 23%. “Küsitluse tulemused näitavad, et 2022. aasta sügiskoolil õppis enam kui pool sõjapõgenikest eesti keelt: 30% tegi seda omal käel ja ligikaudu sama suur osa (28%) käis eesti keele kursustel. Neile lisanduvad veel 32%, kes eesti keelt veel ei õppinud, kuid ütlesid, et plaanivad õppima hakata” (Espenberg jt, 2022, 8). Autorid jätkavad sedasi, et ainult 1% vastanutest hindab oma keeleoskust piisavaks. Loomulikult ei saa kõiki korraga kaasata keele õppimisse nii ressursside kui ka õpetajate puudumise tõttu. Kuid üks põhjustest on siiski see, et kursused toimusid ebasobival ajal.

25. märtsil 2022. aastal algasid eesti keele kursused ka Tartus, tänu Tartu linna ja Tartu Rahvaülikooli koostööle. Algses kavas nähti ette tunde kolm korda nädalas. Kuid huvi oli nii suur, et kursuse korraldajatel tuli otsida uut eesti keele õpetajat vabatahtlike hulgast, kes oleks nõus lisatunde andma (Punamäe 2022).

Vabatahtlike panus keeleõppes on tõesti hindamatu. Eesti keele õpetajad, kirjanikud ja ka ilma vastava hariduseta abivalmis eestlased tulid ukrainlastele appi. Toon paar näidet. UKK-s tegutseb kloostrikunstide kool Labora, kes on võtnud ukraina lapsi aktiivselt vastu ja pakkunud neile turvalist kohta, kus kõlab nende emakeel, kus saab koguneda ja kust nõu küsida. Aprilli alguses pakkus ennast vabatahtlikuks õpetaja Mari, kes võttis enda hoole alla väiksemaid lapsi, keda oli just hakatud võtma enamasti eestikeelsetesse lasteaedadesse. Mari töö oli tohutu mõju. Natuke hiljem andis endast märku teine eesti keele õpetaja Mare, kes hakkas õpetama teismelisi ukraina tüdrukuid ja poisse. Tema tunnid kestsid septembrini 2022. aastal. Labora kooli toetab tavaliselt Integratsiooni SA, kuid alates sõja algusest ühines selle tegevustega mitu vabatahtlikku.

Vabatahtlikuna alustas keeleõpet ukrainlastele Paide linnas eesti keele õpetaja, tõlkija ja kirjanik Igor Kotjuh. Esimesed tunnid toimusid Paide kutsekoolis erarahastamisel, kuid huvi ja Ukraina sõjapõgenike arvu kasvades paigutati eesti keele kursus ümber Hillar Painsoo nimelisse kooli. Tänavu kasvas õppijate arv ligi 70 inimeseni, tunnid erinevad keeletaseme järgi ning toimuvad kaks korda nädalas. Hillar Painsoo kool võttis selle kursuse enda hoolde.

Koolitee jätk on olnud oluliseks teemaks paljudele vanematele, kelle lapsed ei adunud võibolla Eestisse saabumise ajal, et jäävad siia pikemaks ajaks. Need lapsed, kes tunnevad vajadust, võivad pöörduda koolipsühholoogi poole, avatud on mitmekeelne

nõuandeliin. HTM-i veebileheküljel on hästi inimlikult ja hoolikalt selgitatud, kuidas käituda lastega, kes on äsja saabunud kriisipiirkondadest. See info on suunatud osapoolele, kes võtab põgenikke vastu. Kuna selline olukord on stressitekitav mõlemale poolele, siis on õpetajad oodatud võtma vastutust ukraina koolilaste eest. Lisaks sellele on eri piirkondades tegeletud ka huviharidusega. Näiteks Tartus tegutsev Ukraina Infokeskus on aktiivselt levitanud ukrainlaste sotsiaalmeediagruppides infot kohaliku huvihariduse kohta alates 2022. aasta hilissügisest (Tartu Infokeskus 2022). Kaasatud on keeltekoolid, huvihariduskeskused, spordikoolid ja palju teisi. Pakutakse kõike alates tantsudest ja spordist kuni keeltekooli ja robotikani välja. Ukraina lastele kehtib soodustus 50% (Huviharidus Tartus).

Aga olulisim samm on siiski Vabaduse ja Räägu koolide loomine Tallinnas. Jaotus on järgmine: 1.–6. klassi lapsed suunatakse Räägu kooli, vanemaid lapsi palutakse pöörduda Vabaduse kooli. Esimeses õpetatakse lapsi enamjaolt ukraina keeles, kuid siiski Eesti õppekava järgi. Vabaduse kooli lapsed õpivad 80% õppekava mahust eesti keeles, mõned ained on emakeeles. Kõigil Eestisse saabunud koolilastel on eesti keele tunnid mitu korda nädalas, paljudele on pandud lisatunnid (HTM KK 29.03.2022). Vaatamata raskustele kindlustavad need väljatöötatud haridusprogrammid Eestis kohanemist ja Eesti ühiskonda integreerumist. Sest eesti keel ei ole ainult keel selles kontekstis. Tihtipeale ärevuse piiril Ukraina sõjapõgenikud vajavad keelelist abi igapäevastes tegevustes, näiteks, mis on lähima poe nimi ning kus see asub, kuidas liikuda linnas, kust paluda arstiabi jm. Enamik sõjapõgenikest ei ole Eestis varem käinud. Ennast ümbritseva elu tähele panemine on saanud rutiinseks tegevuseks, kuna ukrainlased pidid sõnavara ruttu õppima alates nullist.

EUK esinaine Vira Konõk kommenteeris (2023, 1) koolide loomist nõnda: “Vabaduse kooli puhul oli initsiatiiv ka Ukraina Saatkonna poolt. Aga meie mõjutasime seda, kui kohtusime kooli juhatusega, et õppekeelteks saaks eesti ja ukraina keel. Sest alguses taheti eesti/vene/ukraina. Lapse enda valikul. Meie veensime nad ümber, et peab olema ainult eesti ja ukraina. Räägu kooliga on meil tihedad suhted. Samuti annetasime koolile ukrainakeelseid raamatuid. Alati arutame jooksvaid küsimusi.”

Tähelepanuväärt lähenemine (2023, 5) koolielule oli Natalia Mjalitsinal Räägu koolist: “Alati võtame kõik lastele suunatud pakkumised vastu. Muuseumides käime loomulikult. Aga tahaks, et see koolielu kuidagimoodi normaliseeruks. Et ei oleks sellist

suhtumist nagu ah, mingi pagulaste kool. Me võtame hästi palju osa Tallinna linna programmidest, Tallinna Haridusamet teeb ka sellist programmi, et igale koolile pakutakse teatud arv muuseumipileteid. Võtsime sellest osa. Neli klassi käisid Meremuuseumis. KIK pakkus matkasid. Sest me tahame, et lapsed õpiksid looduses käima. Kui Eestis on see hästi levinud – minna matkale, siis ukraina laste puhul seda ei ole. Nii et see on suur töö, et see muutuks normaalseks.” See *koolielu normaliseerumine* tähendabki kohanemist Eestis. Ja nagu Mjalitsina kommentaarist paistab, on veel palju asju, mida tuleb lastele õpetada lisaks kooli õppeainetele.

Suve saabumisega hakkasid ilmuma kuulutused linnalaagrite kohta ukraina lastele. Haridusministeerium sõnastas nende eesmärgi nõnda: „Laagrite eesmärk on soodustada Ukraina noorte kiiremat kohanemist eesti keele ja kultuuriruumiga ning valmidust jätkata haridusteed eestikeelses koolis“ (Haridus- ja Teadusministeerium. Ukraina). Taolised laagrid toimusid suvi läbi, kuid nende edukusest või ukrainlaste osalemisest puuduvad minul paraku andmed. Kokku on aset leidnud 141 laagrit, mis pakkusid tegevust ja keelekümblust rohkem kui 11 000-le ukraina lapsele ja noorele. Fookuses oli formaalne ja mitteformaalne keele õppimine, eakaaslastega suhtlemine ja vaimse tervise taastamine. Lõimumine sai võimalikuks tänu sellele, et taoliste laagrite korraldajad pidid kaasama laagri tegevustesse 30–50% ulatuses eesti keelt kõnelevaid noori. „Laagrite korraldamiseks said toetust taotleda nii koolide kui ka huvikoolide pidajad, koolid, noorsootöö ja huvitegevuse pakkujad kui ka sõjapõgenikele tuge pakkuvad organisatsioonid“ (HTM-i leht). Geograafiliselt toimusid suvelaagrid eri piirkondades üle Eesti, mis andis lastevanematele ka mõnevõrra vabamad käed, kuhu laagrisse oma laps suunata. Toon mõned näited.

Väidetavalt toimus üks esimestest linnalaagritest TalTechis, aprillis 2022. Tehnoloogialaagrit viisid läbi Tehnikaülikooli tehnoloogiakooli juhendajad (Linnalaager TalTechis 2022). Suvelaager korraldati 2022. aastal ka Keskraamatukogus ning selle läbiviijaks oli sõjapõgenikust õpetaja Olena, kes koondas enda ümber ukraina lapsi (Tallinna Keskraamatukogu. Sõjapõgenikud 2022). Lõuna-Eestis korraldas Eesti Punane Rist koostöös MTÜ-ga KoosOn kevad-suve lastelaagrit, mille juures tegutses ka psühholoog ning mille eesmärk oligi tugevdada noorte vaimset tervist (Lastelaager sõjapõgenikele 2022). Põltsamaa noorte- ja elukestva õppe keskus korraldas kümnepäevase suvelaagri 2022. aasta augustis. ERM-is toimus samuti kaks korda

suvelaager, kus osales kokku 36 last ning kus abiks olid Tartu MTÜ Ukraina Maja töötajad.

Tähtis on märkida, et ka 2023. aastal on oodata suvelaagreid ukraina lastele ja noortele, mitmed asutused nii riiklikul (nt INSA) kui ka kohalikul (nt Tallinna linnavalitsus) tasemel avasid vastavad taotlusvoorud 2023. aasta alguses. INSA taotlusvoor kandis nime „Toetus Ukraina sõjapõgenikest kuni 19-aastastele noortele ukraina keele ja kultuuri säilimiseks“, mis tõestab mu juba mainitud mõtet, et kaasates ukrainlasi nende oma kultuuri, saab neid hiljem kaasata ka eesti kultuuriellu (INSA. Taotlusvoor 2022). Tallinna linnavalitsus võtab kuni 15. maini 2023 vastu taotlusi laagrite korraldamiseks, mis soodustavad ukrainlaste keeleõpet ning noorte lõimumist Eesti ühiskonda (Tegevustoetus 2022).

Võttes lühidalt kokku, võib öelda, et sõda Ukrainas tekitas selliseid eluolukordi, millega nii Ukraina kui ka Eesti pidid kohanema. Ning igapäev toetus ja panus, üksikust vabatahtlikust kuni suuremahulise riikliku keeleõppimise programmini välja, sai teoks muu hulgas tänu toetusele Eesti riigi poolt. Riigi arendatud ja kohandatud programmid aitasid tuhandeid inimesi tunda ennast turvalisena ja hoituna. Ideaalis hakkab sellest kasvama huvi Eesti riigi, ta keele ja kultuuri vastu, tahtmine olla kaasatud ukraina kogukonda ja Eesti kultuuriellu, ning lõpuks – enda määratlemine Eesti kultuuri ja ühiskonna osana.

4.4 Kirjanduse ja raamatukogude roll kohanemisprotsessis

Omaette nähtusena sündis Eesti kirjastajate soov kohandada ehk tõlkida ukraina keelde ja avaldada eesti autorite lasteraamatuid sõjapõgenikest ukraina lastele. Peaaegu kohe pärast sõjapõgenike saabumist Eestisse tekkis vajadus ukrainakeelse kirjanduse järele. Ning sellest vajadusest on sündinud palju ilusaid initsiatiive. Näiteks on ilmunud kaks ukrainakeelset Tähekesse erinumbrit – 2022. aasta mais ja 2023. aasta jaanuaris. Iga kord oli protsessi kaasatud kas toimetaja, illustraator või kujundaja Ukrainast, mis veelgi rõhutab Tähekesse ainulaadsust. Kirjastus Tänapäev avaldas ligi 500 eksemplari

Piret Raua “Natuke napakaid lugusid” (tlk Katja Novak) ukraina keeles aprillis 2022. Suurem osa tiraažist jagati tasuta ukraina lastele. Loetlen minule teadaolevalt 2022. aastast kuni 2023 alguseni ilmunud ukrainakeelseid raamatuid Eestis: Petrone Prindi toel ilmunud “Meie Eesti”, “Marta varbad”, “Anna hambad”; Eesti Lastekirjanduse Keskuse initsiatiivil ilmunud inimõiguste teemalised miniraamatud lastele Balti autoritelt (tlk Katja Novak, Volodõslav Žurba, Lina Melnõk); Marge Pärnitsa “Mustikas ja maruline jooks” (tlk Anna Rjazanova), Mari-Liis Paalmäe “Naeratuse teekond”, kirjastus Päike ja Pilv, tlk Nataliia Gavrylova ja Katja Novak; Triinu Amburi “Väikese auto lood”, kirjastus Tammerraamat, tlk Katja Novak; Indrek Koffi “Kes võidab”, kirjastus “Härra Tee & proua Kohvi”, tlk Katja Novak; Kätlin Vainola “Kus on armastus”, kirjastus Päike ja Pilv, tlk Katja Novak; Tia Navi, Kadri Simm “Mis on sulle kallis”, TÜ kirjastus, tlk Katja Novak.

Samuti on Eestis 2022. aasta jooksul avaldatud Ukraina esimese leedi Olena Zelenska initsiatiivil ukraina autorite lasteraamatuid, mille digikoopiaid on lahkelt jaganud ukraina kirjastajad. Selle initsiatiivi raames ja EUK toel on Eestis ilmunud neli taolist raamatut. Lisaks sellele on 2022. aastal hakanud Tallinnas tegutsema ukraina raamatukogu Spilno (Koos), mis asus alguses Rahvusraamatukogu juures ning hiljem kolis Koplisse, Marati tänavale. “Spilno on mittetulundusühing, mis ühendab inimesed ümber lugemise. Meie eesmärk on saada esimeseks Ukraina raamatukoguks Põhjamaades ja Baltikumis,” vahendas (2022) Valeri Sarle kampaania “1000 raamatut Ukraina raamatukogule Eestis” raames.

Selle teema lõpetuseks mainin samuti Rahvusraamatukogu panust ukraina kogukonna ja sõjapõgenike toetamisel. Nimelt hakkasid RaRa töötajad juba märtsis otsima võimalusi Ukraina sõjapõgenike kaasamiseks oma tegevustesse. RaRas tegutseva Hariduskeskuse õppematerjale tõlgitakse ukraina keelde, st veebimänge, konkursse ja viktoriine. Ning alates 2022 septembrist saab osaleda ka keelemängus, millega toetatakse Ukraina sõjapõgenikest koolilaste keeleoskust.

Tuleb mainida ka teiste Eesti raamatukogude rolli selle tagamisel. Nimelt hakati paljudes raamatukogudes üle Eesti otsima võimalust Ukraina sõjapõgenikele ukrainakeelse kirjanduse pakkumiseks, kõigepealt lastele. Ukraina Kultuurikeskuse poole pöördus õige mitu raamatukogu, kellega oleme teinud tihedat koostööd 2022. aasta kevadest saadik. Taoliste palvete rohkuse tõttu oleme otsustanud annetada

suurema osa UKK raamatukogust Hoiuraamatukogule, kust teised Eesti raamatukogud saavad endale ukrainakeelseid raamatuid tasuta tellida.

Lõpetuseks räägin lühidalt ettevõtmistest, mis on 2022. aasta jooksul sündinud koostöös Ukraina sõjapõgenikega. Üks neist on näiteks Tähtvere Naistekeskuse baasil tegutsev Ukraina klubi, mis koguneb laupäeviti. Selle eestvedaja Monika Karmin on jutustanud (2023, 10), et klubis osalevad nii Ukraina sõjapõgenikud kui nn põlisukrainlased ja eestlased. Klubi tegevus meenutab mõnevõrra huviringi, kuid selle tegevusaja jooksul on toimunud mitu suuremat üritust, näiteks kaks muusika- ja luuleõhtut, 1. oktoobril 2022 ja 24. veebruaril 2023. Esimese moto oli “mehed sooja”, mis tähendab seda, et piduliku ukraina söökidega puhveti tulu läks ukraina võitlejatele talviste riiete soetamiseks. Üritusel kõlasid ka ukraina muusika ja eesti autorite ukrainakeelsed luuletõlked. 24. veebruaril toimus sarnane üritus.

Samuti tegutseb Tartu ukraina lauluring Janika Orase eestvedamisel. Aastaga on sellest saanud juba omaette nähtus ning järjekordne eesti-ukraina koostöö näide. Ukraina lauluring sündis Väikese Hellero laulurühma baasil, kui selle liikmed soovisid laulda ukraina laule. Janika Orase sõnul (2023, 11) oli tema see, kes viis kutseid hotellidesse ja endisesse Ekraani kinosse, millest sai põgenike keskus, kutsudes ukrainlasi kooriga ühinema. Aprillis algasid proovid ning mõni aeg hiljem sai alguse ka koostöö Ukraina Majaga Tartus, mille tulemusena on toimunud mitu edukat esinemist üle Eesti, nt 2022. aastal Karlova päevadel, Kupala festivalil Lodjakojas, Rakveres ja Raekoja platsil Tallinnas jõulutulurul. Samuti korraldasid lauluringi liikmed laulu õietuba Tallinna 2022. aasta vanalinna päevade raames. Kõrvalmärkusena lisan ka, et lauluringis on kogunenud rahvusvaheline seltskond, sest laulavad koos eestlased, ukrainlased ja ameeriklane.

Peale selle tegutseb Tartus ukraina lasteteater nimega Band Era, mida juhendab eesti näitlejanna Maarja Jakobson. Minuga vesteldes meenutas (2023, 11) ta, et esimesed proovid toimusid 2022 oktoobri lõpus. Lisaks Maarjale tegeleb lastega teatris ka ukrainlanna, sõjapõgenik Julia Pososhenko. Praeguseks on trupis 15 ukraina last, kelle kontos on juba mitu esinemist Tartus. Näiteks esitlesid nad 22. veebruaril 2023 oma lugusid nime all “Ukrainlaste seiklused Eestis” Tartu Linnaraamatukogus (Jõgi, 2023). Samal õhtul lauldi ka eesti laule ning loeti luulet. 2023. aasta kevadeks on plaanis lavastada Lesja Ukrajinka näidend “Metsalaul”.

Ülaltoodud näited annavad võimaluse jälgida seda liikumist Ukraina sõjapõgenike abistamisest kuni koostööprojektideni nendega. Ühtlasi näitab see, kuivõrd mitmekihiline ja mitmenäoline on olnud sõjapõgenikele osutatud toetus, ehk siis seda, et neid on abistanud (mitte tähtsuse järjekorras) eestlased, kohalikud või Eesti ukrainlased, eestivenelased, teiste rahvuste esindajad ja isegi kiirelt kohanenud aktiivsemad Ukraina sõjapõgenikud. Viimased kujutavad endast unikaalset nähtust. Kuid tähtsaim on selle juures siiski see, et põgenikuna Eestisse jõudnud ukrainlasi võetakse vastu mitte ainult kui abivajajaid, vaid ka koostööpartnerina.

KOKKUVÕTE

Uurimustöö idee sündis elust enesest: töötades palju Ukraina sõjapõgenikega ja omal viisil abistades neid, panin tähele, kuivõrd suur on kultuuri roll nende kohanemisprotsessis. Sellest sai püstitatud ka uurimustöö eesmärk – kas kultuur võib esineda kohanemisvahendina? Arendades seda mõtet, leidsin palju tõestusi, et ta mitte ainult, et *võib olla*, vaid *on* kohanemise vahend. Ühtlasi tähendab see ka kultuuri mõiste ja tegevusala laienemist: kultuuril pole enam vaid eetiline, esteetiline ja hariv funktsioon, vaid ta on saanud nüüdseks ka võtmeteguriks Ukraina sõjapõgenike kohanemisprotsessis.

Magistritöö põhikorpuses on välja toodud TÜ ja Praxise koostöös kogutud statistika Ukraina sõjapõgenike esmavajaduste, kohanemise, hariduse ja muu kohta, mida ma aga ei rõhuta oma kokkuvõttes. Esiteks ei ole need andmed minu uurimustöö tulemused ning teiseks esinevad nad pigem teatud protsesside näitajana, mida mina kasutasin oma väidete kinnitamiseks. Minu uurimustöö tulemused toetuvad minu uuritud teooriale ja kogutud andmetele ning enda läbiviidud intervjuudele eesti ja ukraina ühiskonna tegijatega. Selles seisnebki esimene uurimustöö tulemus: jäädvustatud on ukraina kogukonna eestvedajate, eesti ja ukraina kultuuritegijate ning vabatahtlike isiklikud kogemused 2022. aastast ja 2023. aasta algusest selles vormis, nagu nemad seda mäletavad. Enamik minu intervjuueeritavaid ei pannud kirja oma tegevuste ajalugu päeviku ega muus vormis, sellepärast ongi nende lugudel ja mälestustel nii suur väärtus. Olles asja (st Ukraina sõjapõgenike abistamise) keskel, ei jõudnud nad mõelda enda rolli üle: igäiks lihtsalt tegutses. Minuga vesteldes mõtisklesid nad juba kriitilisemalt oma projektidest ja initsiatiividest, tõid ise esile õnnestunud ja efektiivseid koostöövorme teiste asutustega, aga ka murekohti, kirjeldasid erinevaid juhtumeid Ukraina sõjapõgenikega jpm.

Koostöö näited eesti kultuuritegijate ning ukraina kogukonna ja/või sõjapõgenike vahel olid eriti väärtuslikud mulle isiklikult, sest ma olen sügavalt veendunud selles, et koostöö ja kaasamise kaudu on võimalik aidata Ukraina sõjapõgenikel Eestis kohaneda: nii lühiajaliselt kui ka pikemas perspektiivis. Praegu peetakse Ukrainat ja ukrainlasi

maaks ja rahvaks, keda peab igakülgsest toetama ja aitama. Kuid siiski tuleb juba praegu mõtlema hakata, kuidas suunata oma tegevusi koostöö poole, kuidas rakendada Eestis ukrainlaste tööjõudu ja loovust Eesti ühiskonna heaks; kuidas teostada projekte Ukraina sõjapõgenikega kultuurialal. Edaspidi kasvab see loodetavasti ühisprojektide ni kuultuuriasutustega Ukrainas. Ülalmainitud meetmed on toeks konviviaalsuse või konviviaalsema, sidusama ühiskonna saavutamiseks.

Peale selle tõestavad kõik Ukraina sõjapõgenikele suunatud toetusmeetmed soovi kaasata sõjapõgenikke Eesti ühiskonda ja ellu, mitte ainult *osutada abi*. Kaasatus tähendabki selles kontekstis konviviaalsuse põhimõtete rakendamist.

Selle ja eelmise väide illustreerimiseks toon mõned näited edukatest koostööprojektidest:

- kaks ukrainakeelset Tähekeste ajakirja: 2022 mais ja 2023 jaanuaris;
- Eestis avaldatud eesti autorite tõlked ukraina keelde, mis hiljem jagati Eestis elavatele ukraina lastele;
- ukraina kunstnike kaasatus illustraatorina eesti kirjastuste projektidesse;
- Ukraina sõjapõgenikele suunatud projektide rahastus kultuuriministeeriumi, kultuurkapitali, INSA ja erasponsorite poolt;
- Ukraina sõjapõgenikest on saanud näiteks Eesti Inimõiguste Keskuse, Tallinna Keskraamatukogu, TalTechi ja ERM-i töötajad;
- Tartus tegutsev Ukraina lauluring Janika Orase juhendamisel ja lasteteater Band Era, mida veab eesti näitlejanna Maarja Jakobson;
- Ukraina avangardi tutvustav näitus "Futuromarennia" Kumus;
- regulaarsed Ukraina filmide seansid Sõpruse kinos Tallinnas.

Oma panuse Ukraina sõjapõgenike kohanemisse on andnud ka ukraina kogukond, nn Eesti ukrainlased. Kogukonnaliikmed on osutanud jõudumööda mitmekülgset toetust oma kaasmaalastest sõjapõgenikele igal tasandil: evakueerimisest ja majutusest kuni huviringide ja kohanemisprogrammideni. Ukraina kogukond Eestis osutus omalaadseks Noa laevaks paljudele Ukraina sõjapõgenikele, kes, leides Eestist oma kultuuri, leidsid ka turvatunnet ja kindlat maad jalge all. Aktiivselt töötavad nt Ukraina Maja ja Ukraina Infokeskus Tartus, Ukraina Kultuurikeskus Tallinnas, *Divergent Women* Rakveres jpt. Eesti ukrainlased näitlikustavad praktikas, kuidas identiteet ja kuulumine täiendavad teineteist ning leiavad väljenduse minu pakutud kujundis, milleks on *tikand*.

Sümboolselt kannab *tikandi kangas* identiteedi tähendust, *tikandi muster* aga isiklikku kuuluvustunnet, inimese kultuurilist ja sotsiaalset tausta, seoseid ühe või mitme riigi ja kogukonnaga. Iga järgmine kogemus lisab mustri uue elemendi.

Lisaks on Ukraina sõjapõgenikele loodud head tingimused kohanemiseks. Toon paar näidet: mõne erandiga lubati Ukraina sõjapõgenikel asuda Eestis tööle ilma eesti keele oskuseta; korraldati keeleõpet alates 2022. aasta suvest, mis tähendab kõigest paar kuud peale esimeste sõjapõgenike saabumist; toetati ukraina laste haridustee jätku igal astmel; ukraina vanematele tagati samad sotsiaalsed õigused nagu eestlastele; igal tasandil tagati info lihtne kättesaadavus. Selle kriisiolukorraga pidid harjuma mõlemad osapooled – Eesti riigina ja Eesti inimesed ning Ukraina sõjapõgenikud. 2023. aasta mai seisuga on mul julgust nentida, et tervikuna on mõlemal õnnestunud selle olukorraga hakkama saada. Mis viib meid uurimustöö tähtsaima tulemuseni, milleks on väide, et need Ukraina sõjapõgenikud, kes otsustavad tulevikus jääda Eestisse, kohanevad siin ja ei moodusta isoleeritud rahvusvähemust. Seda näitavad mitmed ühiskonna suundumused, koostööprojektid ja arengud, milles on näha aktiivne Ukraina sõjapõgenike osalus. Eesti on vastu võtnud mitu korda rohkem sõjapõgenikke, kui alguses oli plaanis, tagades kõigile sotsiaalseid garantiisid ning luues tingimusi edukaks kohanemiseks. See fakt on olnud motivatsiooniks paljudele Eestisse varju tulnud ukrainlastele, et koguda jõudu ja püüda Eestis kohaneda, st näiteks hakata õppima keelt kasvõi tänutundest Eestimaa vastu.

Kohanemist soosivad suuresti mitmekülgsed (ja tihti – korduvad) sündmused ja üritused kultuurialal, mis on mõeldud eri vanuses ja erinevate huvidega inimestele. Loomulikult erineb selline kultuuriline hõivatus piirkonniti, kuid minu lähemalt uuritud Tallinnas ja Tartus on ukrainlaste kultuurivajadused minu arust piisavalt kaetud. Nagu ka varem arutatud, saades osa oma kultuurist, avaldavad Ukraina sõjapõgenikud huvi ka eesti kultuuri vastu. Paljud sündmused toimuvad koostöös Eesti asutustega, mis aina suurendab eesti kultuuri mõju ja olemasolu sõjapõgenike elus. Selle läbi tekivad põgenikel omalaadsed kultuuriharjumused ja sidemed, mis lihtsustavad Eestis viibimist ja kohanemist.

Ukraina sõjapõgenikud on juurdunud Eestis isegi rohkem, kui mõned neist praegu aduvad. Sellele viitavad nt sellised faktid, et nende lapsed käivad Eesti haridusasutustes ja huviringides, nemad ise on hõivatud Eesti tööturul ning paljudel on tekkinud juba

uued sõprussidemed. See kõik muudab sõjapõgenike olustikku ja elukeskkonda niivõrd palju, et isegi nende igapäevane keel muutub. Nimelt hakkavad paljud kasutama kohalikke nimesid ja nimetusi lisandusega “meie” või “minu” oma igapäevases keeles, seda märkamata ja veel mõistmata.

Kui Ukraina sõjapõgenikud avaldavad soovi Eestis kohaneda ning pingutavad selle nimel, annab see põhjust järeldada, et tulevikus panustavad nad selle ühiskonna arendamisse, millega muudavad selle omakorda mitmekihilisemaks ja sidusamaks. Kõik eelnimetatud abimeetmed ja koostööprojektid kultuurialal on avaldanud Ukraina sõjapõgenikele suurt mõju, seega on kultuur tõestanud ennast eduka kohanemise vahendina. Olles täitnud oma esmarolli, milleks oli lohutada ja pakkuda emotsionaalset tuge, aitasid kultuuriüritused kaasata sõjapõgenikke Eesti ellu, et nad ei tunneks ennast isoleerituna ja kõrvalejäetuna. Samas pakkusid tegevusi ka ukrainlaste seltsid üle Eesti, mille korraldatud üritused tutvustasid muu hulgas ka Eesti elu, ajalugu ja kultuuri. Konviviaalsus kasvab välja edukast kohanemisest, sest uue olukorraga kohanevad ju kaks poolt, meie kontekstis – Eesti (riik ja rahvas) ja Ukraina sõjapõgenikud. Ja selle saavutamine sõltub mitmest tegurist, millest põhiline on ühiskonna valmidus aktsepteerida kultuurilist ja sotsiaalset mitmekihilisust, mis nii või teisiti väljendub igas ühiskonnas. Aktsepteerida tähendab mõista ja kooskõlastatult, koostöös liikuda püstitatud ühiste eesmärkide poole. Ja minu uuritu põhjal paistab see Eestis nii olevat.

KASUTATUD LÜHENDID

EIA = Eesti Inimarengu Aruanne

UNLE = Ukraina Naiste Liit Eestis

EUK = Eesti Ukrainlaste Kongress

UKE = Ukraina Kaasmaalaskond Eestis

RTG = Ruhhi Toetusgrupp

HTM = haridus- ja teadusministeerium

KM = kultuuriministeerium

VM = välisministeerium

KOV = kohalik omavalitsus

KIK = Keskkonnainvesteeringute Keskus

INSA = Integratsiooni Sihtasutus

SKA = Sotsiaalkindlustusamet

EIK = Eesti Inimõiguste Keskus

EMI = Eesti Mälu Instituut

EAMT = Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia

EKSS = “Eesti keele seletav sõnaraamat”

PGS = “Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus”

VRKAS = “Vähemusrahvuse kultuuriautonoomia seadus”

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Autori intervjuud

- 2023, 1 – Vira Konõk – EUK
2023, 2 – Kairi Ustav – ERM
2022, 3 – Anatoli ja Bogdan Ljutjuk - UKK
2023, 4 – Liliya Ivanchenko – UNLE
2023, 5 – Natalja Mjalitsina – Räägu kool
2023, 6 – Maria Ehrenberg – EAMT
2023, 7 – Virge Ratasepp – Vanemuise teater
2023, 8 – Alina Paas – Ukraina Maja Tartus
2023, 9 – Diana Olesyuk – EIK
2023, 10 – Monika Karmin – Tähtvere Naistekeskus Tartus
2023, 11 – Maarja Jakobson – Ukraina lasteteater Band Era

Kirjandus

Anniste, Kristi; Kerly Espenberg 2022. Ukraina sõjapõgenikud Eestis. Teemapaber nr 1: Sissejuhatus. Metoodika. Sõjapõgenike profiil. Tartu Ülikool, Poliitikauuringute keskus

Praxis. https://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2023/02/Teemapaber_sissejuhatus.pdf (vt 01.04.2023).

Anthias, Floya 2002a. Where do I belong? Narrating collective identity and translocational positionality. – *Ethnicities* 2 (4): 491–514.

Anthias, Floya 2002b. Beyond feminism and multiculturalism: Locating difference and the politics of location. – *Women's Studies International Forum*, 3: 275–286.

Anthias, Floya 2008. Thinking through the lens of translocational positionality: an intersectionality frame for understanding identity and belonging. – *Translocations: Migration and Social Change*, 4: 5–20.

Anthias, Floya 2013. Identity and Belonging: Identity and Belonging: conceptualisations and political framings conceptualisations and political framings. – *KLA Working Paper Series*, 8.

Antonsich, Marco 2010. Searching for Belonging – An analytical Framework. – *Geography Compass*, 4 (6): 644–659.

Armei, Marleen 2023. Ukraina põgenike toetamine kui koostöö ja paindliku reageerimise meistriklass. 04.01.2023. <https://humanrights.ee/2023/01/ukraina-pogenike-toetamine-kui-koostoo-ja-paindliku-reageerimise-meistriklass/> (vt 31.03.2023).

Bassel, Naftoli 1999. Kõne. – *100 aastat ukrainlaste seltse Eestis. Ukraina Naiste Liit Eestis*. Tallinn: Miniprint, 58–61.

Brubaker, Rogers; Frederick Cooper 2000. Beyond “identity”. – *Theory and Society*, 29: 1–47.

Ehala, Martin 2017. Keele rollidest eesti rahvusidentiteedis. – *Eesti Inimarengu Aruanne* 2016/17, 171-178.

Ehala, Martin 2018. *Identiteedimärgid. Ühtekuuluvuse anatoomia*. Tallinn: Künnimees.

Ehala, Martin 2019. Mitmikidentiteedi ja ühtekuuluvuse võimalused ja väljakutsed Eestis. – Rita-Ränne projekt. Teemakokkuvõte #7.

https://sisu.ut.ee/sites/default/files/ranne/files/7_mitmikidentiteedi_ja_uhtekuuluvuse_voimalused_ja_valjakutsed_eestis_raport_m.ehala_.pdf (vt 17.04.2023).

ERR. Ukrainlaste tööhõivatus 2023 = Eamets: kahtlemata on Ukraina sõjapõgenikud toonud Eesti majandusele kasu. – *ERR portaal*, 17.02.2023.

<https://www.err.ee/1608889304/eamets-kahtlemata-on-ukraina-sojapogenikud-toonud-estis-majandusele-kasu> (vt 17.02.2023)

ERR. Ukraina Kultuurikeskus kogub... 2014 = Ukraina kultuurikeskus kogub tänasest sõjategevuses kannatanud ukrainlastele talveks riideid ja varustust. – *ERR portaal*,

21.11.2014. <https://www.err.ee/524793/ukraina-kultuurikeskus-kogub-tanasest-sojategevuses-kannatanud-ukrainlastele-talveks-riideid-ja-varustust>. (vt 10.02.2023).

ERR. Fotonäitus 2023 = Galerii: Vabaduse väljakul avati fotonäitus Ukraina sõjapõgenikest. – *ERR portaal: kultuur* <https://kultuur.err.ee/1608911000/galerii-vabaduse-valjakul-avati-fotonaitus-ukraina-sojapogenikest> (vt 10.03.2023).

ERR. Lilled vene tankil 2023 = Salm: lilled Vene tankil ei saa enam kunagi Eestis positiivseks sümboliks. – *ERR portaal*, 01.03.2023.

<https://www.err.ee/1608900488/salm-lilled-vene-tankil-ei-saa-enam-kunagi-eestis-positiivseks-sumboliks> (vt 22.02.2023).

ERR. Rute Trochynskyi 2022 = Rute Trochynskyi uuest bändist: tundsin, et tahan ise oma loomingut väljendada. – *ERR portaal*, 02.12.2022.

<https://menu.err.ee/1608807823/rute-trochynskyi-uest-bandist-tundsin-et-tahan-ise-oma-loomingut-valjendada> (vt 12.01.2023).

ERR. Tartu Tamm 2018 = *В Тарту в знак дружбы между Эстонией и Украиной посадили дуб*. ("Tartus istutati tammepuu Eesti-Ukraina sõpruse tähistamiseks"). – *ERR portaal*, 14.09.2018.

<https://rus.err.ee/861462/v-tartu-v-znak-druzhby-mezhdu-jestoniej-i-ukrainoj-posadili-dub> (vt 10.02.2023).

ERR. Kinohommikud 2022 = Sõprus alustab ukraina lastele mõeldud igapäevaste Lotte kinohommikutega. – *ERR portaal*, 15.03.2022.

<https://kultuur.err.ee/1608532696/soprus-alustab-ukraina-lastele-moeldud-igapaevaste-lotte-kinohommikutega> (vt 01.03.2023).

Espenberg, Kerly; Lisanna Lehes; Minni Saapar 2022. Ukraina sõjapõgenikud Eestis. Teemapaber nr 7: Kohanemine Eestis. Tartu. Tartu Ülikool. https://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2023/02/Teemapaber_kohanemine.pdf (vt 01.04.2023).

Filmifestival. "Au Ukraina filmitegijatele" 2022 = "Au Ukraina filmitegijatele" näitab rindel sõdiva Oleh Sentsovi ja teiste Ukraina režissööride filme. – *Kroonika.Delfi portaal*, 04.05.2022. <https://kroonika.delfi.ee/artikkel/120003951/au-ukraina-filmitegijatele-naitab-rindel-sodiva-oleh-sentsovi-ja-teiste-ukraina-rezissooride-filme> (vt 21.03.2023).

Filmiõhtu. Mariupolis 2022 = Sõprus näitab Ukraina toetusprogrammi raames Ukrainas tapetud Leedu režissööri filmi "Mariupolis". – *Kroonika.Delfi portaal*, 05.05.2022. <https://kroonika.delfi.ee/artikkel/120004019/soprus-naitab-ukraina-toetusprogrammi-raames-ukrainas-tapetud-leedu-rezissoori-filmi-mariupolis> (vt 22.03.2023).

Georgiou, Myria 2016. Conviviality is not enough: a communication perspective to the city of difference. – *Communication, Culture & Critique*, 10 (2): 261–279.

Hanson, Raimu 2022. Ukraina tuleb nii ja naa ekraanile. – *Tartu Postimees*. 16.03.2022. <https://tartu.postimees.ee/7477257/ukraina-tuleb-nii-ja-naa-ekraanile/comments> (vt 26.10.2022).

Heil, Tilmann 2014. Conviviality: (Re) negotiating minimal consensus. – *Routledge International Handbook of Diversity Studies*, 317–324.

HTM KK 29.03.2022 nr 1.1-2/22/106 Lisa 1 = Haridus- ja teadusministri käskkirja „Eesti keelest erineva emakeele õppe toetuste andmise tingimused ja kord“ Lisa 1. Rahvusvahemuste keele- ja kultuuriõppeks tegevustoetuse andmise tingimused ja kord. https://vana.hm.ee/sites/default/files/rahvusvahemuste_kaskkiri.pdf (vt 10.09.2022).

- Issakov, Sergei 1999. Kõne. – *100 aastat ukrainlaste seltse Eestis. Ukraina Naiste Liit Eestis*. Tallinn: Miniprint, 53–58.
- Jõgi, Aime 2023. Teatris Band Era tegutsemine muudab Ukraina lapsi rõõmsamaks ja tublimaks. – *Tartu Postimees*. 23.02.2023. <https://tartu.postimees.ee/7718550/teatris-band-era-tegutsemine-muudab-ukraina-lapsi-roomsamaks-ja-tublimaks> (vt 23.03.2023).
- Kendrali, Elizabeth; Allemann, Marleen; Kletter, Tali 2023. Ukraina sõjapõgenikud Eestis.
- Teemapaber nr 3: Haridus. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. https://skytte.ut.ee/sites/default/files/2023-02/RITA_haridus.pdf (vt 01.04.2023).
- Koff, Indrek; Liisa-Ly Pakosta 2022. *Kirjad lapsevanemale*. Tallinn: Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei.
- Kuutma, Kristin; Elo-Hanna Seljamaa; Ergo-Hart Västrik 2012. Minority identities and the construction of rights in post-soviet settings. – *Folklore*, 51: 49–76.
- Lastelaager sõjapõgenikele 2022 = Lastelaagrid Ukraina põgenikele: psühholoogi tuge on pidevalt vaja. 30.05.2022. <https://lounaestlane.ee/lastelaagrid-ukraina-pogenikele-psuhholoogi-tuge-on-pidevalt-vaja/> (vt 05.04.2023).
- Lees, Merike 2022. Keeleamet: me toetame igati sõjapõgenike töölevõtmist. – *Postimees. Majandus*. 08.03.2022. <https://majandus.postimees.ee/7471826/keeleamet-me-toetame-igati-sojapogenike-toolevotmist> (vt 10.09.2022).
- Ljutjuk, Anatoli 1999. Kõne. – *100 aastat ukrainlaste seltse Eestis. Ukraina Naiste Liit Eestis*. Tallinn: Miniprint, 76–78.
- Lyon, Marcus 2017. Is your identity given or created?. – *TEDxExeter*. 11.05.2016. https://www.youtube.com/watch?v=-tJKGZ_xSZ0&ab_channel=TEDxTalks (vt 14.11.2022).
- Modood, Tariq 2011. Multiculturalism and integration: struggling with confusions. – ACCEPT PLURALISM 7th Framework Programme Project. San Domenico di Fiesole: European University Institute, 203–218.
- Muusikaõhtu...2012 = Muusikaõhtu „Mälestades Solomiat“. – *Sirp*. 06.12.2012. <https://www.sirp.ee/s3-pressiteated/c2-pressiteated/muusikaõhtu-maestades-solomiat/> (vt 01.04.2022).
- Nowicka, Magdalena 2020. Fantasy of conviviality: Banalities of multicultural settings and what we do (not) notice when we look at them. – *Conviviality at the Crossroads. The Poetics and Politics of Everyday Encounters*. Edit. Oscar Hemer, Maja Povrzanović Frykman, Per-Markku Ristilampi. London: Palgrave Macmillan, 15–42.

Nowicka, Magdalena; Steven Vertovec 2014. Comparing convivialities: Dreams and realities of living-with-difference. – *European Journal of Cultural Studies*, 4: 341–356.

Postimees. Ukrainakeelne portaal 2022 = Postimees avas ukrainakeelse uudisteportaali. 08.03.2022. <https://www.postimees.ee/7471491/postimees-avas-ukrainakeelse-uudisteportaali> (vt 01.03.2023).

Punamäe, Ode Maria 2022. Riik pakub suvel 10 000 sõjapõgenikule eesti keele kursuseid. – *ERR*. 01.04.2022. <https://www.err.ee/1608552289/riik-pakub-suvel-10-000-sojapogenikule-eesti-keele-kursuseid> (vt 04.02.2023).

Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13337919> (vt 04.02.2023).

Raiski, Marika 1996. Katja õpib koolis oma isa keelt. – *Eesti Päevaleht*. 11.09.1996. <https://dea.digar.ee/article/eestipaevaleht/1996/09/11/15.2> (vt 01.04.2023).

Realo, Anu 2017. Sisseränne ja lõimumine. – *Eesti Inimarengu Aruanne*, 120-124.

Sam, David L., Berry, John W. 2010. Acculturation: When individuals and groups of different cultural backgrounds meet. – *Perspectives on psychological science*, 5(4): 472–481.

Samorodni, Oleg 2018. *See magus sõna vabadus*. Tlk Mait Eelrand. Tallinn: Eesti Ukrainlaste Kongress.

Sarle, Valeri 2022. 1000 raamatut Ukraina raamatukogule Eestis. 24.11.2022. – *Toeta.me platvorm* <https://toeta.me/projects/1000-books-to-spilno-library/> (vt 05.04.2023).

Seljamaa, Elo-Hanna 2016. Saja rahva lood. Tähelepanekuid kultuurilisest mitmekesisusest ja vähemustest lõimivas Eestis. – *Vikerkaar*, 7–8: 102–105.

Seljamaa, Elo-Hanna 2022. Kuulub – ei kuulu. Kuulumise, konviviaalsuse ja autohtoonsuse mõistetest. – *Keel ja Kirjandus*, 5: 404–422.

Sidusa Eesti Arengukava 2021. <https://valitsus.ee/media/4256/download>. (vt 01.04.2023).

Siseministerium. Ukraina sõjapõgenike statistika. <https://www.siseministerium.ee/statistika-ukraina-sojapogenike-kohta> (vt 10.04.2022)

Stepanov, Sergei 2023. *Фестиваль свободы в Нарве в этом году будет посвящен Украине и Средней Азии* (Narva Vabaduse festival on see aasta pühendatud Ukrainale ja Kesk-Aasiale). – *ERR*. 21.03.2023. <https://rus.err.ee/1608922262/festival-svobody-v-narve-v-jetom-godu-budet-posvjawen-ukraine-i-srednej-azii> (vt 21.03.2023).

Sulg, Tiina; Raul Veede 2022. Ukraina kirjandus eesti keeles Tartu Linnaraamatukogus. – *Lugemissoovituse blog*. 31.03.2022.

<https://lugemissoovitus.wordpress.com/2022/03/31/ukraina-kirjandus-eesti-keeles-tartu-linnaraamatukogus/> (vt 10.04.2023).

Talvet, Jüri 2007. Lahkunud on legendaarne tõlkija Harald Rajamets. – *Postimees. Kultuur*. 16.11.2007. <https://kultuur.postimees.ee/1727639/lahkunud-on-legendaarne-tolkija-harald-rajamets> (vt 14.11.2022).

Valk, Aune 2017. Identiteet avatud maailmas. – *Eesti inimarengu aruanne 2016/17*.

Toim. Tammaru Tiit, Raul Eamets, Kristina Kallas. Eesti Koostöö Kogu, 202–210.

Varblane, Reet 2014. Dominant ja vähemuskultuur või demokraatlik paljusus? – *Sirp*. 05.06.2014. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/2014-06-05-16-55-13/> (vt 10.09.2022)

Verschik, Anna 2017. Ränne, identiteedi ja keelemuutused. – *Eesti Inimarengu Aruanne 2016/17*, 166-170.

Vihalemm, Triin 2017. Meedia roll rändes ja lõimumises. – *Eesti Inimarengu Aruanne*, 131–138.

Weidebaum, Reet; Ode Maria Punamäe 2022. Hersonist pärit kunstnik Viktoria: kui ületasin Läti piiri, sain aru, et olen vaba. – *ERR: kultuur*. 04.10.2022.

<https://kultuur.err.ee/1608738358/hersonist-parit-kunstnik-viktoria-kui-uletasin-lati-piiri-sain-aruet-olen-vaba> (vt 23.03.2023).

Vähemusrahvuse kultuuriautonomiam seadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/182796>. (vt 14.11.2022).

Väljataga, Märt 2007. Harald Rajamets *in memoriam*. – *Eesti Ekspress*. 15.11.2007.

<https://ekspress.delfi.ee/artikkel/69149475/harald-rajamets-in-memoriam> (vt 14.11.2022).

Veebilehed ja sotsiaalmeedia

Ajaloomuuseum.ee. Artarmor. – *Eesti Ajaloomuuseumi veebileht: näitused*

<https://www.ajaloomuuseum.ee/naitused/ekspositsioonid/artarmor-kunst-mis-paastab-elusid> (vt 01.04.2023).

Drama Queen 2023 = SOFIJA MELNIKOVA / DIRTY DEAL TEATRO Drama

Queen. – *Kanuti Gildi Saali veebileht* <https://saal.ee/en/performance/drama-queen-1775/> (vt 01.03.2023).

EAMT. Ukraina toetuseks. – *Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia veebileht* <https://eamt.ee/emta-heategevuskontsert-ukraina-toetuseks/> (vt 22.02.2023).

Eesti-Ukraina sõpruse näitus 2023 = Українсько-естонська дружба очима українських дітей. Embassy of Ukraine in the Republic of Estonia Facebook. – *Ukraina Saatkonna Eestis Facebooki leht*, 15.02.2023. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02sA9fzJsaMh2Tj8e4tBwyM5tzZ3h25A1eavzkdnKoaghnNsSi7TLA1QM9vWotrJYWI&id=100064871403065 (vt 15.02.2022).

EMI. Kommunism 2022 = Näitus “Kommunism = Rašism”. – *Eesti Mälu Instituudi veebileht*, 23.11.2022 . <https://mnemosyne.ee/naitus-kommunism-rasism/> (vt 10.02.2023).

EMI. Ristilöömine 2023 = Näitus „Ukraina – Ristilöömine 365...“. – *Eesti Mälu Instituudi veebileht*, 21.02.2023. <https://mnemosyne.ee/naitus-ukraina-ristiloomine-365/> (vt 10.02.2023).

Emakeelepäev 2023 = Emakeelepäev Eesti Kirjandusmuuseumis. – *Eesti Kirjandusmuuseumi veebileht*, 14.03.2023. <https://www.kirmus.ee/et/uudised/1403-emakeelepaev-eesti-kirjandusmuuseumis> (vt 14.03.2023).

Filmiõhtu. Oles Hontšar 2022 = *Oles Honchar. A word as a weapon. Charity premiere of Ukrainian documentary in Estonia*. 06.06.2022. <https://stayhappening.com/e/oles-honchara-word-as-a-weapon-charity-premiere-of-ukrainian-documentary-in-estonia-E2ISUJAHPEL> (vt 01.04.2023).

Filmiõhtu. Krimm. 2023 = TASUTA SEANSS! Krimm. Varastatud poolsaar. – *Kino Sõprus veebileht*, 18.03.2023. <https://kinosoprus.ee/et/film/tasuta-seanss-krimm-varastatud-poolsaar> (vt 10.04.2023).

Filmiõhtu. Sõda ja Puuhobune 2022 = UKRAINA TOETUSEKS! Film "Sõda ja puuhobune" + ARUTELU. – *Kino Sõprus Facebooki üritus*, 28.02.2022. <https://www.facebook.com/events/1042398979672805/> (vt 01.03.2023).

Filmiõhtu. Made in Kherson 2022 = *Made in Kherson: фільми кінофестивалю Кіноджем та інші, зроблені режисерами м. Херсон*. (Made in Kherson: kinofestivali Kinodžam filmid ja ka teised Hersoni režissööride filmid). – *Kino Sõprus Facebooki üritus*, 26.08.2022. <https://www.kinosoprus.ee/et/yritus/made-kherson-filmi-kinofestivalyu-kinodzhem-ta-inshi-zrobleni-rezhiserami-mkherson> (vt 18.03.2023).

Haridus- ja Teadusministeerium. Ukraina. – *Haridus- ja Teadusministeeriumi veebileht* <https://www.hm.ee/ukraina>.

Heategevuskontsert 2022 = Heategevuskontsert Ukraina toetuseks. – *Kooriühingu veebileht*. <https://kooriyhing.ee/event/heategevuskontsert-ukraina-toetuseks/> (vt 10.02.2023).

Huviharidus Tartus. – *Tartu linna veebileht*
<https://huviharidus.tartulv.ee/?page=Avaleht>. (vt 21.12.2022).

INSA. Taotlusvoor 2022 = Taotlusvoor „Toetus Ukraina sõjapõgenikest kuni 19-aastastele noortele ukraina keele ja kultuuri säilimiseks“. – *Integratsiooni Sihtasutuse veebileht*. <https://integratsioon.ee/taotlusvoor-toetus-ukraina-sojapogenikest-kuni-19-aastastele-noortele-ukraina-keele-ja-kultuuri> (vt 05.04.2023).

INSA. Teabetunnid 2022 = Teabetunnid Ukraina põgenikele. – *Integratsiooni Sihtasutuse veebileht*. <https://integratsioon.ee/teabetunnid-ukraina-pogenikele> (vt 05.04.2022).

Kultuuriministerium. Tasuta kohanemiskoolitus. <https://www.kul.ee/uudised/ukraina-sojapogenikud-saavad-tasuta-kohanemiskoolitust-ja-eesti-keele-opet> (25.10.2022).

Kultuuriministerium. Tasuta pääse. Ukraina sõjapõgenikud saavad priipääsme muuseumidesse. – *Kultuuriministeriumi veebileht*. 15.03.2022.
<https://www.kul.ee/uudised/ukraina-sojapogenikud-saavad-priipaasme-muuseumidesse> (vt 31.03.2023).

Linnalaager TalTechis 2022 = Tehnikaülikool korraldab Ukraina lastele tasuta linnalaagri. – *Tallinna Tehnikaülikooli veebileht*. 15.04.2022.
<https://taltech.ee/uudised/tehnikaukool-kutsu-ukraina-lapsi-tasuta-linnalaagrisse> (vt 20.03.2023).

Mariupol. Kaotamata lootus 2022 = В кинозале Сõprus покажут документальный фильм "Мариуполь. Неутраченная надежда" ("Kinosaalis Sõprus näidatakse dokumentaalfilmi "Mariupol. Kaotamata lootus"). – *ERR portaal*, 07.09.2022.
<https://rus.err.ee/1608708037/v-kinozale-soprus-pokazhut-dokumentalnyj-film-mariupol-neutrachennaja-nadezhda> (vt 10.01.2023).

Näitus "Valust valguseni" 2023 = Viimsis avati ukraina kunstnike näitus "Valust valguseni". *Ukraina Saatkonna Eestis Facebooki leht*, 18.02.2023.
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02tdmkQuWBIXhWsG8uwLxwJs3PXCJ2XFtke7orff4siPd9FwKc4HfqzQgpJBtqThTfl&id=100064871403065 (vt 20.03.2023).

Settle in Estonia veebileht. <https://www.settleinestonia.ee/>

Tallinna Keskraamatukogu. Sõjapõgenikud 2022 = Raamatukogu aitab ukraina sõjapõgenikke. – *Tallinna Keskraamatukogu veebileht* <https://keskraamatukogu.ee/raamatukogu-aitab-ukraina-sojapogenikke/> (vt 05.04.2023).

Tartu Infokeskus 2022 = Tartus alustas tööd Ukraina infokeskus. – *Tartu linna veebileht*, 25.11.2022. <https://www.tartu.ee/et/uudised/tartus-alustas-tood-ukraina-infokeskus> (vt 03.03.2023).

Tegevustoetus 2022 = Tegevustoetus Ukraina noorte lõimumise ja keeleõppe soodustamiseks. – *Tallinna linna veebileht*. <https://www.tallinn.ee/et/teenused/tegevustoetus-ukraina-noorte-loimumise-ja-keeleõppe-soodustamiseks> (vt 05.04.2023).

Vabamu. Paneeldiskussioon. – *Okupatsioonide ja Vabaduse muuseumi Vabamu veebileht*. <https://vabamu.ee/mis-toimub/uudised/paneeldiskussioon-ukraina-sojast> (vt 01.04.2023).

UKM. Õnnetäht. – *Pärnu Uue Kunsti Muuseumi veebileht* <https://mona.ee/onnetiht/> (vt 01.04.2023).

UKM. Puuhobuste kogu. – *Pärnu Uue Kunsti Muuseumi veebileht* <https://mona.ee/ukraina-kultuurikeskuse-puuhobuste-kogu/> (vt 01.04.2023).

Ukraina heaks 2014 = Talveriided ja varustus abivajajatele Ukrainas. Ukraina Kultuurikeskus kogus talveriideid, jalanõusid, talvevarustust ja rahalisi. <https://www.ukrainaheaks.ee/talveriided-ja-varustus-abivajajatele-ukrainas> (vt 10.02.23).

Ukraina Heaks 2022 = Heategevuskontsert Ukraina heaks. 13.03.2022. <https://www.vanemuine.ee/repertuaar/heategevuskontsert-ukraina-heaks/> (vt 01.04.2023).

Ukraina keel 2022 = Tartu Ülikoolis hakatakse õpetama ukraina keelt. – *Tartu Ülikooli veebileht*, 08.03.2022. <https://maailmakeeled.ut.ee/et/sisu/tartu-ulikoolis-hakatakse-opetama-ukraina-keelt> (vt 20.03.2023).

Ukraina lood = Järjejutt. Ukraina lood. – *Vikerraadio veebileht*, 27.02.2023. <https://vikerraadio.err.ee/1608884384/jarjejutt-ukraina-lood-oksana> (vt 01.04.2023).

Ukraina sõbrad 2022 = Projekt “Ukraina sõbrad” – *Rahvalood platvorm*. <https://rahvalood.ee/lood/ukraina-sobrad/> (vt 01.03.2023).

LISAD

LISA 1. INTERVJUUDE KAVA

Küsimused ukrainlastele:

1. Kas tunnete ennast ühe või mõlema kultuuriruumi osana?
2. Kas ja kuidas aktiivselt võtavad ukrainlased osa teie organisatsiooni tegevustest?
3. Mille poolest on Eestis sündinud ukrainlased erinevad Ukrainas sündinud ukrainlastest?
4. Teie hinnangul, kuidas Eesti ukrainlased on integreeritud Eesti ühiskonda? Kuidas Ukraina sõjapõgenikud?
5. Kultuur kui kohanemise vahend: kuidas see väljendus teie tegevustes?

Küsimused eestlastele:

1. Kas jälgisite Ukraina kultuuri arenguid enne 2022. aastat? Kas jälgite praegu?
3. Mis on teie isiklik seos Ukraina, Eesti ukraina kogukonna või Ukraina sõjapõgenikega?
4. Teie arvates, mida toob ukraina kultuur eesti kultuuri?
5. Kultuur kui kohanemise vahend: kuidas see väljendus teie tegevustes?

LISA 2. EESTI UKRAINLASTE KONGRESSI PÖÖRDUMINE EESTI VABARIIGI VALITSUSE POOLE

[...]

Pöördumine

Eesti Ukrainlaste Kongressi nimel pöördume Teie poole Eesti venekeelsetes massiteabevahendites, muuhulgas veebiressurssides <https://rus.delfi.ee>, <https://rus.postimees.ee>, <https://rus.err.ee> ja ETV+ ukrainlaste suhtes kasutatava diskrimineeriva retoorika mitte üksikute juhtumite tõttu. Sellised artiklid alandavad ukrainlaste väarikust ning loovad ukrainlastele, muuhulgas töömigrantidele, negatiivset imagot Eesti ühiskonnas.

Infomaterjalide hinnangut teostati järgmiste ajakirjandusstandarditest kinni pidamise osas: a) tasakaalustatus (kõikide osapoolte põhiliste seisukohtade välja toomine); b) informatsiooni tõesus (piisavate viidete olemasolu tõestele allikatele); c) faktide lahutamine kommentaaridest (kallutatuse puudumine); d) info täpsus (esitluse objektiivsus) ja e) faktide (informatsiooni) esitamise täielikkus.

Kõige sagedamini rikutakse märgitud meediaväljaannetes arvamuste ja vaatenurkade tasakaalu, tõesuse (viited kompetentsetele allikatele) ja faktide lahutamise kommentaaridest standardeid.

[...]

Sõnaühendid „ukrainlased“ või „ukraina töömigrandid“ kasutatakse sageli tahtlikult selliste artiklite pealkirjades, mis puudutavad mitte ainult ukrainlasi, vaid ka teisi etnilisi gruppe; kuid negatiivset rõhku tehakse nimelt ukrainlastel. 25.09.2019 artikkel „МуПо tõdeb suuri probleeme Ukrainast pärit töömigrantide tõttu“ (“МуПо пожаловалась на большие проблемы от трудовых мигрантов из Украины”) (<https://bit.ly/3iuFtRe> , <https://bit.ly/32loL14>)

2. Ukraina töömigrantide teema kasutamine negatiivses kontekstis teleaadete reklaamides, kus peateemaks on hoopis teise problemaatika arutamine. Näiteks, 06.09.2020. a saate „Oma tõde: mis on maasika hind?“ (“Своя правда: почему

клубничка?”), mis oli vastavalt teatele pühendatud Eesti põllumajandusvaldkonna probleemidele, reklaamis oli kasutatud lõik süžees, kus süüdistati ukraina töömigrante, kes justkui segavad kohalikke töötajaid (<https://bit.ly/3kcHYrI>).

3. Põhjendamatud süüdistused, et ukrainlastel on halb mõju Eesti ühiskonnale. Näiteks, mis puutub leetrite levitamist: 05.02.2020. a artikkel „Hirmsam corona-viirusest: ukrainlased tõid Eestisse leetrid“ ("Страшнее коронавируса: украинцы привезли в Эстонию корь") <https://bit.ly/2Zzaufn> . Artikkel on suunatud ühiskonna arvamuse loomisele sellest, et ukrainlased on epideemiliselt ohtlik rahvus;

[...]

4. Üksikute negatiivsete juhtumite üldistamise tendents eesmärgiga kompromiteerida kõiki ukrainlasi. 27.05.2020. a artikkel „Jurist: ukrainlased loovad Eestis ettevõtteid, kutsuvad tööle kaasmaalasi ja karistamatult petavad neid“ ("Юрист: украинцы создают в Эстонии фирмы, приглашают на работу соотечественников и безнаказанно их обманывают") <https://bit.ly/33y1Grt>. Artikli pealkiri „sildistab“ kõiki ukrainlasi: ühelt poolt on ukrainlased ebaausad ärimehed, teiselt poolt – oma ebaausate kaasmaalaste ohvrid. Ehk siinkohal manipuleerib pealkirja autor ukraina faktoriga juba kaks korda.

[...]

Pöördume Teie poole palvega pöörata tähelepanu Eesti massimeedia subjektidele, mille artiklidel on rahvuse (etnilisel) alusel diskrimineerimise tunnused, eesmärgiga mitte lubada demokraatia aluste õõnestamist riigis ning avalikku ajakirjanduseetika standardite ning garanteeritud inimõiguste rikkumist.

[...]

Käesolev pöördumine kannab informatiivset iseloomu ja kuvab Eesti ühiskonnas olemasolevat probleemi; selle pöördumise eesmärgiks on sellise probleemi kõrvaldamine. Peale selle jätame endale õiguse kasutada kõiki seaduse- ja õigusmehhanisme ning õiguse kogukondlikuks mõjutamiseks juhul, kui Eesti infoväljas ka edaspidi tuvastatakse diskrimineerivat retoorikat ukrainlaste suhtes.

Vira Konõk

Eesti Ukrainlaste Kongressi esimees

16. september 2020. a

LISA 3. AVALIK KIRI RAAMATUKAUPLUSTE APOLLO JA RAHVA RAAMATU JUHTKONNALE

Avalik kiri raamatukaupluste «Apollo» ja «Rahva Raamatu» juhtkonnale seoses raamatute levitamisega Eestis, mis õhutavad rahvuslikku vaenu

Koopiad:

[...]

Kahes suurimas Eesti raamatupoeketis – „Apollo“ ja „Rahva Raamat“ on müügil suur hulk venekeelseid propagandaraamatuid, mis solvavad ukraina rahva väarikust ja Ukraina riigi au, sütitavad vihavaenu ukrainlaste ja Ukraina vastu, õigustavad Venemaa agressiivset välispoliitikat ja esitavad valeandmeid selliste organisatsioonide nagu Euroliit ja NATO tegevuse kohta.

Selliste väljaannete suur kogus annab tunnistust selle kohta, et tegu on riigi venekeelse raamatuturu sihiliku täitmisega provokatiivset laadi kirjandusega, mis on suunatud Eesti Vabariigi riigisisese stabiilsuse rikkumisele.

Sõnavabadus, nagu ka eneseväljenduse vabadus trükimeedias ei ole õigustuseks teistest rahvustest inimeste rahvusliku ja patriootilise enesetunde mõnitamiseks, rüüstesõdade varjamata ja varjatud heroiseerimist ja ühe rahvuse „väljavalituks“ olemise ülistamist teiste arvel. Selliste trükiväljaannete loomine ja levitamine on osaks Venemaa poolt läbiviidavast laiamastaabilisest ja igakülgsest propaganda-psühholoogilisest sõjast.

Arvestades seda, et Ukrainas kestab sõjaline konflikt, mida toetab Venemaa, ning üldist pinevat olukorda maailmas, on olukord, mil eesti raamatupooides on Vene raamatud, mis solvavad ukraina rahva väarikust, sütitavad rahvuste vahelist vaenu ja kõigutavad julgeolekuolukorda riigi sees, Eesti ukraina kogukonnale arusaamatu. Seoses sellega väljendavad Eesti ukrainlased oma nõrdimust ja murelikkust ning nõuavad seletusi raamatupoekettide „Apollo“ ja „Rahva Raamat“ juhtkonnalt.

Allakirjutanud:

Vira Konõk, Eesti Ukrainlaste Kongressi esimees

Anatoli Ljutjuk, Ukraina Kultuurikeskuse juhataja

[...]

Lisad:

Järgmised raamatud olid müügil käesoleva aasta märtsi alguses.

I.Raamatud, milles on varjamatu vihavaenu sütitamine Ukraina ja ukrainlaste suhtes.

[...]

II.Peale selle on kauplustes esindatud „kirjandus“, milles „põhjendatakse“ Venemaa pretensioone nn „Novorossijale“ – Ukraina kaguoblastitele. See tähendab faktilist ja juriidilist väljaastumist Ukraina territoriaalse terviklikkuse vastu. Sellisteks raamatuteks

on

[...]

III.Suur hulk raamatuid on Ukraina omariikluse mõnitamise kõrval pühendatud Venemaa poolt Krimmi okupeerimise „põhjendamisele“, Krimmi-tatarlaste suhtes vihavaenu tekitamisele, president Putini ülistamisele kui „vene maailma“ kaitsjale.

Näiteks:

[...]

IV.Lisaks on raamatud, mille autorid püüavad diskrediteerida NATO-t, mis „lökkavat maailma uue maailmasõja poole“, ning Euroopa Liitu, milles „realiseeritakse Hitleri ideed“. Näiteks:

[...]

V. Paljudes raamatutes õigustatakse Moskva šovinistlikku välispoliitikat, mis võttis endale venelaste kaitsja rolli kogu maailmas, ja „põhjendatakse“ tulevast maailma valitsemist Venemaa poolt, mille ta saavutab võitluses mingi lääne „maailmavalitsuse“ vastu. Näiteks:

[...]

Ülaltoodud raamatud olid müügil 2016. aasta märtsi alguses.

**LISA 4. EESTI UKRAINLASTE KONGRESSI AVALDUS SEOSSES
VLADÕSLAV REZNITŠENKO OSALUSEGA ÜRITUSEL OKUPEERITUD
KRIMMIS**

№ 45

18.10.2019

Таллінн

Заява

У відповідь на інформацію про участь представника української громади Естонії в провокативному круглому столі «Розвиток зв'язків українців Криму зі співвітчизниками за кордоном», який мав місце 14 жовтня в АР Крим, Конгрес українців Естонії (КУЕ) заявляє:

1. Конгрес українців Естонії підтверджує свою підтримку територіальної цілісності України та вважає АР Крим її невід'ємною частиною. Діяльність КУЕ направлена на підтримку України в подоланні російської агресії та деокупації українських територій. КУЕ підтримує політику ЄС та інших країн щодо санкцій, накладених на Російську Федерацію через анексію Криму
2. Правління КУЕ не надавало повноважень жодній особі представляти українську громаду Естонії на цьому заході. КУЕ вважає, що такі заходи є провокативними з метою дискредитації світової української спільноти
3. Владислав Резніченко, який брав участь у згаданому круглому столі, є членом правління Асоціації українських організацій Естонії (АУОЕ). Як повідомив голова цієї організації Володимир Паламар, правління АУОЕ також не уповноважувало п. Резніченка представляти українську громаду на зібранні в Криму. Про це АУОЕ опублікувала відповідну Заяву і розпочала процес виключення Владислава Резніченка зі складу правління

Віра Коник,

Голова Конгресу українців Естонії

CULTURE AS A TOOL FOR ADAPTATION ON THE EXAMPLE OF UKRAINIAN WAR REFUGEES IN ESTONIA

SUMMARY

As of the beginning of spring 2023, there were a bit over 70 thousand Ukrainian war refugees residing or waiting for short-term living permission to reside in Estonia – the country among the first ones by the number of refugees taken in per its population. This was a new situation in which we found ourselves, as well as the amount of work we faced. And by “we” I mean the Estonian government, the Ukrainian community in Estonia, and, of course, Ukrainian war refugees. It is important to view the three together first of all because of the continuous cooperation between the Ukrainian community in Estonia and the government. But also due to the most common explanation why Estonia was chosen as a destination country in the first place: according to the research (Anniste, Espenberg, 2022) 70% of Ukrainian refugees named having connections to Estonia in the form of private relationships, eg friends or relatives, or work an important factor in making a decision to come to Estonia.

Working with Ukrainian war refugees and being a Ukrainian myself gave me a more in-depth understanding of their needs, including emotional and spiritual, and the experiences they have faced. The support that Ukrainian war refugees were offered upon arrival includes not only covering basic needs but also paying attention to mental health and providing refugees of all ages with cultural and social activities. In many cases such were initiated by the local Ukrainian community and/or in cooperation with the local authorities and institutions. Being a part of this process got me thinking about the role of culture in the adaptation process. Culture has acquired a new meaning and function which is to help the Ukrainian war refugees get used to life in a new country during the crisis. In this context, we shall consider culture in its broadest meaning which includes cultural events, meetings and protests, adaptation programs, language courses, formal and informal gatherings, camping, and many more.

The word “crisis” in this context stands for a critical situation that emerged in Estonian society after the beginning of a full-scale war Russia launched against Ukraine on the 24th of February 2022. That being said, I find it hard and challenging for Ukrainian war refugees to gather the strength and courage to adapt to a new country

after fleeing their own country at war and arriving to the country at the doorstep of compelling changes.

Those changes include organizing evacuation from the Ukrainian-Polish border; creating accommodation for Ukrainian war refugees; adjusting, to name a few: social, school, and healthcare systems to cover the needs of the refugees and secure the image of Estonia as a safe place to stay. At the same time, the need for cultural and social adaptation has been increasing.

So the questions I am researching in this paper are the following:

1. How identity and belonging are connected and which notion does help to get a better grasp on the Ukrainian community in Estonia?
2. How do conviviality principles work and how are they executed in the Estonian society?
3. How is a new function of culture – culture as a tool for adaptation – carried out?

Throughout my paper, I refer to the published materials of such researchers as Floya Anthias, Martin Ehala, Elo-Hanna Seljamaa, and others. To support my assumptions I have arranged interviews with the key persons of the Ukrainian community in Estonia, as well as Estonian cultural managers and volunteers. During the interviews, we discussed the topics of identity and belonging, mediating culture, and preserving the cultural and social connections within the Ukrainian community, as well as the processes and workflows to follow to support Ukrainian war refugees effectively.

I consider the interviews and received information to be one of the main achievements of this paper because the personal experiences and the personal stories of the abovementioned people are unique. A lot of them did not keep a list of activities, programs, or projects designed for Ukrainian war refugees in the form of a diary or any other. That is why the interviews allowed them to re-think the past one and a half years and analyze their activities in a more critical light, evaluate the work done, and describe the experiences of cooperation with others, as well as the experiences with the refugees. This thesis contains the main ideas and thoughts of people who were among the first ones to help Ukrainian war refugees. Besides, to prove some of my claims, I refer to the recently gathered statistics by the University of Tartu and Paxis which reflect the adaptation and integration processes of Ukrainian war refugees in data stats.

What else I am trying to reflect in this paper is a transformational change of the culture's function which lies in the development from a source of emotional support for the Ukrainian war refugees towards a tool to engage them with Estonian cultural and social life. All measures and actions which were carried out to support the refugees seem to be long-term, for example, a free entrance to the museums for Ukrainians stands for making an effort to not only entertain the Ukrainian war refugees who are emotionally on edge but also introduce the Estonian culture and ways of living. And with this process of engaging the refugees with local life comes more stable and smooth adaptation and the increased possibility for Ukrainian war refugees of finding their place in Estonian society.

Engagement and cooperation lead to the fulfillment of conviviality principles in any society. That is why I am deeply convinced of the success of adaptation through engaging Ukrainians with the local life, and their active participation in various projects and developments – something that has already taken place naturally, for instance, children's theatre “Band Era” in Tartu which is led by an Estonian actress and Ukrainian teacher; through their gradual and successful inclusion in the Estonian society on different levels.

If the Ukrainian war refugees express their willingness to adapt to Estonia, making an effort to achieve it, then there is a reason to believe that they will contribute to developing Estonian society as well later on. Society will benefit from such input, as it becomes coherent and multilayered. I believe that conviviality grows out of successful adaptation because all sides need to adapt to a new situation, in the context of this paper – Estonian side (both as a country and society) and Ukrainian war refugees. And the achievement of conviviality depends on several factors, from which the main one is the readiness of the society to accept cultural and social variety which in one way or another exists in every society. To accept means to understand and make coordinated steps towards achieving mutually desired and agreed upon goals. And based on my research for this paper, Estonia has what it takes to achieve such a convivial state in society.

Mina _____Kateryna Botnar_____

(sünnikuupäev: ____27.05.1998____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose pealkirjaga

____**Kultuur kui kohanemise vahend Ukraina sõjapõgenike näitel Eestis**____,

mille juhendajad on ____professor Art Leete ning Jana Reidla____,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil,
sealhulgas

digitaalarhiivi DSpace'i lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja
lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu,
sealhulgas

digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete

kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, ____12.05.2023____ (kuupäev)